

JÉ LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1962 · 4

MAGYAR ÍRÓK ÚJ MŰVEI
A MAGYAR ÍRÓK KÖNYVESBOLTJÁBAN
PÉCS, KOSSUTH LAJOS UTCA 5.

VERS

CSUKÁS ISTVÁN
JOBBÁGY KÁROLY
REMÉNYI BÉLA
VIHAR BÉLA

*Elmondani adj erőt
Hó és nap
A hetedik nap
Önarckép*

PRÓZA

BÁRDOS PÁL
CSATHÓ KÁLMÁN
FÁBRY ZOLTÁN
HEGEDÜS GÉZA
KASSÁK LAJOS
KORÓDA MIKLÓS
RAFFY ÁDÁM
STELLA ADORJÁN
SZÁVA ISTVÁN
SZILVÁSI LAJOS
TAMÁSI ÁRON

*Zűrzavar
Tavasztól tavaszig
Emberek az embertelenségben
Párhuzamos életrajzok
Munkanélküliek
A Holt-Szamos két partja
A máglya
Ne tréfáljunk!
A hiúz a napba néz
Nem azért született...
Akaratos népség*

TANULMÁNY

BÁSTI LAJOS
FEHÉR ZSUZSA
FORGÁCS LÁSZLÓ
HONT FERENC
KROÓ GYÖRGY

*Mire gondolsz, Ádám?
Domanovszky Endre
Tudatosság és költőiség
Magyar színháztörténet
Bartók színpadi művei*

E SZÁMUNK SZERZŐI:

ARATÓ KÁROLY
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS
BENEY ZSUZSA
BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BOHUNICZKY SZEFI
CSÁNYI LÁSZLÓ
DEMÉNY OTTÓ
DÉVÉNYI IVÁN
DOBOSSY LÁSZLÓ
FODOR ANDRÁS
GRANASZTÓI PÁL
HEGEDŰS LÁSZLÓ
HORVÁTH ZSIGMOND
KÁLDI JÁNOS
KASSÁK LAJOS
KOVÁCS FERENC
KRŰDY ZSUZSA
LAKATOS KÁLMÁN
LEHŐCZ MÁRIA
LOVÁSZ PÁL
MENYHÁRD ALFRÉD
MIHALIK ZOLTÁN
PÁKOLITZ ISTVÁN
RAJNAI LÁSZLÓ
SELYMES FERENC
SÍK MIHÁLY
SZÁSZ ISTVÁN
SZEDERKÉNYI ERVIN
THIERY ÁRPÁD
TÜSKÉS TIBOR
UNGVÁRI TAMÁS
VARGA IMRE
VÁRKONYI NÁNDOR
VERES PÉTER
VIDOR MIKLÓS
WEÖRES SÁNDOR

JE LEN KOR

IRODALMI ÉS MŰVESZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonta

a Baranya megyei Tanács kiadásában

V. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

1962. AUGUSZTUS

TARTALOM

FODOR ANDRÁS: Pannónia (vers)	— — — — —	435
BOHUNICZKY SZEFI: Ítélet (elbeszélés)	— — — — —	438
KASSÁK LAJOS versei	— — — — —	449
DOBOSSY LÁSZLÓ: Karel Čapek (tanulmány)	— — — — —	451
LOVÁSZ PÁL versei	— — — — —	455
BERTHA BULCSU: A fehér csönd (elbeszélés)	— — — — —	456
WEÖRES SÁNDOR: Aubade (vers)	— — — — —	461
GRANASZTÓI PÁL: Zenéről (naplórészletek)	— — — — —	466
BERTÓK LÁSZLÓ versei	— — — — —	473
HEGEDŰS LÁSZLÓ: Szeptember nyarában (vers)	— — — — —	474
BENEY ZSUZSA versei	— — — — —	475
THIERY ÁRPÁD: Ki ad választ? (elbeszélés)	— — — — —	476
KOVÁCS FERENC: Májusi vers	— — — — —	487
KÁLDI JÁNOS: Esengő (vers)	— — — — —	487
KRÚDY ZSUZSA: Emlékezés Krúdy Gyulára (tanulm.)	— — — — —	488
CSÁNYI LÁSZLÓ versei	— — — — —	494
DEMÉNY OTTÓ versei	— — — — —	495
VARGA IMRE: Lady CA	— — — — —	497
SÍK MIHÁLY: Számvetés (vers)	— — — — —	506
VIDOR MIKLÓS versei	— — — — —	509
UNGVÁRI TAMÁS: Angliai utazás (tanulmány)	— — — — —	511
ÚJ ANGOL KÖLTŐKBŐL. Lakatos Kálmán fordításai	— — — — —	516
FIATALOK. Békési Gyula, Gyevi Károly, Csontos István, Várady Szabolcs, Nagy Margit, Fürtös Gusztáv versei	— — — — —	521

DOKUMENTUM

VÁRKONYI NÁNDOR: Írók magukról	— — — — —	523
--------------------------------	-----------	-----

JEGYZET

VERES PÉTER: Irodalom és történelem — — — —	527
TÜSKÉS TIBOR: Vidék és irodalom — — — —	530
MENYHÁRD ALFRÉD: Költő az atomkorban — — —	535
SZÁSZ ISTVÁN: Neoprimitív mítosz és újfajta hősie- ség — — — — — — — — — —	536
LEHŐCZ MÁRIA: A IX. Magyar Képzőművészeti Ki- állításról — — — — — — — — — —	541

SZEMLE

HORVÁTH ZSIGMOND: Illyés Gyula: Ebéd a kastély- ban — — — — — — — — — —	544
BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS: Simon István: Almafák	547
MIHALIK ZOLTÁN: Rákos Sándor: Fák, viharban —	549
PAKOLITZ ISTVÁN: Thiery Árpád: Isten veled, háború	552
SZEDERKÉNYI ERVIN: Gáll István: Kétpárevezős sze- relem — — — — — — — — — —	554
ARATÓ KÁROLY: Tornai József: Az égigérő föld —	557
SELYMES FERENC: Ilja Ehrenburg: Emberek, évek, életem — — — — — — — — — —	558
RAJNAI LÁSZLÓ: Dante összes művei — — — —	562
DEVÉNYI IVÁN: Ernst Fischer: A nélkülözhetetlen mű- vészet — — — — — — — — — —	564
BEKÜLDÖTT KÖNYVEK — — — — — — — — — —	567

RAJZOK

LANTOS FERENC — — — — —	437, 448, 450, 510, 568
-------------------------	-------------------------

MELLÉKLET

MARTYN FERENC: Illusztráció Petőfi: Az apostol
c. költeményéhez

Szerkeszti:

TÜSKÉS TIBOR
felelős szerkesztő

BORSOS JÓZSEF

CSORBA GYÖZÖ

SZÖLLÖSY KÁLMÁN

A társadalmi bizottság tagjai: Bárdosi Németh János, Gyenis József, Kolta Ferenc, Őrsi Ferenc, Pakolitz István, Sarkadiné Hárs Éva és Pörös Imre (műszaki szerkesztő). Szerkesztőség és kiadóhivatal: Pécs, Széchenyi tér 17. Postafiók: 24. Telefon: 13-05. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken 17—19 óráig. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Egyes szám ára: 8,— forint. Évi előfizetés díja: 48,— forint. Csekk számla: OTP 349—803. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest V., József Nádor tér 1.) Egyéni előfizetési csekk számla száma: 61 068. Közületi előfizetési csekk számla száma: 61 066, vagy átutalással az MNB 8. fióknál vezetett egyszámlára. — Felelős kaidó: Takács Gyula.

Pannónia

1

Ez hát a szülőfölded barátom, ez a nagy mező!
Itt fordult körübéd a táj hullámtalan korongja.
Itt nyargaltál mezitláb a szürke dülöutakon.
Szedervák bozontja kísért kétoldalt rádómolva.
Ilyen volt régen is a szél, mely lomha mozdulattal
emeli, hordja szét a port a tetőtelen égig;
így zördült meg a bokrokon, a borzadó fűvek között,
mikor a mészkövek hasa villogva fölfehérlék.
Magtárak, hosszú házak, istállók fülleget sora,
falatok közt verdes-e még a gyermek árvasága?
Meglestétek-e nádtetők a kínra bélyeges fiút,
míg játékait róttá kint a mohos fapalánkra?
Egy öregasszony sirdogál a szegénység pincéiből.
Anyád csontja fölött a föld sebe nem forrhat össze.
Csillog az irgalmas idő az Árpád-kori templomon.
S az irgalmatlan dűs határ másé lesz mindörökre . . .
Nem mondtad el a szenvedés torkodba tört haragját,
csak örökségét hordozod, minden szavadon áthat.
Érzem súlyát: a disztelen kitáruló tájat, midőn
mély hangod ércei között úgy megkondul a bánat.
Nem mondtad el győzelmeid, a konok fölemelkedést,
amíg szemérmes arcodat fölshabdalták a lándzsák,
de néha látlak: ott lihegsz most is a szedervák alatt,
engesztelően derítve ránk gyötrelmed ifjúságát.

2

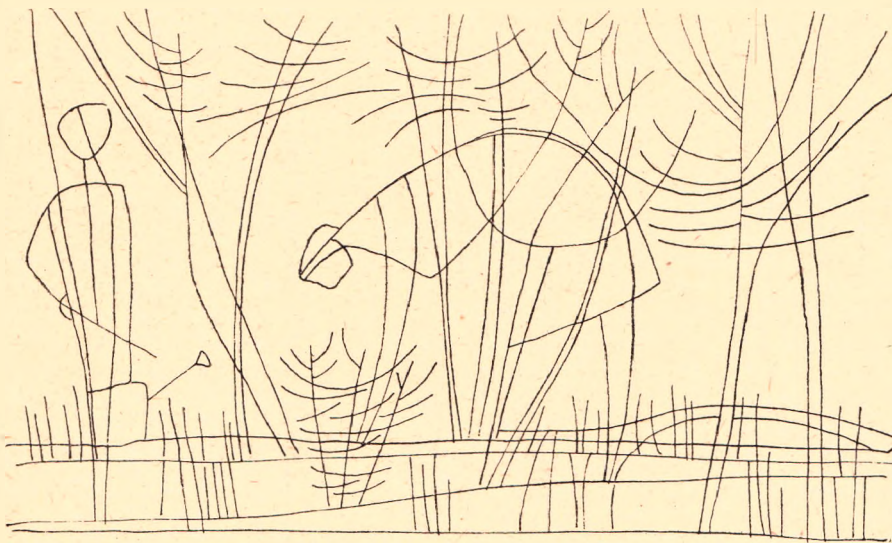
Elindultam másik barát a te nyomodon is:
megyek a dombok zöldarany boglyái közt,
megyek a kaptatón, amerre
kerékpárod recés kígyója siklott.
Fejem körül szédelgetőn
zsibog, donog az orgonás.
S fent legfelül a nyurga fák
hatalmas ernyői fölött
mint szakajtóból kifakadt kenyér,
a kerek dombból égre magasodva
ott áll az ősi kolostor, a vár.
Ó, kerengések mámore
a domb élén köröskörül,
bölcs lebegés az ég és föld között:
a zaklató, a békítő
varázslat folyton visszaforgó gyűrűje.

Már nem is én járkálok itt,
 időt, teret felbolygató eretnek,
 de ő bolyong fent Monte Cassino
 kerengőjén a legnagyobb pogány.
 Ő jár a tünt idő párkányain,
 kámzsás szerzetesek között vitázva szüntelen,
 Bramante árkádja alatt vonulva körbe-körbe,
 őszintesége álruháiban.
 Kötelmeink hitéről ő beszél,
 foglyok között az egyetlen szabad.
 Ég, föld partján ő mondja el
 emberszabású istenét.
 Vörös szakállá izzó méhrajából
 röppennek szét az esti csillagok . . .
 Se lent, se fönt, de mégis,
 a szédület torpanva megfogódzik:
 alatta, mint a telt kosár,
 gyönyörűségtől roskadoz a föld.
 És itt van karnyújtásnyira,
 a fák fehéren szertefröccsenő,
 virágzó habja közt, az ablakok
 hunyorgató szemén, a kertek, utak
 százszor kigondolt tereibe írva
 a melletted nőtt élet tanusága.
 Mohó diák, azt hitted nem lát meg e táj,
 míg fürkésző szemed
 ott sajgott egyre távol
 a láthatárt szeletelő
 párás hegyek gerincén.
 És áttörted az ég falát.
 És rettenettel, vérrel és halállal
 dörögve hullt köréd a végtelen.
 Azóta nyugtalan sietsz a járdák pántjain,
 fejed minden kis neszre visszarántod.
 És nem tudod acél és kő alól
 mért akarsz érzőbb lenni, mint az ember.

3

Azt mondják, hogy a lélek vizek fölött lebeg.
 Vizek színén megismerem a szülőföldemet.
 Álmomban lent a töltést körülönti az ár,
 rajta toporgó gőzbika, fekete mozdony áll.
 Emlékeim folyója a kertet átszeli.
 Medrébe forognak a fák duzzadt levelei.
 Most már tudom, a répa föld, a káposzták alatt
 nem tág folyó sikamlott, esendő kis patak.
 De hadd szeresemm, a való ne rejtse szégyenét,
 ne legyen mindennél külön az, ami benne szép.
 Ne legyen jelképpé a táj, legyen csak önmaga.

Disznóólak mögött inog a szittyók jogara.
Egyféle szentelt vízbe nyúl vágóhíd és malom.
Kin és öröm egymásba lép nyugalmas arcomon;
a puszták fulladt csöndje és a meredek hegyek,
hol a makacs szimetriák csapdái kéklenek.
Itt bukdácsoltak tengelyig sárban a gyászkocsik.
Óseim fejfája mögött a halastó vakít.
Vizek tükréből így tekint felém szülőházam.
El, nem fér meg keretben, csak a homlokom falán.
Van más hazám más tájon és úgy húz a messzeség,
de folyton kémleli a szív a sors ítéletét:
nyomot keresve visszajár, ahonnét származott,
vallatja önmaga helyett a magyarázatot.

Lantos Ferenc rajza

Ítélet

Fiatal vagyok; mikor elfogtak és idekerültem, éppen betöltöttem 26. éve-met. De a zárka öregít. Ha visszatekintek és okokat keresek, ha azt kutatom, mi történt, hogy kerültem idáig, az idő rettenetes távolinak tűnik. Ami voltam, amíg sorsom el nem indult és ami lettem, amíg idáig érkeztem, úgy tetszik nekem, mintha rettenetes hosszú életen vergődtem volna át. Közben megöregedtem és most egy aggastyán nyugalomával és ridegségével nézek végig magamon. Hogy töprengek és nyugtalankodok, az is öregemberes. Azért kellett fiatalon vénné válnom, mert amit most végzek, akkor elmulasztottam: indulat, gyűlölet, szertelenség hajtott és szilaj vágójuk közben legázoltam a töprengést, a gondolatot. Huszonhat éves vagyok és úgy látszik, ki fognak végezni. Az ügyvédem hasznos hazugságokat rág a számba, de nincs kedvem hozzájuk. Semmi értelme. Mondjuk, megkegyelmeznék és kapok húsz évet: mit használ ez nekem? Mire kiszabadulok, úgy nézek a világra, mintha kivégeztek volna és erőszakos újjászületésemmel nem tudok majd semmit kezdeni. Hát ennyire öreg lettem: látom előre megszületendő magamat.

Megöltem egy öregasszonyt. Ha nem végeznek ki, élhetek bármeddig, a kép nem hagy el többet. Látom a zárda kert drótsövénye mellett, lélegzetet vett, aztán lassabban baktatott fölfelé a dombon. Lestem. Egyetlen lélek nem akadt az utcán. Azt gondoltam, elszaladok és kiverem a fejemből mindent. Megsajnál-tam. Eszembe jutott a rum, amit múlt ősszel a kis üvegjéből utolsó cseppig a teámba löttyentette. Aztán eszembe jutott, hogyan olvasta verseimet és mennyi izgalommal biztatott. Eszembe jutottak a süteményei, a tréfái, a könnyű mozgása. Az is eszembe jutott, ha jó volt velem, utána mindig nevetgélt; boldog volt, ha jót tehetett. Mindig valami kicsi, senkinél se látott csintalan mosoly maradt utána az arcán. Azt hitte, én is megszerettem és barátja vagyok. Halmozta velünk a jóságát. Elfogadtuk; kezdetben meghatódtam, de később, mikor romlani kezdtem, már mulattam rajta. Nem tehetek róla, rossz ember vagyok: figyelek, látok és semmiféle jóság nem akadályoz a mulatásomban, ha egyszer elkezdett a hidegség. Mindez eddig nem jutott eszembe. Itt a börtönben kezdtem rajta gondolkozni, hogy lettem rossz ember? A zárkában jöttem rá, hogy hidegségem tett íróvá és a gonoszság adott nekem bátorságot, hogy leleplezzek és fájdalmat okozzak. Mert nekem, ha írói kedvem gépem elé ültetett, egyszerre minden mindegy lett, nem tudtam senkit megsajnálni. A közlés vágya borzalmas inger. A legborzalmasabb. Sokszor szaladgáltam szobámban, elszaladtam hazul-ról, aztán visszatértem, leültem gépem elé és tettem, amit a világ képe diktált. Most tudom csak, hogy ebből a tükörből mindig saját orcánkat emeljük ki. A gonoszság képe önmagunkat ábrázolja. És akik jámbor jóságra születtek, a hideg kőből is mosolygó szenteket faragnak.

Az öregasszony úgy szeretett engemet, mint a fiát és én mikor gyűlölni kezdtem ezt a szeretetet jobban utáltam, mint mindenki másban a gonoszságot. Mert mindenáron rá akartam valamit fogni, pedig az ő szeretete igaz volt és az volt hazugság, amit ráfogtam. Ha gyűlölködni kezdünk azután kapunk, amivel fokozhatjuk szenvedélyünket. Gonoszságokat kellett ráfognom, hogy magyarázatot adjak hálátlanságomért. Tévedés azt hinni, hogy csak mások előtt magyarázkodunk, az igaziakat, melyeknek vége-hossza nincs, önmagunkhoz intézzük. Ezerféle okot találtam ki gyűlöletemre. Gyűlöltem, mert mindig láttam szomor-

kás mosolyát. Azt a mosolyt, mellyel megjegyezte: — Te engemet becsaptál, más embernek gondoltalak.

Ennyi volt az ítélete. Tegnap a védőm tanácsaira kifakadtam: hagyjon már békében, megöltem, meg köllött ölnöm, mert halábagyötört! Akasszanak fel, bűnhődni akarok, de tanácsot többet ne adjanak; hazugságok nekem nem kellenek. — Ordítva mondtam. Éppen úgy ordítottam az ügyvédemre, ahogy az öreg nőnek kiabáltam: hazudik, hazudik! Az ember nem tudja miért teszi mindezt. Nem tudja, mert mindenre előkészülhet, szerepeit jól betanulhatja, de egyet nem lát előre: a sors kelepcejét. Ahogy most a dolgokon töprengek, látom, hogy az életben és saját bűnügyemben is csak ez az egy érdekes. Egyedül az emelhet ki a jelentéktelenségből és önmagam előtt is fölemeli ügyemet, zárkámát megtölti az élet feszültségeivel. Megtölt: gondolattal.

Mielőtt történetemet lejegyezném, hadd mondok meg előljáróban: ágrólszakadt fiatalember, nincstelen házaspár ne legyen albérlő öregasszonynál, ahol rendezett körülményt, rendben tartott lakást talál. — Megsajnálталak benneteket, oly ágrólszakadtaknak látszottatok — mondta mosolyogva, mikor szobáját átengedte nekünk és ezt ismételte akkor is, amikor közénk állt a gyűlölet. Csak mi gyűlöltük, ő bölcs maradt. És mindig igazat mondott: — Nem az fáj, amivel megkárosítottatok, nekem az alattomoság esik rosszul; ez mocsár, s te, aki költő vagy, elbuksz benne — mondta és kigyulladt szemeiben az a különös, fiatalos tűz, amit kezdetben csodáltam, de akkor már gyűlöltem. Eleinte mindent csodáltam: a rajongását, az életkedvét és különösen az élet megbecsülését. Leginkább a zenéért és a versekért rajongott. A XIX. század gyermeke volt, a 48-as forradalom eszméivel nevelték. Kívülről tudta Petőfi verseit és lelkesen hitt az én jövőmben, mert pár megjelent versemet már olvasta és tetszettek neki. Talán ezért kezdtem először gyűlölni. Mert akkor már elrekedtem és benső forrásom nem dobott felszínre semmit. Ilyen állapotban ha biztatást hallunk, boszszankodunk és ha ismétlődik a biztatás, gyűlölködni kezdünk.

De elmondom történetemet előlről. 956 októberében belekeveredtem a dolgokba és pár hónapig börtönben ültem. Tulajdonképpen nem tettem semmit. Az egész tévedésből történt. Egy utcai ácsorgásba belekeveredtem, s mikor elfogtak azt hitték, eldobtam fegyveremet, mert a többenél találtak. Rösteltem tagadni, rájuk hagytam. Az egyetemről kizártak, menyasszonyom volt, s mikor kiszabadultam, azonnal megnősültem és segédmunkás lett belőlem. Lakásunk nem volt, a fél országot belődörögtük. Fát irtottam, vásártereket söpörtem, bányában dolgoztam. Elvállaltam mindent. Szerettem a feleségemet. Azt szerettem, hogy hitet adott nekem, el tudta hitetni, hogy költőnek születtem. Önmagáról is sokat tartott. Azt mondta előbb-utóbb színésznő lesz, az én verseimet akarja szavalni és terjeszteni. Nem volt különösebben szép. Apró testű, izgékony nő volt; gyorsan megsérdtődött, és még gyorsabban sírt. Ideges érzékenységet szép tiszta forrásnak véltem, csak később jöttem rá, hogy rendkívül hiú és nagyravágyó. Egyébként egyetlen tulajdonsága sem volt, ami különösebben vonzott, de föl tudta ébreszteni önmagam iránt hitemet. Azt a nőt szoritottam magamhoz, akivel önmagamot is ölelgettem. Mellette kettőbe szerettem bele: a feleségembe és önmagamba. Valamiről elfeledkezek: semmi különös se volt benne, de egy tulajdonsága idegen volt: néha felhúzta fektében térdeit és magaelé nézve hallgatott. Ilyenkor tekintete homályos lett, szeme hólyagszerű. Ha rászóltam, megrezzent. Titka nyugtalanított. Egyszer megkérdeztem: — Mondd már meg, ilyenkor min gondolkodsz? — Nem felelt. Később azt mondta: — Szeretek tűnődni. — Puha mosolya, titokzatos hallgatása mindig felizgatott. Ilyenkor a csend

olyan lett közöttünk, mintha összeesküvők susogását rejtené. Egyszer a vállainál fogva megráztam: — Mondd meg, mi jár a fejedben? — Az életem! — mondta és kacagott. Tudtam, hazudik. De azt, hogy egy általam nem ismert hajlam fészkelődik benne, akkor még nem tudtam. Csak hosszú idő múlva derült ki. Ma már minden világos. Teljesen kiismertem a feleségemet és tudom azt is, hogy az öreg nő előbb felismerte, mint én. Ő ismert mind a kettőnket. Talán ez az ok. Ezért kellett megfojtanom. De addig a belső események láncza egyre nőtt, mert míg a végsőkéig eljutunk, furcsa véletlenek elé állít az élet. Nem tudtam írni. Vidéken dolgoztam, és nehéz fizikai munkámat okoltam. És mást is: pár év előtt közölték verseimet, most hiába adtam postára, úgyszólván minden folyóiratnál hevert már jónéhány, egyet se közöltek belőlük. A feleségem türelmetlen lett. Pestre kívánczolt és kifakadt: — Ez nem élet, tönkre megyünk! Két értékes ember pusztul el! — Mert szerfelett bizott saját tehetségében is. Lusta nő volt, sokat hevert és állandóan fájdalmakra panaszkodott: — Ha színésznő lehetnék, nem lenne semmi bajom — mondogatta és mulatva nézte, hogy takarítok helyette, rendbeteszem a piszkos konyhát, sőt a beázott ruhát is kimosom. — Tehetek én róla, hogy nekem mindig fáj valamim; látod ne vettél volna feleségül — mondogatta és halkán hozzápanaszkodta — talán nekem is jobb lenne. Kétségtelenül mióta feleségül vettem nekem semmi sem sikerült. — Verseimet nemcsak egyetlen lap se vállalta, de magam is elégedetlen voltam velük. Mégis kizárólag a lapokat okoltuk. Most, hogy így megöregedve visszagondolok a dolgokra, világosan látom, hogy a gyűlölet csiráit akkor szedtem össze. Már a feleségemet is gyűlöltem. De ezt az egyet magam előtt is tagadtam, annál többet emlegettem a rongy és igazságtalan életet. És egyre többször mondogattam magamban: tulajdonképpen nem csináltam semmit, nem verekedtem, nem is üvöltöttem, mégis elcsíptek és azóta lassú mérgeivel öl az élet. Hát igazság ez? Folyton ezt kérdeztem, ezen gyötöröttem. Nem bírtam tovább, hosszú panaszkodó levélben egyik barátom elé tártam helyzetünket. Ez a barátom már pár év óta tanár volt, most megesett a szíve rajtunk, lejött Tolnába, két napot töltött velünk és egyre ismételte: — Mindent el fogok követni, okvetlenül vissza kell Pestre kerülnötök! — Egy öregasszonyról beszélt, egy bolondos muzsikusról, aki valaha jó előadó volt, aztán tanár lett a főiskolán, s most magas nyugdíjat húz. — Nagy rajongó az öreg, imádja a verseket, majd beszélek rólatok, amilyen bolond és lelkes, talán kiadja egyik szobáját nektek. Mert Pesten most nem az elhelyezkedésen van a súly, hanem van-e lakás, vagy nincs? — mondta és elvitte régi verseimet, hogy megmutatja az öreg nőnek. Hát így kezdődött.

— Ó de ágrólszakadtak vagytok! — kiáltott, mikor meglátott bennünket. Csak rövid ideig gondolkodott és megkaptuk a szobát. Ez a jelenet kísértetiesen előttem áll: az öreg nő a konyhakredencnek dőlt, úgy nézett bennünket. A mosolya meglepett. Csintalan, kedves mosoly. Ezt akkor még nem értettem meg. Itt a börtönben tépelődéseim közben jöttem rá, hogy mosolya az öregség szemlélődő erejéből eredt, és bölcseségből, mely inkább megérteni kíván, mint ítélni. Ezért az öreg nőt fiatalosnak láttam. — Igazán hetven éves? — kérdeztem. — Annyi, annyi — nevetett. S mert gyorsan és mindent megmondott, késői fiatalságának titkát azonnal elárulta: — Igénytelenül élek; mikor már az ember nem fiatal, lehetőleg felejtse el magát, akkor aztán nem panaszkodik az öregségre. — Valóban igénytelen volt. Szerzetesi szigorúsággal tartotta kordában magát. De minket már első tudakozódó látogatásunk alkalmával megvendégelt és sűrögve-forogva elénk rakta, amit kamrájában talált. Boldogok voltunk.

A szoba nem volt nagy, de ami két embernek kellett, megadta. Használhattuk a konyhát, kamrárt; fontolgtatás nélkül bizalmába fogadott. Verseimről nem beszélt, de szeméinek csillogása elárulta, hogy nemcsak elolvasta, de meg is jegyezte őket. Beszélgetés közben az egyik versemből idézett is. Meglepett, milyen tökéletesen és benső dallammal mondja szavaimat. Feleségem megsokalta: — Még utóbb beleszeretsz a vén bolondba — mondta. Dühömben nem feleltem. Ugy emlékszem, akkor hasonlítottam össze először a két asszonyt: a fiatalt és az öreget. Nem illettek egymáshoz. És azt hiszem, akkor kezdtem a feleségem lustaságát magamban bírálni. Az öreg nő gyorsan mozgott, munka közben sokszor dúdolt és ha elkészült valamivel, jobb kedve lett. A feleségem egészen soha nem készült el semmivel; kifáradt, mielőtt befejezte volna. Tudom, parányi dolgok ezek, most mégis eszembe jutnak. Aztán volt még valami furcsa. Mi valóban ágrólszakadtak voltunk, a feleségem mégis zárta a szekrényeket, ha elmentünk hazulról, a szobaajtót is bezárta. Az öreg asszony nyitva hagyott előttünk mindent. Egyszer áthallottam egy beszélgetésüket. A húga volt nála és megbotránkozva kérdezte: — Te most is kulcsot hagysz a szekrényeiden, amikor albrőid vannak? — Az öreg nő ijedten szólt: — Ne kiabálj, ha szegények meghallják, fájni fog nekik. Tudod jól, sohasem zárok semmit, nincs annyim, hogy érdemes lenne ezért másokat megbántani.

Valóban úgy élt, mint madár a fészkében. Kicsinyességek nem nehezítették a szárnyait. Néha behívott, képeket tett elem, régi emlékeit. Különösen kettőt szeretett, ezekre lelkesen mutatott: — Látod Petőfit, ez pedig a dédapám! Azért vannak egymás mellett, mert úgy mondják, együtt tűntek el Segesvár alatt!

A hangját egyre jobban szerettem, mert fiatalos, meleg életörömt adott, amit mi fiatalok még nem ismertünk. Mi fanyarok voltunk és éretlenek. A feleségem hangja az öregasszony közelében hazugnak tűnt. Aztán az öreg nő szeretett a verseimről beszélni, a feleségem pedig, mióta a közlések elmaradtak, legyintett, ha felolvasni akartam őket. Itt a zárkában jöttem rá, mi rontotta el házasságunkat: támpontot véltem benne és sóvárgásomat nem töltötte ki. Kizárólag testünkre korlátozott mindent. Most már tudom, hogy a mindenáron mohósággal sürgetett testi szerelem később fokozza csalódásunkat. Abban, ami velünk történik, helye van a legkisebb dolognak is. És nem csekélység, ha gondolatainkat nem merjük végigvinni és azzal ámitjuk magunkat, ami legkönynyebb.

Ezért kellett nekem az öreg nő társasága. Talán észrevette kezdődő elesettségemet és a verseim tudatával akart felemelni. Nagyon kellett, mert ezt vette el tőlem a feleségem közönye. Egy délután ozsonnára hívott bennünket: — Kapatok teát, süteményt, pogácsát és utána zongorázom nektek, ma jó kedvem van!

A feleségem félve eszegetett. Csak akkor lett bátrabb, amikor az öreg nő leült a zongora elé és háttal nekünk játszani kezdett. Lopkodni kezdte a süteményt és rámkacsintva halkan majszolta. Ekkor fedeztem fel, hogy a feleségem fakó. Ki volt festve, mégis úgy hatott, mintha élettelen viaszbabú kacsintgatna. Zavart; nem tudtam volna megmondani, hogy miért, de egyre jobban szégyeltem magamat. Nem tudtam a zenére figyelni, valami szomorú elrontottság keveredett össze bennem. Mire Beethoven szonátája végére ért az öreg nő, silánysággal vádoltam a feleségemet. Hiába kacsintgatott, tudtam, hogy ezen az estén nem megy majd velem semmire, el fogom lökni.

— Mit szólsz, milyen isteni szobája van! — méltatlankodott, mikor megint a magunk szobájában voltunk. Suttogva sorolta el, mit látott:

— Rengeteg ezüstje van, azt hiszem a szőnyegek perzsák, biztosan a képei is értékesek! Kell egy ilyen vén nőnek ennyi? Mi fiatalok vagyunk és nincs semmink! Pedig milyen boldog tudnék lenni! Ebben a kis szobában még vendéget sem fogadhatunk.

— Hallgass, örültél te a kis szobának — mondtam dühösen. Mikor később átmászott az ágyamba, először éreztem szégyent, hogy a cinkosa lettem.

Körülbelül így kezdődött. Aztán később már magam sem voltam biztos benne, hogy melyikre vagyok bosszúsabb. Arra-e, akinek lényé felfedte előttem a másik silányságát, vagy arra, amelyik saját silányságaimra emlékeztetett? Nyugtalanná váltam, írni nem tudtam. Az öreg nőnek egyszer elpanaszkodtam, részvételt hallgatott, aztán csintalan mosollyal ezt mondta: — Talán túl sokat követelsz magadtól? Nem kell nagy dolgot akarni! Ha csak egyetlen sugallatodat tisztán adod vissza, már ajándékoztál a földnek valamit. Gyere, hallgasd meg ezt a kis Bach fugát! — Leült zongorája elé és később, mikor felkelt, boldog tekintettel mondta: — Látod: elég ennyi!

— Még utóbb belebolondulsz — csúfolt engemet a feleségem. Nem szerte az öreg nőt. Nem szerették egymást. De ez a dolog az öregnek mellékes volt, a fiatalban pedig gyűlölködő tüzet szított. Egyre fulladtabban ismételte: — Igazság, hogy vén nő nagy szobában, és mi fiatalok kicsiben kucorgunk? — Tudtam, hogy az igazságait irigység szüli, mégis meglepődtem, mikor egyszer kijelentette: — Gyereket akarok! — Eddig rettegett a gyerektől, pedig házasságunk kezdetén én kívántam. Változását megmagyarázta: — Kell a gyerek, különben, ha meghal az öreg a lakását nem kapjuk meg!

Veszekedtünk. Végül kifakadtam: — Ne várd a halálát, nagyon jó egészségnek örvend!

— De hetven éves, csak nem akar örökké élni? Értsd meg: nekem gyerek kell! Csak gyerekekkel tudunk igényelni!

Most, hogy veszekedésünkre gondolok, eszembe jut, hogy már akkor megfordult a fejemben, hogy el kellene válnom tőle, mert szerelmünk már csak silány torna. Terveket koholtam, hogy szakadhatnék el? Lehet, hogy megsejtett valamit, ezért is akart gyereket. Meg akart kötni. Aztán hamarosan történt valami. Egyik barátom két koncertjegyet hozott, feleségem boldog volt, végre alkalma lett felvenni szép, fekete ruháját. Mikor elkészült, a szekrényben keresgélt és három egymás mellé fektetett margaréta virágból álló rózsaszínű korall-brost tűzött a ruhájára. A középső virágnak hiányzott egy szirma.

— Ezt még nem láttam, honnan van? — kérdeztem.

— Nem láttad? Hát persze, nem adtál alkalmat, hogy parádéba öltözzek! Kacagott és váratlan szerelmeskedéssel magához ölelt. Diszharmonióit régóta figyeltem, de megmagyarázni nem tudtam. Most sem értettem, de gyanú lopdzott belém.

— Kitől kaptad?

— A nagyanyámtól örökölt — magyarázta és ártatlan arcával még rejtélyesebb lett. Eszembe jutott, hogy egyszer, mikor az öreg nő elment hazulról, bement nyitva hagyott szobájába és mikor kilépett és meglátott engemet a konyhában, arcán ijedtség rebhent át. — Tudod — magyarázta —, engemet izgat ez a szoba. Ha gyerekünk lesz, biztosan cserél velünk! Istenien el fogok benne rendezkedni!

— Ezért nem lesz gyerekünk, én nem túrok ki senkit — morogtam.

— Pedig lesz!

— De nem tőlem!

Máskor ezért pofon ütött volna, most tréfára fogta: — Zabigyereknek is jár fekvőhely!

A hangverseny kezdete előtt az öreg nővel találkoztunk.

— A néni is itt van? — csicseregte feleségem és azonnal észrevettem, hogy úgy fogja szemben, hogy ne láthasson rajta semmi mást.

— Igen eljöttem! A zongora hangversenyeket lehetőleg mindig meghallgatom. Nem szóltam nektek, gondoltam, majd meglepődünk! — mondta és elszakadt a feleségem tekintetétől és a korálltűt nézte. Ott rekedt el, ahonnan hiányzott a szírom. Mindent láttam. A szigorúbbra vált tekintetét és feleségem hazug hízelgéseit. Most már tudtam, miért ijedt meg, mikor kilépve a szobából, meglátott engemet a konyhában. Feleségem a szünórán nem akart vele találkozni. — Nem elég nekem otthon a vén dög, még itt is nézzem? — mondta és cigarettára gyújtva szaladt előttem. Először használta ezt a durva kifejezést: vén dög.

Az estém el volt rontva. Az öreg nő sem kereste társaságunkat. Külön-külön kerültünk haza. Mi később, mert feleségem mindenáron bevonszolt egy presszóba.

Otthon a konyhában várt bennünket az öreg nő.

— Add ide, megnézem a brosstűdet — mondta.

A feleségem kikerülve a kérést, a vízcsaphoz ment, a kezeit mosta. Az öreg nő megint szólt: — Mutasd a brossodat; nekem is van hasonló! — Igen? Én a nagymamámtól örököltem és nem sokat ér, a túje el van görbülve — nevetgált a feleségem, s mikor lekapcsolta ruhájáról a brosstűt, úgy riszálta magát, mint kettőnk vitaközlése közben, ha tudja, hogy nekem van igazam és mégis felül akar maradni.

— Igen, a túje el van görbülve — mondta az öreg nő és úgy adta vissza, mintha csupán erről kívánt volna meggyőződni.

Nem volt kétséges, feleségem lopta a tűt. Fel-alá szaladgáltam kis szobánkban. El kívántam rohanni, jól leinni magamat, de nem volt pénzem. Gyötrelmes volt egy idegennel megosztani a szégyent. A feleségem idegen lett.

Másnap munkaszünetem volt. A feleségem szokatlanul frissen ugrott ki az ágyából: — Tartsunk nagytakarítást, elég pocsek már a szoba!

Hátrakötötte kendővel a fejét és megszokott lustasága helyett gyorsan dolgozott. Nem mert szembe nézni velem. Sunyin figyelt. Éjjel elgondoltam, hogy visszaadatom a brost. De nem tudtam beszélni, egyre idegesebb lettem. Mikor rendbe tettük a szobát, levettem a polcra kedves festett poharát és lába előtt földhözvágтам. — Vidd azonnal vissza a brost, különben összezúzlak téged is!

— Megörültél? A nagymamám brostűjét?

— Loptad!

— Ha loptam volna sem adhatnám vissza, azonnal kirakna bennünket a szobából!

— Tévedsz, megbocsájtana!

— És én aztán éljek egy gyanakvó vén dög mellett? Az a tű úgysem ér semmit.

Suttogva veszekedtünk. Később elrohantam hazulról, pénzt kértem kölcsön, jól leittam magamat és éjjel kerültem vissza. Nekem a teste többet nem kellett.

Pár napig sértődötten járkált körülöttem, aztán hízelegni kezdett. Hiába volt: többet nem kellett.

Látszólag úgy maradt minden, ahogy volt. Az öreg nő ezután se zárta be szobája ajtaját. Ekkor vádoltam magamban először: miért hagyja nyitva, mi-

kor tudja, hogy tolvaj van a házban? Ez akkora bizalmatlanság, mint amilyen bizalomnak szeretne látszani. Az ellopott tű után csak hazudni lehet a bizalmat. Persze, most már világosan látom, azért kellettek a vádak, hogy a terhet kissé levegyem magamról. Itt a börtönben legapróbb részletéig felkutattam, hogy fejlődött és miből lett bennem a vád, hogy az öreg nő is hazudott. A bizalmát hazudta. Ez egyre jobban elkésérített. Mert szekrényeinek otthagyták a kulcsokat, pedig tudhatta volna, hogy ezzel engemet tönkretesz. Kétkedni kezdtem benne, hiszen bizalma már nem lehet, mégis úgy tesz, mintha nem történt volna semmi. Azt gondoltam, beszélni kellene vele, de nem jutott eszembe semmi. Ha találkoztunk, kerültem a tekintetét. Folyton azon járt az eszem, mi történik, ha feleségem tovább lopkodja? És vádoltam, kínos helyzetemet láthatja, mégse segít rajtam. Már nem kérte el verseimet és egyre kevesebbet zongorázott. Gyűlölködve gondoltam, kérte volna vissza a brostűjét és maradt volna a régi. Szerepét hármunk között feleségem játszotta legtokéletesebben. Ugyanolyan maradt, csak kedvesebb lett, mint alaptermészete, pedig tudtam, gyűlöli az öreg nőt. Egy délután presszóban oszonnáztunk, szűk helyiség volt, az emberek egymáshoz értek. De az öregasszony, aki süteménnyel rakott tányójával leült az asztalhoz, nem ért hozzánk. Feleségem mégis kiabált: — Ne tolakodjon, nem kellemes nekem a maga fenekével találkozni!

— Nem ért hozzád, miért bántod? — kérdeztem.

— Mert utálok minden öreget! Ha már mindenáron élnek, maradnának otthon.

Nem szóltam többet. Akkoriban sok tünetet jegyeztem magamban. A feleségem gyűlölte az öreg nőt és ezzel a gyűlölettel lehetőleg minden öreget megmárt. Hogy azóta is szétnézett párszor a nyitva tartott szobában, azt sejtettem. De nem tudtam rajta segíteni. Menekültem hazulról. A gyári munkám mellé egyéb dolgokat is elvállaltam, hogy keveset legyek közöttük. Öncsaló életbe menekültem. A feleségem ugyanígy. Egy este vendéglőben véletlenül össztalálkoztunk. Barátnőjével rumozott. Mikor meglátott, zavarba jött és kulikabátját húzogatta a nyaka körül. Azonnal megláttam, azt a gránát gyöngysort, melyet el akart rejteni. Kedvetlenül kísértem haza és otthon hiába hízelgett, ellöktem és dühösen mormogtam: — a gránát gyöngysort holnap visszateszed!

— Tudhatom én, hogy elmegy holnap hazulról, előtte mégse mehetek a szobájába.

— Add ide, azonnal visszaadom!

— Tönkre akarsz tenni! Hát tudd meg, másállapotban vagyok!

A gránát lánc nálunk maradt.

Már nemcsak ismertem a feleségemet, de megértettem talányos kifejezését. Tudtam, szemgolyói mért lesznek homályosak, tudtam, hogy amorális ember tekintetét látom. És mégis talányos volt; a sorstól kapott terheket egészen megérteni nem tudjuk. Talán még az se értheti, akinek végzete. Szóval hiába töprengtem, segíteni nem tudtam. És nem is volt akaratom. Egyetlen vágyam volt, megszökni, eltűnni, idegen tájakon, idegen arcok között élni.

— Sovány vagy — mondta egy nap az öreg nő és ijedt tekintete régi nyíltságával pihent rajtam. Akkor már annyira boldogtalan voltam, hogy részvéte összezúzott; könnyeket nyelve mondtam: — Pedig nincs semmi bajom.

— Sajnálak — nézett rám őszintén.

Lesütöttem előtte szemeimet, képtelen voltam szólni. Pedig várta, ottmaradt a közelemben. Végül én hagytam ott. Később megtudtam, hogy felesé-

gem akkor már több mindent elcsent. Egy nagy összeveszésből pattant ki. — Elveszett a tavaszi kabátom, a fogásra tettem és eltűnt — mondta az öreg nő és mentegelve folytatta: — Pedig kellene, nem tudok elmenni hazulról, a téli kabátom már meleg. — Megdöbbenve hallgattam: mert este, mikor hazaérkeztem, a feleségem sonkát, szardíniát, narancsot rakott elem és nevetve mondta: — Eladtam egy régi ruhámat, a mostani állapotomban kíváncs vagyok és ránk is fér, hogy egyszer rendes dolgokat együnk. — Falatozás közben tréfásan dobálta számba a narancs gerezdeket és a datolyát. Valami bajt sejtettem akkor mert túlzottan jó kedvet mutatott. Mikor az öreg nő a kabátját kereste, már nem volt kétségem, hogy miből ettem narancsot és datolyát. Valami soha nem érzett gyávaság fogott el. Tehetetlenül hallgattam a feleségem rikácsolását:

— Rajtam keresi a kabátját! Nem vagyok tolvaj, fogja be a száját, különben följelentem!

Az öreg nő szokatlan sápadtan dőlt a konyhakredencnek. Egyre ismételte: — Hova lett a kabátom, hova lett? — A feleségem ordított:

— Elvesztette! Régóta látom, hogy szenilis vénasszony, elsorvadt az agya, ezért fogja rám, hogy tolvaj vagyok. Nem tűröm!

— Adj ide a kabátomat és hallgatók.

— A kabátját? Maga örült! Talán nem látom, hogy esztelenségében bele-szeretett az uramba! Egy hetvenéves dög! Csak menjen a bíróságra, keresse a kabátját, majd meglátjuk, kinek adnak igazat!

Az öreg nő kétségbeesetten nézett rám:

— Hallottad, azt kiabálta, hogy beléd szerettem.

Közöttük álltam. Tudtam, az egyik ártatlan, a másik aljas. Most meg kellene rántanom a feleségemet és kidobnom az ablakon. Nem cselekedtem. A következő pillanatokban már gyávaság töltött el. Ez volt valódi természetem: igazságból fakadt indult és belső züllöttségből jelentkezett gyávaság. Ettem a sonkát, együtt faltuk a narancsot, datolyát; a vád kettőnket ért.

— Szólj már — könyörgött az öreg nő.

A feleségem figyelt. Látva gyávaságomat, bátrabb lett és elősodorta összes gonoszságait. Magával ragadott. Ahogy hízelgő puhaságával akárhogy szabadulni akarok az ocsmány gyönyörtől, mely az ölelések után mindig bűnrészes-séget hagy bennem, úgy ragadott most el bátor gonoszsága.

— A feleségem nem lophatta el a kabátját! Miért lopta volna el, van neki kabátja!

— Eladta — mondta csendesén és vacsoránk szemetére mutatott. A narancshéjak a sarokba állított szemétládában virítottak.

Tudtam, hogy igazat beszélt. Tiszta szemei nyugodtak voltak, de szigorúbbak.

— Hazudik, hazudik! — ordítottam megvadulva. Ekkor elmosolyodott és így mondta: — Ezt a hangot moziból hoztad; ripacsordítás. Ha meglepett arcot vágsz, talán még hiszek neked.

És nevetett, ahogy tréfái közben szokta. Mert ilyen volt: súlyos pillanatokban is talált egy kis mulatást. Mindig ezzel került fölénk. Mikor a konyhában magunkba maradtunk, suttogva szoltam feleségemnek:

— Nem hazudott, én hazudtam, te loptál! Eladtad a kabátját, ebből ettünk narancsot, sonkát, datolyát! — és felemeltem karomat, de feleségem ijedten a szobába menekült és hallottam, bezárja kulccsal az ajtót.

Egyedül voltam a konyhában. Első gondolatom az volt, bemegyek az öreg nőhöz, bevallok neki mindent, utána elmegyek és többet nem lát egyik se. Ott álltam ajtaja előtt, kezem a kilincsen volt, de lenyomni nem bírtam. Kis kabátban rohantam el hazulról. Hűvös este volt. Egyenesen a Duna irányában szaladtam. Megálltam a hídon, áthajoltam a korlátom. Hideg szaladt át rajtam, vacogva rohantam tovább. Hová menjek? Hetek óta szeretőm volt egy munkás lány a gyárból. De most annyira undorodtam magamtól, hogy ezt a szerencsétlen párát is utáltam.

Valamit még nem mondtam el. Körülbelül hat hét előtt egy öreg fickó került a gyárba, segédmunkás lett, akár én és jó szimatjával engemet szemelt ki pajtásnak. — Látom te is hordasz magadban butyrot, gyere, igyunk valahol rumot, ez arra jó! — mondta és fizetett. Ha nem volt pénzem, mindig fizetett, mert beszélni szeretett. A háborúban a kivégző osztag tagja volt, s ha berumozva mesélt, élvezte régi dicsőségét. Alaposan bírta az ivást, a beszédet még jobban. Ilyenkor újból átélvezte rémtetteit, és ha már én is berúgtam, nagyokat röhögtem hozzá. Borzalmas dolgokat tudtam meg. Félttem a fickótól és mégis kellett. Aztán, ha kijózanodtam, már magamtól is félttem. Ezen az estén tudtam, hol iszik, leültem melléje, záróráig rumoztunk. Élveztem a meséit. — Valakit egyszer meg fogok ölni — ismételtettem magamban. Nem mentem haza, az utcán kódorogtam, padon üldögéltem és reggel egyenesen a gyárba mentem.

A feleségem másnap nem tette szóvá az esetet, alázatos volt. Vacsorát adott, kiszolgált, hízelgett. Így maradt azután is. Csak többet magyarázkodott, sokszor elmaradt hazulról és erősen illatosította magát. Sejtettem, hogy lehet valakije. Egy késő estén rajtakaptam, amint a kapu közelében csókolódzott. Elhúzódtam, nem vettek észre. Azt gondoltam magamban: akkor a gyerek nem tőlem lesz. Megkönnyebbülés töltött el. Egyébként állandóan olyan fáradt voltam, hogy különösebben semmi sem érintett. Már tisztában voltam vele, hogy akaratgyenge ember vagyok. Hordtam a hazugságaimat, kiutat nem találtam. Egyetlen vigaszom az lett: egyszer valahogy vége lesz. Már nem tudtam senkivel szembenézni. Többször áthajoltam a Margit-híd korlátján, végül mindig elmenekültem. Pusztító züllöttségem kínjait csak az értheti meg, aki már belekóstolt, a képzelet szebb kielégüléseibe. Írni most is próbáltam, gondolatom volt, sőt több, mint régen, villogó képek ragadtak el, de ha elővettem töltőtollamat, összekuszálódtak! Helyzetem gyorsan romlott. Itt most a zárkában ezen az állapotomon töprengek legtöbbit. Végigmegyek elmúlt életemen, kutatom szerencsétlenségem okait, pedig nehéz dolog. Mert ha egy érzés már kihalt belőlünk, nehéz az érthetőség kedvéért újból felidézni. Egyszóval azon az úton vonszolom emlékezéssel végig magamat, mely a boldogságtól a gyilkosságig süllyesztett. Az ok világos: ha cinkosságot vállalva beszennyeződünk, megállás többet nincs, minden dolgunk, minden törekvésünk kéteessé válik. A feleségemmel nem beszéltem, az öreg nőt kerütem, és ha mégis összetalálkoztunk, füttyörészve mutattam hátat. Gyűlöltem és vádoltam: mért nem segít rajtam, mért nem szabadít ki hazugságaimból? Biztosan látja, hogy szenvedek és tönkre megyek, mégse változtat helyzetemen, nem törődik velem. Mindenféle ócskasággal vádoltam, pedig láttam, hogy ő is szenved, megöregedett, nem dúdolt, a zongoráját se nyitotta fel. Furcsa csend lett a lakásban. Legalább veszekedett volna valaki. Így saját mocsaramban fulladoztam. A feleségem csavaroghatott, én ihattam. Mintha megegyeztünk volna, szemrehányást nem tettünk egymásnak. Fő, hogy hazugságainkban cinkosak maradjunk. Már utáltuk egymást.

de szabadulni nem tudtunk. A szoba összekötött. Fáradt voltam kívül, belül. Akkor történt, hogy egy délután megállt előttem az öreg nő: — Rossz bőrben vagy, Bandi, akarok veled beszélni — mondta. Lesütöttem szemeimet. Szívem a torkomban dobogott. Itt hát az alkalom, most megvallhatok mindent, lerázom hazugságaimat, kiszabadulok börtönömből. Halott anyám hiányát még soha nem éreztem, zokogva kíváncsoztam az öreg nő mellére. Tudtam, azonnal megbocsájtana mindent. Mégse bírtam szólni. Olyan lettem, mint akit fejbeütöttek. Megfogta karomat: — Bandi, beszélnem kell veled; tehetséges költő vagy, de így tönkreteszed magadat.

— Ne törődjön velem — morogtam.

Sóhajtott és bemutatott szobánkra: — Már átvette a diszharmóniát, alatomos vagy.

Most már nem bírtam, egyszerűen nem bírtam. Ordítottam: — Hagyjon békében! Elég! Maga nekem ne mondjon semmit, maga hazudik!

— Én? — szólt és megjelent csintalan mosolya.

— Igen maga! Hazudik! A bizalmát hazudja! Mért hagyja nyitva az ajtaját?

— Nincs félténivalóm.

— Hazudik, hazudik — kiabáltam s rohantam a szobánkba. Ott tébolyultan meredtem magam elé. Tudtam, elrontottam mindent. Elrontottam magamat örökre. Mikor a feleségem megérkezett, eléje ugrottam és elvertem. Először vertem meg. Nem tudtam, mért teszem. Itt a zárkában elemeztem ki a dolgot; ha hazugság van bennünk, minden tettünkbe keveredik valami érthetetlen. Azaz, hogy cinkosságot vállaltam vele, boldogtalanok lettünk mind a ketten. És nem akartuk észrevenni, hogy romlik közöttünk az élet. Az volt a baj, hogy okosabbnak láttam nem gondolkodni a dolgon. Pedig, ha az ember nem meri a gondolatát befejezni, előbb-utóbb közönybe süllyed.

— Igazán nincs okod féltékenységre — ostobáskodta ütéseim közben a feleségem.

Elszaladtam hazulról, sokat ittunk. A fickó mesélt: — Tudod, a kés sohasem biztos, de ha ügyesek a hüvelyujjaid és eltalálod a nyakcsigolyát, az úgy tiszta: biztos halál. Volt egy érdekes esetem... Mintha álmos lennék, az asztal lapjára borulva hallgattam. Képek üldöztek: a feleségem nyakán eltaláltam a csigolyát, vége. Láttam, amint előrekoppán a feje. Láttam, amint otthagynom és nyugodtan elmegyek, kiszabadultan a hazugságokból.

— Fizess öreg még egy decit — kértem és elkezdtem dünyögni: — A házasság cinkosság, átvesszük a diszharmóniát, és most megölöm.

— Forró fejű ember vagy, neked nem való ez a dolog, ráfizetnél — röhögött a fickó, aztán felkelt, kilökött az ivóból.

Nem mentem haza, a szeretőmnél háltam. Másnap nehéz volt a fejem, alig tudtam mozdítani, nem mentem munkába. Lágy őszi nap volt, ögyelegantem. Egyetlen gondolat üldözött: nem vagyok ember, kibújt belőlem az állat. Délután megint ittam. Alkonyatban tehetetlenség nehezedett rám, elindultam a dombra. Aztán megtörtént. Mikor eléje ugrottam, pillanatra láttam csintalan mosolygását. A rendőrségen magam jelentkeztem: — Megöltem hazudozásaim ismerőjét, egy vénasszonyt — mondtam. Nem értették a dolgot, nem tudtak rajtam eligazodni. Azóta se tudnak. A feleségem nem jöhet be hozzám, megtiltottam. Ezt se értik. Az ügyvédem ideggyógyintézetbe szeretne dugni. Legyintek az ötletére és nevetek. Ő se ért. Nem értik változó hangulataimat. Néha nyugodt vagyok, máskor örvöngök. Ha nyugodt vagyok, tudom, hogy hiába keresem az

okot, ha őrzöngök, mégis meg akarom az okot találni. Pedig hiába. Töprengéseim kizárólag benső züllöttségeimhez vezetnek. Ilyenkor aztán verem a falat, szalad hozzám a börtön orvosa, injekciós tűt szúr belém. Ez is hiábavaló. Minden hiába. Nem tudom, hogy mért fojtottam meg az öreg nőt. A halál könnyű lenne, az életet is folytatni tudnám, ha okot találnék. Nincs. Az öreg nő jó volt. Most is hallom, ahogy barátságunk idejében mondta: — Azt mondjátok, fiatal vagyok? Lehet, nem húz le semmi lom. Mert tudjátok, ne halmozzunk magunknak felesleget, akkor szárnyakkal élhetünk. — Ilyeneket mondott. A feleségem ezekért kinevette. A feleségem huszonöt éves korára vén lett, irigy, sötét ösztönök halmozták rá a vénséget. Ennek a vénségnek lettem cin-kosa. Ez az egyetlen ok. A hazugság ellen menekültem; gyáván gyilkoltam. Hozhatnak akármilyen ítéletet, a magam ítélete bennem reked. És a gyűlölet. Gyűlölöm az öreg nőt is. Ha az ember minden okot önmagában lát, meggyűlöli azt, aki föladta számára a gyötrelmes kérdést, de nem jelölt hozzá feleletet. Utóm a homlokomat: mért tettem, mért tettem? És hallom az öreg nő hangját: — csak bánat után szeretjük az életet, csak fájdalom tanít örömrre. — Ez az, amit én már nem tanulhatok meg. A kérdések eltompítottak, hülyülök. Csak ne bosszantanának reményekkel. Számomra nincs. Nem akarok élni.

Lantos Ferenc rajza

Kassák Lajos

Emlékek nélkül

Elfelejtettem az utat amin idáig értem.
Mint a maszülettett lépkedek
gondtalan és minden teher nélkül.
Nem is tudom ember vagyok-e
vagy csak egy falevél
amit a vihar tépett le anyjáról
s nem törődöm vele víz-e a vérem
amibe majdnem belefutadok
vagy tűz-e a vérem
ami egy szüzi test közelében
izzik örökké.

Sosem volt ilyen hajnalom.
Felettem kék ég
tavaszi szél cirogatja arcom.
A város még alszik
az utcákon egy lélek árnya se imbolyog.

Úgy sejtem
távol kerültem már otthonomtól
s milyen jó
senkit nem szolgálni
senki felett nem uralkodni.

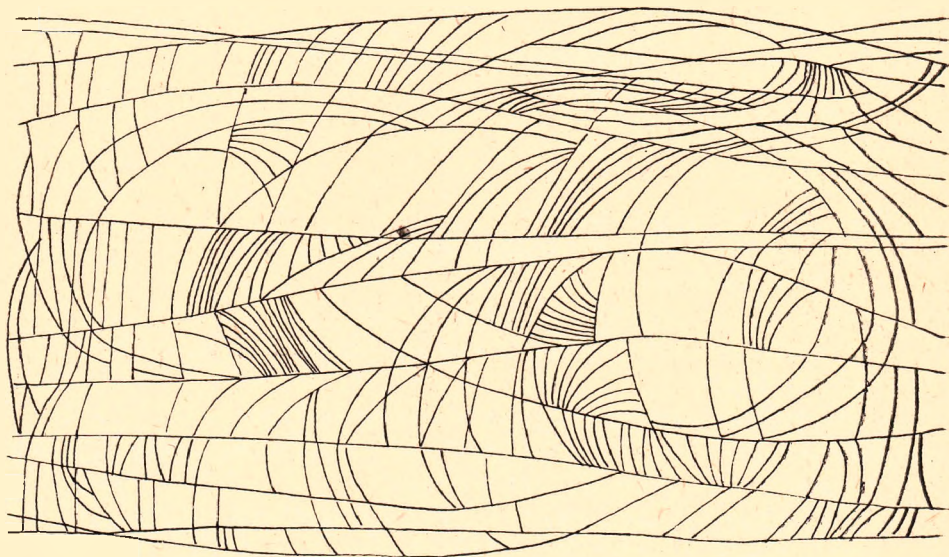
Kassák Lajos

Nyugtalanság tükörképe

Álmomban röpködni tudtam
sasnak
papagájnak
denevérnek képzeltem magam.
Pehelysúllyal sose látott tájakon szálltostam
fénytelen és árnytalan tájakon
ahonnan a mélység fojtó lehellete elillant
tájakon ahol a te sóhajaidat láttam aláharmatozni a magasból
megint másutt
a csend ólomszürke összemosódott énekét hallottam
hangját annak a zongoraverklinek amit szülővárosom utcáin tologattam
szomorúsággal terhes gyerekkoromban
olyan tájakon amiket semmivé változtatott a háború
kristálylapok törmelékéből összeállt tájakon
amiket a gyűlölet és félelem sebeztek meg.

A börtönőr imája

A nagy kőfal vaskapuján belül
így könnyörög az őr:
Szabadítsatok meg a raboktól akiket vasra vertem s a lánc
végét most a kezemben tartom.
Szabadítsatok meg a gyomromtól ami örökösen éhes és szomjas.
Szabadítsatok meg szívemtől ami csordultig telt bűneimmel.
Szabadítsatok meg erős izmaimtól
megalázkodó természetemtől
feleségemtől
gyerekeimtől
házam ócska kacatjaitól,
Szabadítsatok meg önmagamtól
mielőtt rámtapos az idő
elnyel a tér.

Lantos Ferenc rajza

Karel Čapek*

Századunk húszas éveinek elején a világ nagy színházaiban — nálunk is — lenyűgöző sikerrel játszottak egy „kollektív utópisztikus drámát”: Karel Čapek művét, az *R. U. R.-t*. Nemcsak egy, addig ismeretlen színpadi szerző bemutatkozása volt ez, hanem sokkal inkább egy sajátos és sokrétűen összetett írói, sőt emberi magatartás jelentkezése; a színpadi szerző az akkor még forradalmian új expresszionizmus diadalát készítette elő, az író érdeme azonban több volt ennél, több volt, mint csak egy — bármilyen ragyogó — műfaji bravúr megalkotása. Először is azt bizonyította, nagyszerű példával és meggyőző sikerrel, hogy kis nép irodalma, amelyet évszázadok óta bénított a nyelvi elszigeteltség és a mostoha történelmi sors, szintén találhat utat az egyetemes érvényesüléshez, méghozzá olyan mondandóval, amely csak ebben a közegben keletkezhetett, csak e kis nép hagyományaiból fakadhatott.

Karel Čapek legszebb igazolását adta annak a számunkra is mindmáig időszerű, sőt kötelező világirodalmi törvénynek, hogy minél mélyebben gyökerezik egy írói mű a saját népe életébe, a haza — vagy akár a tájhaza — élményvilágába, annál többet mondhat más népek tagjainak, más hazák lakóinak. Maga Čapek — tapasztalatain okulva — így fogalmazta meg e törvényt, életművének szabályozóját: „Minél angolabb, minél oroszabb, minél skandinávabb egy mű, annál jogosabban igényelheti, hogy az egész világhoz szóljon; ebben van a nagy paradoxonja annak, amit világirodalmiságnak nevezünk.”

Az ő életművére vonatkoztatva e törvényt, világos a következtetés: minél jellegzetesebben cseh művet alkot, annál valószínűbb az egyetemes visszhang, a világsiker.

A csehség azonban — legalábbis az ő esetében — nem annyira a néprajzi érdekességek halmozását jelentette (s ezek egyébként is inkább csak külsőségeikben különböznek más középeurópai népek néprajzi érdekességeitől, lényegükben azonosak velük, halmozásuk tehát hamar válhat egyhangúvá, sőt unalmassá...). Čapek a cseh jelleget másutt kereste, mélyebben, a felszín alatt, — s műveinek sem a díszítő elemeibe, hanem a lényegébe építette. A cselekmény, amelyet drámákba vagy regényekbe foglalt, bárhol történhet — általános a keret és általánosak a nevek — ; a lényegi mondandó azonban mindig a cseh életből és a cseh hagyományból táplálkozik, s a cseh irodalom fejlődési fővonalának hangvételét folytatja.

*

Mi hát e cseh jelleg a legnagyobb világsikerű modern cseh író életművében?

A cseh nép történeti fejlődésének az a vonala ér itten csúcra, amely a kisemberre fordított figyelmet, a kert-eszményt magasztalta, a kicsiség mítoszát melengette. Ahogy a fiatalon elhunyt kortárs, Jaroslav Hašek csak cseh környezetben és cseh népi minták nyomán alkothatta meg a kisemberség legnagyobb világirodalmi hőst: Švejket, ugyanúgy a Čapek-művek is — természetesen más írói szándékkal — csak a cseh talajba gyökerezve és a cseh irodalom viszonyai közül emelkedhetek az egyetemes értékek rangjára.

A cseh irodalom alaphangja a nemzetté válás kezdete óta lényegesen különbözött pl. a magyar (vagy a lengyel) irodalom alaphangjától, jóllehet a fejlődés üteme — a hasonló feltételek folytán — azonosan alakult itt is, ott is. De más volt a két irodalom alkotóinak az érzélemvilága, gondolkodásmódja, egész emberi magatartása, mert más volt a származásuk és más volt a légkör is, mely körülvette őket. A csehek nagy történelmi megpróbáltatása idején — a XVII. és a XVIII. században — kipusztult a nemesség és elnémetesedett a városi polgárság. Az új cseh irodalmat a népből illetve a vidéki kispolgárok rétegéből kinőtt értelmiségiek teremttették és ápolták. Főnalát a mértéktartás igénye, „a kicsi, de a miénk” jelszó eszményítése s általában a józanság diadala jellemzi. Ez a fővonal teljesedik ki, majd pedig a történelmi korforduló idején ez törik meg Karel Čapek műveiben.

*

* Előadás a Pécs városi Művelődési Ház 1962. május 14-i Čapek-estjén.

Az embereszmény, amelyet Čapek félt és véd, a cseh népi világból szív éltető nedveket; ezért oly megejtő a humor, amely körülengi megtestesítőit s ezért oly együttérző a mosoly, amelyet főleg a *Betörők, bírák, bűvészek és társaik* címen összegyűjtött elbeszélések hősei élesztenek. Ámde mindez (Čapek valamennyi művének tanúsága szerint) egyetemes összefüggések távlatában mozog s olyan értékekre figyelmeztet, amelyek mindenütt, minden nép körében és a civilizációs fejlettségtől függetlenül is érvényesíthetők. Kis nép is lehet nagy nemzet, ha a szellem, az erkölcs és az emberség javait szolgálja.

Čapek épp Budapesten fejtette ki (1936-ban), felismeréseinek foglalataként, azt az elméletet — tegyük mindjárt hozzá: téves, mert túlzó elméletet — amely szerint külön kell választani az emberi tevékenység két alkotó ágát: a technikát és a szellemi műveltséget. E két tevékenységi ág közt mélységes ellentétet velt Čapek: a technikai tudományok a természeti erők és az anyag leigázására törnek, a szellemi műveltség tárgya a világ megismerése, a legszélesebb értelemben vett „tapasztalás”. Az emberiség jövője — vallotta Čapek — nagy mértékben attól függ, e két irányzat közül melyik kerekedik felül: a megismerés szelleme-e vagy a hódítás. A technika az egyének és a népek leigázásához vezet; „végtelen anyagi eszközöket ad az ember kezébe, de nincs hatással arra, hogy a jó vagy a rossz szolgálatába kerülnek-e”. S Čapek azt az aggályát adta elő, hogy a technikai civilizáció az embert és a társadalmat is ilyen leigázható anyagi tényezővé süllyeszti; „ami a természeti erők területén a technika, ugyanaz az emberi erők területén a diktatúra” — hirdette, a lényegi kérdéseket megkerülve. Viszont ismételt és fennhangoztatta, hogy a humanitás eszményei, a szellemi műveltség vívmányai egyetemesek, minden közösséget, kicsit vagy nagyot, gyöngét vagy hatalmasat, egyaránt megbecsülők. Ezeket magasztalja majd az *Archimedes halála* című elbeszélésében, amelyet a nemzetközi kritika joggal minősít a rövid próza egyik világirodalmi remekének.

Čapek budapesti felszólalása (a Nemzetközi Szellemi Együttműködés vitaülésén, ugyanott, ahol Thomas Mann a harcos humanizmusról mondta el nevezetes vallomását) kulcsot ad a cseh író egész életművének értelmezéséhez. Felfedi az okot, amiért Čapek minden alkotásából — még a humorosakból, szatirikusakból, neveltetőkből is — pesszimizmus árad. Főleg pedig mintegy képletbe foglalja Čapek szemléletét és életbölcseletét.

Íme e képlet irodalmi alkalmazása.

Čapek első nagy sikerét, világirodalmi „beérkezését” — mint már jeleztük — egy „kollektív utópisztikus dráma” biztosítja, az *R. U. R.*, amelyet 1924-ben a budapesti Vígszínház is bemutatott (Kosztolányi Dezső színpadi szövegével és Hegedűs Gyulával a főszerepben). E drámának, miként az ekkortájt — az első világháború utáni években — írt egyéb Čapek-műveknek is a gyújtópontjában az a feltételezés feszíti a cselekményt, hogy egy tudósnek vagy tudós-csoportnak sikerül rendkívüli találmányt kidolgoznia, s ennek felhasználása megváltoztathatja az emberiség életét: e következtetésen végigvezetett fikció folytán az újabb kritika e Čapek-művekben fedezi fel — indokoltan — a jelenleg divatosá vált tudományos-fantasztikus műfajok előfutárát. Az író szándéka azonban több is volt, mint csak a szellemi munka eredményeinek utópisztikus távolatokba vetítése; szerinte az ember, mostani társadalmi helyzetében, képtelen a nagy találmányokat saját javára hasznosítani. A képlet tehát az, hogy a mű önmaga ellentétévé, a pusztulás eszközévé változik. Miként némileg később Aldous Huxley vagy — még sokkal élesebben — Antoine de Saint-Exupéry, Čapek is az emberi értékek megrontóját látja a technikai haladásban. Az ember mindent tud, csak épp a saját sorsát nem tudja megoldani; az anyagot már legyőzi, életének ellenségeivel azonban még nem tud mit kezdeni.

Ezért csuklik pesszimizmusba az a nagy szatíra is, a regényíró Čapek főműve, amelyet a fasiszták előretörése idején, 1935-ben írt *Harc a szalamandrakkal* címen s amelyben az emberség elárult ügyét védelmezi. Gondolatmenetének értelme szerint a szalamandra-világ vagyis a fasisztus nemcsak következménye a tökéletesség fejlett tudományos szervezésnek, hanem torzképe is a gépcivilizációnak, az elember-telenedett társadalomnak. A „szalamandrak” küzdelme az „emberekkel” jelképesen és torzítottan mutatja a technikusok lázadását a humanizmus hagyományos értékei ellen. Čapek — erősen leegyszerűsítve — a fasisztában a technokrácia politikai formáját látta.

E technikaellenes magatartásából következik életének és életművének nagy belső ellentmondása, tragikuma. Aki ugyanis annyira áthidalhatatlan szakadékot észlel az emberi tevékenység két ága közt s aki a jelzett módon képzelettel hatályossá teszi a humanitás eszményeit, a veszély bekövetkeztekor szükségképpen egyedül kénytelen

küzdeni. Szerinte a „szalamandra”: nyájember; a humanista: magányos ember. S Čapek e magányos humanista ügyét látta egyedül igaznak. Ez teszi harcát a szalamandrakkal oly valószínűtlenül nehézé, sőt reménytelenné, s ez magyarázza a pesszimizmust is, amely nyomasztóan nehezedik e szép és gazdag szatírára.

Hasonlóképpen és hasonló okból szintén pesszimista csengéssel végződik Čapek antifasiszta drámája is, a *Fehér kór*. Pedig e programszerűen ígéhirdető, mozgósító, cselekvésre serkentő darab a jellegénél fogva is kívánt volna valami lelkesítő véget (amit aztán a filmváltozatban meg is adott neki Čapek). Mivel azonban művészileg következetesen kívánta árázolni gondolatát, hőse elé csak magányos, tehát eleve bukásra ítélt küzdelmet állíthatott. Galén doktor, aki a čapeki fantasztikus művekből jól ismert módon megtalálta a titokzatosan pusztító járvány ellenszerét, visszautasítja, hogy olyanokat is gyógyítson, akik megakadályozhatnák, de nem akadályozzák meg az imperialista háborút. Tehát magányosan harcol a gazdagság és a hatalom minden képviselője ellen. Ez a küzdelem — főleg az író nagy művészete folytán — néhány megrázó hatású jelenetben csúcsozódik, amilyen például a betegségtől megtámadott marsall vergődése vagy az udvari tanácsos és Galén doktor találkozása; ez utóbbiban Čapek teljes művészi hitelességgel állítja szembe a két elvet: a megalkuvás és a megismerés elvét, a két embert: a megalkuvót és a szemlélődőt, a hivatalnokot és a tudóst, — vagyis más helyzetben (és más műfajban) ugyanazt a két típust és ugyanazt a két elvet, amelyeknek végzetes összeütközését az *Archimedes halála* is szemléltette.

Azt is elhítteti Čapek drámája, hogy végül győzhetne a mindenki ellen küzdő magányos orvos, de épp azok tapossák el, akikért harcolt: a tömeg, — oltószere pedig szétfolyik a kövezeten... (A filmváltozat írása során Čapek engedményt tett a *Fehér kór* szocialista bírálóinak: itt az orvos-hős, halála előtt, eljuttatja oltóanyagát egy másik kis nép orvosaihoz, hogy a harc folytatódhassék.)

Mindegy, így ahogyan színre került, ezzel a valószínűtlen konfliktussal is óriási tett volt e dráma; bemutatója megmozgatta az egész cseh társadalmat, és válaszfalat vont a haladás és a reakció hívei közé. A német követ tiltakozott, az „ötödik hadosztály” bérencei üvöltöttek. Čapek e vitatható eszmeiségű, de őszinte és szenvedélyes művel állt véglegesen azok sorába, akik a fasiszmus és a háború ellen küzdöttek.

Ennek az emberi és írói magatartásnak adott teljes értékű művészi formát utolsó befejezett művében, az *Anyában*. Újszerű dramaturgiai felépítése és gondolati gazdagsága méltán emeli e drámát főhelyre a Čapek-életműben.

Mint a *Fehér kór*ban vagy akár — más módon — az R. U. R.-ben, időtlen emberi konfliktus szövődékébe fonódik a jelenkori problematika. Az időtlen konfliktus itt a „férfiúi”, tehát közösségi, társadalmi cselekvésnek és a „női”, pontosabban anyai vagyis egyéni szenvedésnek az összeütközése. — Az anya, utolsó fia kivételével, elveszíti családjá tagjait; férje és fiai különböző eszményekért áldozzák fel életüket. Ő — képzeletben — látja őket haláluk után, vitatkozik velük, számon kéri, miért áldozták fel életüket. Nem érti tetteiket, az ő szemében értelmetlen és abszurd e más-más előjelű áldozat-vállalás. Az apa gyarmati tisztként, bennszülöttek ellen harcolva esett el; a legidősebb fiú ellenkezőleg: gyarmati orvos volt, s a bennszülötteket gyógyítva áldozta fel életét. Ellentétes a következő két fiú, az ikerpár — Kornél és Péter — cselekvése, illetve önfeláldozása is: Kornél hagyományörző, szerinte „a rend az, hogy a dolgokat odatesszük, ahol voltak”, Péter forradalmár, az ő szemében „a rend az, hogy a dolgokat odatesszük, ahol lenniük kell”. Kornél a régi rend védelmében hal meg, Péter pedig az új rendért harcolva...

Van-e mégis olyan cselekvés, amelyet vállalhatnak a másféle életelv vallói is? Erre felel a darab, erre felel — mintegy egész életének és hosszú küszködéseinek tanulságaként — az író. Amikor ah ódító erőszak gyilkosan vonul előre és vadul pusztítja a védtelen kis nép fiait és értékeit, az anya szenvedve emeli férje fegyverét és szöcske mozdulattal nyújtja utolsó gyermekének: „Menj!”

Hosszú volt az út, amelyen Čapek eljutott e „Menj!” kimondásáig, a közösségi cselekvés igenléséig; nagy volt a fájdalom, amely ekkor kínozza. Hazáját kívülről és belülről bomlasztotta, bénította a hitlerista támadás; a polgári demokratikus rendszer, amelynek egyik eszmei megalapozója volt, erőtlenségű ingadozott. A szalamandra-világ átmenetileg győzedelmeskedett s Karel Čapek már nem látott benne helyet és szerepet az elveknek s eszményeknek, amelyeket vallott. Csalódottan és üldözötten halt meg 1938 karácsonyának ünnepén, negyvennyolc éves korában.

*

Halála napján az újság, amelynek éveken át belső munkatársa volt, közöl még tőle egy cikket, *Üdvözetek* címen, s e búcsú szomorúan példázza kiábrándulását a kicsiség mítoszából, amelyet egész életén át dédelgetett.

Ebben, a tragikus véletlen folytán végrendeletté, sőt tapasztalatainak summájává nőtt alkalmi műben arról vall Capek, hogy európai utazásai során nem a nagy dolgok, halhatatlan műemlékek vésődtek emlékezetébe, egy-egy ország vagy nép jellemzéséül, hanem apró életképek, mindennapi gondokkal veszködő egyszerű emberek: kertészkedő öregúr Angliában, kedélyes polgárok ódon német vendégfogadóban, bizalmaskodó francia paraszt útmenti söntésben, szülők mellett játszadozó kisgyermek valahol Spanyolországban, sajtot kínáló éjjeli utas Itáliában... S e villódzó képsor felidézése bánatos elmélkedésre ösztönzi az író, 1938 karácsonyán, a müncheni döntés után, de még a teljes megszállás, a Protektorátus intézményesítése előtt.

„Tudom — írja —, most szörnyen messze az út nemzettől nemzetig saz ember sok mindent gondol; igaz, sokakra haragszik s azt mondogatja, hogy soha, soha nem fogja elfelejteni, ami történt; de kérlek benneteket, mit mondhatunk erre a sohasem ismert távolságra és idegenségre? S aztán az ember mondjuk Angliára gondol s egyszerre meglátja maga előtt a kenti kis házikót; az öregúr még mindig nyírja ollójával a sövényt, s a leány egyenesen és vidáman tapossa a kerékpár pedálját. S ládd, voltaképpen üdvözölni szeretnéd őket. How do you do? How do you do? Ugye, szép idő van. Yes, very fine. — No lám, megvolt s könnyebbnek érzed magad. Most felmehetnél a kőlépcsőn abba a sváb vendégfogadóba, kalapodat a fogasra akasztanád s köszönnél: Grüss Gott, meine Herren. Megismernék, hogy idegen vagy, kissé csendesebben beszélgetnének asztaluknál s időnként fürkésze vizsgálgatnának téged. De ha meglátnák, hogy korsód fenekét éppúgy a piros asztalkendőbe töröld, mint ők, kevésbé lennének bizalmatlanok, s megkérdeznék: Woher, woher, mein Herr? Aus Prag. — So, so, aus Prag, csodálkoznának, az egyik közülük azt mondaná, hogy egyszer már volt Prágában, harminc évvel ezelőtt. Eine schöne Stadt, mondaná, s te még ennek is örülnél egy kicsit. — Vagy megállnál az Au rendez-vous des chauffeurs-nél; a paraszt a kék ujjasban sápadt borának utolsó kortyait hörpintgeti, s tenyerével törli a bajszát. Fait chaud, mondanád. A votre santé. A la vôtre, mondja a paraszt; voltaképpen nincs több mondanivalód, legfeljebb ha hozzátennéd: Nem, mon vieux, magára igazán nem haragszom; hátha meginnánk még egy pohárral együtt? — S aztán odakacsinthatnál a spanyol babára; rád meresztené komoly és ünnepélyes kukucsait, a feketehajú anyuka egyszerre még madonnaszerűbb lenne s a caballero apuka, kalappal a nyakában, valamit spanyolul mondana feléd, nem értenéd meg. Nem baj, nem baj; a lényeg, hogy a babát nem ijesztetted meg. — És még le kellene kanyarítanod egy harapást abból a juhsajtból. Grazia, grazia, motyogod telt szájjal, s cserébe cigarettát kínálsz. Semmi több; nem kell hozzá isten tudja mit beszélni, hogy az emberek jól megférjenek egymással.

De mit tegyünk, ha oly messze lett az út egyik nemzettől a másikig; mindnyájan mindinkább egyedül vagyunk. Már a legszívesebben sohasem húznád ki lábadat házadból; inkább becsuknád a kisajtót, bezárnád az ablaktáblát, s aztán utánunk a vízözön. Nekem már semmi közöm senkihez. S most lehunyhatod szemedet, és halkán, egészen halkán mondhatod: How do you do, kenti öregúr. Grüss Gott, meine Herren. Grazia, signor. A votre santé.”

„Nekem már semmi közöm senkihez”: e kiábrándult végső üdvözetnek mégsem lett igaza. Capek tévedett; halála után ugyanis nemzete fennkölt bizonytságot tett róla, hogy igenis közük van egymáshoz, mélyebben és végzetesebben, mint ahogy a látszat mutatta. Temetése tüntetés lett: a szabadság hívei és harcosai tízezrével vonultak el sirja előtt. „Az élők valóságos díszfelvonulása volt ez a halott író előtt” — jelentette Julius Fučík, a későbbi mártír; — a legkülönbözőbb foglalkozású emberek, munkások, tisztviselők, tanítók, diákok, iparosok kegyeletos csendben haladtak el a sir előtt, mintha mondani akartak volna valamit a halott Capeknek, ígérni neki valamit s ugyanakkor meghallgatni, mit mond ő nekik.”

Így halt meg és így él tovább népe szeretében az újabbkori világirodalom egyik, nem éppen problémamentes, de tiszta és hiteles klasszikusa. Síremlékén — kívánsága szerint — kis vájat van, s a népi kegyelet gondoskodik róla, hogy mindig legyen ott víz a madárkák részére.

Apám temetése

Emberfia nem látott még ilyent:
alig bukkant elő a tiszta hajnal,
a föld hátát kiverte színarannyal,
és érthetetlen szépség fénye kelt.

A fák lágy gyertyalángja sorra gyúlt,
a Tisza égből folyt uszálya lengett,
a part kibontott minden barka-selymet,
s villámlott a gyémántgöröngyös út.

Tárt gyermekszemfényű határ fölött
gyász gyönyörű visszája tündökölt,
s bevont utat, kocsit, sirámos embert.

Ilyen csodák közt, szentmihály-lován
— amíg körötte minden fénylet, zengett —
tért haza falujába az apám.

Kánikula

Kék tűz-sátor fog körül,
fönn a bolton lángkerék
pördül, izzó küllejét
hányja; fény híg ólma dül.

Roppant abroncsként feszül
s lobbót hány a messzeség;
sárgán robban már a lég:
hőség-érce szétrepül.

Emberszabta mű, torony,
házfal, kútág, kőhalom
olvad, hamvad, semmisül.

Mégse győzhet a pokol:
túl, az ájult táj mögül,
fürge kasza hangja szól.

Öregség

Rám ki adta? Nyűtt, rossz gúnya,
zsugorodott, ráncos csizma
lábam sebzi, megsajdítja,
rongyköpönyeg, vállam húzza —

öltözékem mért ily csúnya?
Ma, még reggel, hajnalpírba,
testemből nőtt örök, tiszta
szép külsővel keltem útra.

Rontás, álom? — Ki rendelte,
hogy így legyenek öltöztetve,
s mért végeztek gyorsan, könnyen?

Csúfságomon végignézek,
„madárijesztők a vének”:
mondtam mindig. Nincs most könnyem.

A fehér csönd

A keleti szél meghozta a süllőket. Hajnal óta locsogott, mozgott a víz. A rablást sirályok követték, s amikor felvágódott egy-egy menekülő küsz, villámgyorsan lecsaptak, aztán ezüstöshasú, fénylő halakkal emelkedtek az égre.

A mólóór szűk faházából mindent számontartott. Láta, amikor megjelentek a sirályok, s fehéren átcikáztak az öböl felett. Láta, amikor a „halakbolondja” Keszű gyerek beódalgot a kikötőre, és a zsebéből damilt húzott elő, s később a másik oldalon, hogy az égremeredő szárnyas sorompók megmozdulnak, leereszkednek a földre.

Amikor elment a vonat, kitárta az ajtót és beleszimatolt a friss reggeli levegőbe. Nyújtózott, aztán a sarokból kiemelte a demizsont. Meghúzta. Hatalmas, szőrös kezében könnyedén billent a tizliteres üveg. A hajósok borából ivott. A rakománymestert, a kormányost és az egyik tisztet mindig megkínálta. Szerette őket, mert erős, durva emberek voltak, s napokig lehetett velük a régi Balatonról, hajókról, kikötőépítésekről beszélni. Ők még névről ismertek minden hajót, s azt is tudták, hogy milyen hajókat építettek a trieszti hajóácsok Fenékpusztán, s milyenek voltak később a Young-féle hajók? Ivott a hajósok borából, aztán kilépett a szabadba. A bódéja előtt kavicsalmok világítottak, és félig eltorlaszolták a kikötő bejáratát. Szombaton reggel elment az uszály, s az autó utána még délig hordta a kavicsot. A mólóór a fehér kis dombokra pillantott, és elhúzta a száját: „Két marok göbees, Csomék ezt egy óra alatt megeszik” — gondolta, aztán a víz felé fordult. Ólmosszürke és fémesen villogó volt a meszszeség, az égen laza felhőréteg úszott, s letompította a napkorongról sárgán áradó fényt. A hegyek, mint hatalmas kék kavicsok kicsit belesüllyedtek a ködbe, s a lábuknál nem látszóttak a fák. Hajó sem látszott, csak apró, zöldesszürke hullámok bukdácsoltak a mólóór felé.

A csendet motorzúgás vágta ketté. Nem előzte meg távoli halk morajlás, mint a lapos, szabályos vidékeken. A dombtetőn felbukkant, és hirtelen végigvágott a falu utcáját szegélyező eperfák között, megremegettette a sorompó hófehér, felhúzott szárnyait, s a következő pillanatban a gépkocsi már ott kattogott, zúgott a mólóór háta mögött. A liget, az öböl és a kikötő bejárata között szűk volt a hely, az autó a múlt héten is csak ügyel-bajjal tudott megfordulni. „Na most megint kezdődik a tolatás előre-hátra, telepőfögik azzal a rothadt benzingőzzel a levegőt” — gondolta a mólóór és kíváncsian megfordult, hogy lássa, hogyan kapkodja a sofőr a kormányt.

Amikor megfordult, mindjárt a szemöldökét is összehúzta, mert látta, hogy másik autó jött másik sofőrrel és mitfárerrel.

Rövidhajú, nyurga fiatalember ugrott ki a vezetőfülkéből, és felemelte a kezét. a sofőr csak a fiatalembert figyelte, és úgy mozgatta, fordította a kocsit, mintha maga is gép, valamiféle magasabbrendű automata lenne. Egyetlen perc alatt megfordították a kocsit, és az autó billentőszerkezete alatt felbúgott a motor. A kavics úgy zuhant a földre, mintha egyetlen összefüggő test lenne. Az autó bádogplatóján csak egy kis fehér por maradt. A rövidhajú fiatalember felcsapta a kocsi oldalát, aztán a mólóórhöz fordult:

— Jónapot, elvtárs! Uszály még nincs?

— Kovács a nevem! Kovács J'ákim! — mondta a mólóór és közelebb lépett az autóhoz.

— Dékány vagyok... A Mencil brigádból — válaszolta a rövidhajú fiatalember, és keztenyújtott a mólóórnek. Utána aztán mindjárt leguggolt, s oldalt, a fák lombja alatt a vízre lesett.

— Ezeket még látni sem lehet — mondta, amikor felegyenesedett.

— Ilyenkor nehezen indulnak. Tegnap vasárnap volt. Vasárnap kedvükre isznak, kujtorognak, lány is akad, tudja, hogyan van...? Ilyenkor még nehéz a fejük... De jönnek... Tíz órára biztosan itt lesznek... Szívósak... Ismerem őket...

A rövidhajú fiatalember bólintott. A mólóór a fiatalember arcába bámult, aztán a nyakára, kezére nézett. Amikor aztán az fordult, hogy beszáll az autójába, megszólalt:

— Megkínálom magukat. Egy pohár bor jót tesz reggel. Szóljon a pilótának is...

— Köszönjük, de inkább ebéd után. A Mencil brigádban senki sem iszik délelőtt. Ez szabály.

— Hülye egy szabály — mondta a mólóór és elsötétült az arca.

— Jó szabály. Mi csináltuk. 150 százalék az átlagunk, az újság is megírta.

— Sajnálom magukat — szólalt meg újra a mólóór és a víz felé fordult.

A rövidhajú fiatalember állt még egy pillanatig a kavicsprizmák, a liget és a part háromszögében, aztán hirtelen megfordult és beszállt az autójába. Felbúgott a motor, s finom, kék nyersolajfüstbe burkolózva elrobogtak.

A mólóór nézte a vizet. A távoli palakék hegyek lábánál már a fák is látszottak. A hajók nem. A hajók még messze voltak. A sirályok háborítatlanul csapongtak az öböl felett, ezüstösen villogó halakba vették a csőrüket, s zsákmányukkal a fák és zászlórudak felett sietve úsztak a nádasok felé. A mólón még ott volt a „halakbolondja” Keszü gyerek, és a Nap felé fordította az arcát. Oszlottak a felhők. A keleti szél lepedőnyi gomolyagokat szakított le az alsó rétegekből, és elsodorta.

A mólóór leeresztette vállait, és kedvetlenül a bódéja felé indult. Felmérgette a rövidhajú legény. De amikor belépett az ajtón, megenyhült az arca. Egy pillanat alatt elfelejtette a Mencil brigádot, bort, sofórt, mindent. Az ágya fölött már ott függött az új menetrend, s a párhuzamos kék nyilak jelezték, hogy kezdődik a szezon. Kovács J'ákimnak a szezon mindennél fontosabb volt. A szezon hajókat jelentett, napfényt, fehér egyenruhákat, meleget, egyenletes, nyugodt munkát. — Két hét és kezdődik a szezon. Lehajolt, és ásót húzott elő az ágy alól. Kilépett a megerősödött fényre. Megállt az egyik virágágy mellett, s belenyomta az ásót. Átfordította a földet, aztán újra emelte, fordította a szer számot.

Nem ásott sokáig. Amikor észrevette, hogy az öböl partján emberek mozognak, lebökte az ásóját és feléjük indult.

Elsőnek a kocsmárosba ütközött. Jó három hete ott feküdt már a motorcsónakja a parton, lefösvé, készen. Most harmadmagával emelte, fordította a vízre. Félig rácsúsztatták, aztán hagyták hadd igyon. A kocsmáros közvetlenül a víz partján, egy nagyobb kövön ült, és nézte a csónakját. Gumicsizmás lábánál, a négy-öt centis vízben egy üveg bor állt. Felét már megitták. Az üveg felső részén átszűrődtek a napsugarak, s zöldessárga foltokat rajzoltak a fővenyre. Kicsit odább, a kocsmárostól, jobbra, horgászok dolgoztak. Stéget építettek a csónakkikötőhöz. A ducok megvoltak már a korábbi évekről, csak a padlókat kellett lefektetni és megerősíteni.

— Jó napot — mondta a mólóór és megállt a kocsmáros mögött.

— Jó napot J'ákim! Szoktatjuk „Ágotát”, az idén alig iszik. Nincs egy fölösleges bójája? Kicsit beljebb akarom vinni, mert ha hullámszik, odaveri magát.

— Van egy, csak rozsdás...

Ekkor újra felhangzott az autóbúgás. A mólóór megfordult, s amikor látta, hogy a billenős teherautó érkezik, azt hitte, valami baj van, valamit ott felejtett a rövidhajú fiatalember a téren. Tévedett. Már rakománnyal érkeztek. A fiatalember feltartotta a kezét, és fordultak, rakodtak villámgyorsan.

— Szállítanak? — kérdezte a kocsmáros. és a búgás felé fordult.

— Itt az ideje, kezdődik a szezon — mondta a mólóór, aztán megfordult és gyors léptekkel a kavicsprizmákhoz ment.

— Hamar megjöttek — állt meg az autó mellett és a fiatalemberre nézett.

— Húsz perc, kicsit még szokatlan az útvonal. Ötöt lefaragunk belőle, és akkor negyvet fordulunk óránként — mondta a fiatalember, de nem nézett a mólóóra, a munkát sem hagyta abba, úgy válaszolt. Mire a mondat végére ért, az ajtót is felcsukta, és beugrott a sofőr mellé. Nem is intett, csak elrobogtak.

A mólóór kihúzta a zsebóráját és megnézte. Hét óra negyven volt. Visszacsúsztotta a zsebébe, aztán leült egy betonlábra. Várt. A sirályok vijjogását már nem lehetett hallani, a hullámszás is csendesedett. Nézte az egymásbaomló kavicsprizmákat és várt. Egy katicabogár bukdácsolt a kavicsok között. Repülni szeretett volna, de nem tudott nekilendülni. Amint megmozdult, éles, sziklányi kavicsokba verte a szárnyait és felbukott. A mólóór kitaratóan nézte a vergődő katicabogarat.. Amikor meghallotta az autóbúgást, előhúzta az óráját. Hét óra ötvennyolc volt. Az autó harsogva rohant a kis térre és éles, merész kanyarban fordult. A platóról szinte másodpercek alatt zúdult a földre a kavics, s a rövidhajú fiatalember utána azonnal elrobogott a kocsijával. A következő fordulót már 15 perc alatt tették meg, és utána is minden fordulót.

A mólóór nem szerette a rövidhajú fiatalembert, és azt a másikat sem, aki a volán mögött ült, s napszemüvegéről visszaverődött a fény. Bement a bódéjába és a menetrendre nézett. Igyekezett arra gondolni, hogy kezdődik a szezon, naponta legalább háromszor érkeznek hajók, éjszaka néha virtolások bukkannak fel, és horgonyt vetnek az öböl közepén. De nem tudott megnyugodni, mert mindez bizonytalan volt és távoli. A kavicsosautó búgása pedig minden tizenöt percben felhangzott, pontosan, következetesen. Szabályos időközökben megjelent a téren a rövidhajú fiatalember és hangtalanul intézkedett, parancsolt a sofőrnek, autónak, kavicsnak és magának is.

Kovács J'ákim tíz órakor átmászott a kavicsthalmokon és bement a kikötőbe. Várta az uszályokat. A hegyek lábánál nyárfasorok látszóttak, s a mólóórnek úgy tűnt, mintha az utolsó fák már a vízben állnának. A víz kisimult és a látóhatár kék vonala egybeolvadt az éggel. A felbukkanó hajók ilyenkor olyanok, mintha magasan a víz felett úsznának, s árbocaikkal kettévágnák az eget. De nem jöttek hajók. A víz csendes volt.

Húsz percre várt a mólón, aztán kedvetlenül kiment a partra. A padok betonlábai ekkor már eltűntek a kavicsthalmokban, egy vadgesztenyefa derékgig belesüllyedt, s egy talicskára való már a virágágyra is rázúdult. A napfényben vakító fehérséggel világítottak a kavicsprizmák, s lezárták az utat a liget és az öböl felé is. A bódéját ekkor már csak egy keskeny, kétméteres úton lehetett megközelíteni.

Az autóbúgás újra és újra felhangzott. Most már a sorompón túl megfordultak, és rückverccsel jöttek be a térre, mert a hely már nekik is kicsi volt.

A mólóór tanácstalanul állt a bódéja előtt, s nézte, hogyan ömlik a fehér kavics a földre.

Késtek a hajók. Nem értette, hogy miért késnek? Töprengett egy kicsit, aztán újra átmászott a kavicszhalmokon. Türelmetlenül és csalódottan nézte a vizet: Messzire látott. A nap beragyogta a tájat, s a hegyek világoskék oldalában jól látszottak a pincék. Nyugodt és mozdulatlan volt a vidék. De Kovács J'ákim nem tudott megnyugodni. A hátamögött egyenletes időközökben felbúgott az autó, és a kavics újabb hullámai surrogva elzárták az utakat.

Amikor visszafordult, döbbenet láta, hogy a kavics már a bódéját is körülzárta, s fehéren, ellenségesen világít a déli napsütésben. Megrettent. Ahogy nézte a fehéren világító prizmákat, úgy érezte, hogy a kavics hullámszik, s egyre dagad, mint a tenger, és elborítja, elsöpri megszokott életét. — S a hajók! Nem értette, hogy miért nem jönnek a hajók? Hol maradtak Csomék?!

Talán történt valami a másik parton?... Vagy másutt?... Nem indulhatnak a hajók?...

Fehér csend vette körül a mólóort. Úgy érezte, hogy a kavicsprizmákból árad, túlnő a fákon, a bódéján, a zászlórudakon, s vastag, vattaszerű tömegével elönti a vizet is. Mindent elönt, és elválasztja a kikötőt a világtól. A furcsa, fehér csendet a gépkocsizúgás szakította meg. Lehengerelte, s föléje került a magabiztos fiatalemberrel, az autóval és a sofőrrel. Ekkor hirtelen észébejutott minden. — A gyöngykavics... 1943. Győr... A vagongyár tetején feküdt, légitámadás volt... A tetőt vastag kavicsréteg védte a gyújtólápoktól... Hanyattfekve nézték a gépeket... Már emlékezett... Örvénylett a kavics, s amikor a szomszédos épületet eltalálták, az égrevágódott, mint a szökőár. Fent fehéren fénylett, aztán beleolvadt a világoskék égbe... Amikor az újabb kötelék megbillent a város felett, gyorsan hasrafordultak, és az arcukat a kavicsba ásták... Utána volt ilyen a csend... A bombatölcsérekben és a kettérepedt házakban ült... Autózúgás vágta ketté... Azt hallotta meg először.

Az autóra nézett. A rövidhajú fiatalemberre és a sofőrre nézett. Magabiztosan és könnyedén száguldoztak a fehér kavicsprizmák között, hegyeket mozgattak meg, s a csendet, ami egy fehér bányafalból vagy kavicshegyből árad, észre sem vették. A rövidhajú fiatalember talán nem is tudta, hogy egy köbméter kavicsban, egy köbméter fehér csend is van, s ez a csend a félelem.

A mólóór nézte a céltudatos fiatalembert és a hallgatag pilótát. Megnyugodott. De bántotta ez a megnyugvás, mert nem ezek által akart megnyugodni. Nem akart rájuk barátsággal gondolni. Idáig mindig valami mást várt. De a két fiatalember ott mozgott előtte, s magabiztosan és félelem nélkül bántak az anyaggal és a géppel. Amikor beugrottak az autóba és elszáguldottak, a mólóór is megfordult. Körülnézett. A horgászok nyugodtan dolgoztak az öböl partján, s a kocsmáros csónakja már úszott. Elindult feléjük. Végiment a kavicszhalmok tetején és leereszkedett a partra.

— Nézze, mit csinál ez a két hülye — fordult a kocsmároshoz — már a bódémbe se tudok bemenni.

A kocsmáros felállt, megnézte a kavicshegyeket, aztán bólintott és visszaült a helyére.

— Na, mit szól ehhez?

— Ilyen a tempójuk. A múltkor olvastam egy brigádról, az a kétszáz százalékot is elérte.

— Magát nem idegesíti ez a sok kavics?

— De idegesít. Felbomlott az egyensúly... Képzelve el, hogy a kavics he-

lyén dinamit van és nem jönnek a hajói... Vagy emberélet függne ettől a szállítástól...

A mólóór nem válaszolt. Megvakarta a halántékát, és a kocsmáros motorcsónakjára bámult. Néhány percig még ott állt az öböl partján, aztán megfordult és visszament a kikötőhöz.

A déli napsütés legyeket csalt a bódé deszkafalára, s kutató, dünnögő darazsakat. A nyugalom talán fél óráig tartott, akkor aztán újra felbúgott a dombtetőn az autómotor. A rövidhajú fiatalember s a napszemüveges hallgatag sofőr ebéd után is pontosan, céltudatosan dolgozott. Minden negyedórán felbúgott az autójuk, s újabb szállítmánnyal borították el a liget, kikötő és vasútvonal közé ékelődött kis teret. A mólóór a kikötő bejáránál állt és a vizet nézte. Újra fodrozódott.

Délután három órakor megszólaltak a hajókürtök. A mólóór ott állt a kavicsshalomok és a víz között, s nézte, hogy az uszálysor hogyan kanyarodik a kikötő mellé. A rakománymestert messziről megismerte. Láta, amikor a hídra lépett, s a hosszú mólón elindult a part felé. Ahogy közeledett, egyre gyorsultak a léptei, és mire Kovács Jákimhoz ért, már az arca is elváltozott.

— Hát ez mi az isten?! — kérdezte feldühödve, és csipőre tette a kezét.

Ebben a pillanatban bukkant fel az autó a domb tetején. A mólóór az autóra nézett, aztán a rakománymesterre.

— Sokat késtetek, ezek meg úgy dolgoznak, mint a félőrültek, — mondta és a fejével az autó felé intett.

A rakománymester felugrott a kavicsshalomra, és az autósokhoz indult.

— Maguk meghülyültek?! — ordított a rövidhajú fiatalemberre, s fenyegetően eléje állt.

— Nincs joga így beszélni! — mondta a fiatalember és felcsukta az autó oldalát.

— Nincs jogom?! Beverek egyet az etetődbe, aztán megtudod, mihez van jogom!...

Ekkor hirtelen megszólalt az autóduda. A rakománymester felnézett, s látta, hogy a sofőr hatalmas alakja betölti az egész ajtónyílást.

— Nyugavér... — mondta a sofőr, s figyelmeztetően felemelte a kezét.

A rakománymester a földre köpött, aztán fenyegetően közelebb lépett a fiatalemberhez. Az autóduda ekkor újra közéjük vágott. A rakománymester odanézett, s látta, hogy a sofőr franciakupccsal a kezében nyugodtan a lépcsőre ereszkedik. Végigmérte a sofőrt, aztán a rövidhajút. Érezte, hogy el tudna bánni mind a kettővel. De nem mozdult. Csak állt és nézte őket. Nem bírt megmozdulni. Ekkor megszólalt a sofőr:

— Fogjatok kezet!

Nem mozdultak.

— Gyerünk! Nyújtsatok egymásnak kezet! — mondta újra, s a franciakupcsot egy kicsit megemelte.

A rövidhajú kinyújtotta a karját. A rakománymester a sofőrré nézett, aztán megfogta a fiatalember kezét. A sofőr ekkor bedobta a franciakupcsot az ülésre, és odament a rakománymesterhez. Nézték egymást egy pillanatig, aztán kezetráztak. A sofőr napszemüvegén megcsillant a víztükör. A rakománymester bólintott, mintha értené a két fiatalembert.

A mólóór a bódéja előtt állt és nézte őket. Amikor elváltak, s a rakománymester az uszályokhoz indult, a mólóór is a víz felé fordult. Halványzöld hullámok szaladtak a vizen, s egy kicsit megemelték a túloldali hegyeket.

Aubade

Ezentúl hadd maradjak közeledben
bár fátylad elmúlását nem igéred,
csak orkánban felszáradt harmatot
 ha két zöld csillagod
 tüzes hajnalba lebben
s durvább arany bevonja éji fényed
s a szörny-maszkot melyben nyomod követtem
 erdőn hol nincs kimélet,
 de pusztá homlokod
állandó tájra nyit fehér oszlopszatot.

Omlásra-szánt szikláid közt ülök
a fenyvesen túl, mit érint havad,
ott a Hatalmak hűs márványu lába
 lecsügg a porladásba,
 jég-talpak hőmpölyög,
térdtől fel ég rejti alakjukat,
a mély völgyből feléjük füst pörög,
 oltári áldozat
 gyűrűzik a bokákra:
eleven álruhák megszentelt lánghalála.

Ürnő, ha végzetem szép csillagát
megvonod az ott-égő maskarától
s adsz kardot-pajzsot a harcos kezébe:
 gyámságodból kilépve
 az elhalt sorson át,
félek, Anyám! jószágod nappalától,
oly kedvessé szőtted az éjszakát
 irgalmad illatából:
 az úr nagysága, fénye
összehúzódva bújt élő szirmok közébe.

Zord átkelő-hely Fiad birodalma,
mégis otthon, mert orsód otthona:
fátyladban tompul a fagy és a hév,
 ujjadtól cseng az év,
 néz, bár nem lát, az alma;
te bájolsz, csalsz, szemfényem Asszonya,
marasztaló Aranykor méz-fuvalma,
 hisz évezrek sora
 feledné hogy e rév
csempész-csapszék ahol nem nyit csak zár a név.

De járkált forróbb konyhán jelmezem
a sok-szarvú sok-karmú árny-alak
idegen és saját vértől csorogva,
zsoldjáért ácsorogva;
szolgálok hirtelen
surrantak (tört tükröben láttalak),
szakácsnő melle himbált meztelen,
főtt az üdő, a bak,
lében puhult buzogva
húsom, kiforrt velőm, s kívájt szemem vak odva.

Most kő-asztalt terít a pirkadat
és hív megfoghatatlan lakomára
a semminek látszó első sugár,
s föld, ég, látóhatár
elpattant foglalat,
áthabzik rajta Ékességed árja,
s a tönk anyag e tündöklés alatt
mély forrását kitárja:
telt szerelem-pohár,
fölte lengsz, nyitott szárnyú fehér madár.

Élő tested falként körülövez
bizonytalan-messze, mégis husomban,
s mindened egyszerre ajk, kéz, kebel, szem;
test mely anyagi Szellem,
szellem mely tiszta Test;
minden tagod fátyol- s ékkő-burokban
csonton áthat s magához nem ereszt;
hívsz és hang mégse lobban,
tánc, nyugvás egy-ütemben,
míg haj-sátrád borít az öblös benti csendben.

Fekete kánaáni fürteid
kéken szikráznak a belső homályba,
delejesen villódnak, szebben égve
mint Éva rőt sörénye
vagy a bűvös Lilith
mindent sápasztó szőke koronája
e tál zsarátnok mit vihar hevít;
hajfonatod sok ága
függ sárkány-lakta mélybe,
forog a rém körül és elcsitítja végre.

A röpködő haj-sudarak mögül
ez anyai rojt-bojt-játékon át
duzzogva sir a váz, nyugtot se lelhet
míg álomba nem ernyed
mint köd ha szétrepül;
de hallja az örök szüret dalát:
orgánum, melyben minden elmerül,
örlik a garmadát,
s a mámoros lehellet
ívelve magasan, discantusban felelget.

Mindnyája érez téged, Istenáldott,
a kezdettől-való erős Anyát,
a mindenütt áramló ifju Nőt,
ha könnyű kék cipőd
érint, rögöt, virágot,
látják rózsás-ezüstös tunikád
és zöldsárkány-himes arany palástod,
és mindahány ruhád
léteddel egybeszőtt,
piros köntösben állsz a pöre láng előtt.

Égi alakjaid közt múlt az éjjel,
hajnalban látom völgyi kertedet:
íme! csodás rózsabogyó csucsára
saját termő virága
ráforrt, nem hullva széjjel,
tavasz örök Rózsája integet,
természete könnyen megküzd a téllel:
kis földi testedet
nagy lényed áradása
magába foglalja és nincsen pusztulása.

Zömök, mosolygó, barnabőrű lány,
sok függő kormos varkocs keretében
a kerek arc világító fehér,
enyhén árnyalja vér;
keskeny vonású szája,
lágymű orr, csodálkozó sötét szem:
egyszerű szépség, hétköznapi báj,
piciny vagy, Gyöngeségem,
de parányabb a tér,
a sors, a lét: belé fátylad egy csücske fér.

Legyen a csontváz térdeplő szobor
előtted, gyengéd Látomás; e lárvá
régebben mint én, ismer és szeret,
tőle tudom neved
s megilletődve forr
az agy, a szem, a szív koldus családja
a Királynő látogatásakor;
pincében Hold világa,
benn hinted fényedet
e háznépre, s felém kit árnyuk eltemet.

Vér-lombos vaskos formáik között
lejtő Madonna csendje, áthatod
lázás tikkadt elnémulásukat,
már nem vagy egymagad,
öledben Csecsemőd
és ringatod, majd Holtat tart karod,
ő fekszik minden szemfedő mögött;
pillantásod nyugodt:
Apád, aki Fiad,
magában oldja föl esengő szomjukat.

Legyen az álca áldott s elhagyott,
ha Egyszülötted e romból kikel,
karodban ül, te tartod fény felé,
így ér a szem elé
kibomló alakod,
lenge csípő-hajlat, feszült kebel,
imádott szűz arc, gyermeki nyugodt,
jég-homlokot emel
a mélységek fölé,
a Háromság kopár kék térdei közé.

Hadd bízzam rád világom, Isten Anyja,
fonódva ráhulló holttest alatt,
mikor lágyát vetkőzi a vadaknak,
görcsét az áramoknak;
árnyékot fölkaivarva
éjnél zavarosabb a virradat;
már idegenbe küld Uram parancsa,
ki néked is Urad:
útján a lovasoknak,
megyek amerre az ősi léptek kopognak.

Kit lábad eltipor, a szomju kígyó
pusztul, de kéjben, mert érinti talpad;
eves roncs hörpöl sóvár sárga éjet,
ott is Szerelmed éget,
s ő esküdözne, így jó,
meghatva könnyez, gyantája megalvad;
lidércem szégyenén a te vakító
utad ha átnyilallhat,
szent Szűz, illesse lépted,
hogy verejtékezzék álmában, áldva téged.

De tőlem vedd el külön sorsomat,
mihelyt méltó leszek rá; nem kívánom,
elválaszt tőled, kis burokba vet
mely mint úszó sziget
fátylad habján halad,
s bár édes tenger ez, szerelmes álom,
száz bűborék-tükör veled mulat:
te légy az én Halálom,
add nékem Életed!
űszkőm máglyádra tedd, égesd el, a tied.

Utolsó pillantásod iszonyat,
a zöld-szikrájú szerető sötét szem
tompán dermed borostyánkő-homályba,
nincs többé fénye, lángja,
nem óv, nem kér, nem ad,
villáma megfagy a szempilla-résben,
s minden kerted, gyümölcsöd széthasad
a földön és az égen,
végső kaput kitárva
elhűnysz gyámoltadért: a mindenség halála.

A tiszta reggel rém-látás az éjnek,
homlokod íve úr a félhomálynak,
ahol vonulnak vértesszázadok,
s hegyek közt imbolyog
szüreti, völgyi ének;
e vértések jutalmat sose várnak,
mellükön címered, de rád se néznek,
ki szebb vagy mint ha szárnyad
forrás fölött lobog
s mint tartó fonalad szövői, csillagok.

Granasztói Pál

Zenéről

(Naplórészletek, 1961—1962)

1.

A zenétől mindig a lustaság, újabban pedig a fáradtság tartott a kelleténél távolabb. Pedig itt ígérkezik nekem még most is egy világ, melybe elmerülhetnék. Kárpótolhatna sok mindenért.

A lustaság volt oka valamikor már annak is, hogy abbahagytam a zongorázni tanulást, s hogy nem tanultam később zeneszerzést, holott volt tehetségem hozzá. S hogy így „naturalista” jazz zongorista lettem, tánczenét szereztem, majd ezt is abbahagytam. Zongoránkat előbb kölcsönadtuk, később eladtuk. Igaz, hogy nehéz körülmények között voltunk — 1950 táján — s akkor még úgy éreztem, előbb-utóbb pótolni is lehet. Pótolni nem lehet és talán egyik legnagyobb hiba volt életemben. Gyerekeim nemegyszer és joggal szememre vetik.

Elsősorban feleségem és még egy-két közelebb álló vette — vehette — észre, hogy az ilyen zongorázásban, amire azóta csak hébe-hóba nyílt alkalmam, egy más — derűsebb, oldottabb énem rejlik. Ilyenkor, ha zongorázom, jól érzem magamat és ez valahogyan átragad másokra. Pár éve este felmentünk a Várba, egy kis vendéglőbe, társasággal — írőkkel, költőkkel. Itt Eisemann Mihály, ifjúkorom híres bázongoristája és slágerszerzője („Szeret-e még”, „Lesz maga juszt is az enyém”, „Gyűlölöm magát” — voltak leghíresebb szerzeményei) zongorázott egyedül, — elfásultan, megkorosodva, vastag csontkeretes szemüvege mögött élettelen arccal, ráfagyott rutinmosollyal, szokásszerűen odabólintva fejével az érkezőknek, távozóknak. Megismertük egymást, hiszen sokat szórakoztunk együtt, s én otthagytam társaságomat, melléje telepedtem. Örült, hogy emlékeztem szerzeményeire s hogy — őszintén — dicsértem őket. Főként az „Úgy fáj”-t, ami akkor is, most is meghatott. Ittunk, játszott nekem. Majd biztatott, hogy zongorázzam. Félttem kissé, olyan régen nem játszottam. Ügyetlenül kezdtem, a zongora is rossz volt, de lassan belejöttem. Most ő dicsérgetett. Elfeledkeztem a társaságomról, csak feleségemre néztem egy-kétszer, elfeledkeztem mindenről. Jól éreztem magamat. Én is eljátszottam az „Úgy fáj”-t és még egyet-mást, amit innen-onnan kértek. Régi dalokat — Ramona, Always, Blue Skies — és ilyeneket. Valaki elmenőben letett egy húszforintost elém, mintha én kerestem volna meg. Ittunk belőle Eisemann-nal, aki különben is szívesen pihent. Amikor felálltam, több helyen tapsoltak. Az asztalunknál nem sokat törődtek az egésszel. Nem volt ott senki az intellektuális társaságban, akit az ilyesmi érdekelt volna, nem is bántam. Ez az én külön világom. De némelyek megjegyezték, ilyen derűsnek még nem láttak. Volt aki úgy vélte, hogy egy másik énem lebbent fel néhány percre.

Én is így érzem, s ezért érzem veszteségnek, hogy abbahagytam. S hogy egyáltalán mellékesen foglalkoztam mindig zenével. S hogy sokáig azt is kettéhasítottam — mint egykor a szerelmet testire, lelkire — emezt „könnyű” zenére és „komoly” zenére. Külön zongoráztam, hallgattam jazzt, illetve azt, amit annak véltem, szántak, s külön jártam operába, hangversenyekre. Vitatkoztam Gígivel, akinek már akkor az volt a nézete, hogy a jazz az új zene egyik alapja, mert ez kell az embereknek igazán és csak az igazi zene, ami kell is. Most már kezdem látni, hogy sokban igaza volt.

Az én zenei világom tehát tizenöt éves koromtól a legutóbbi évekig, közel negyven éven át teljesen kettévált és egymástól függetlenül élt bennem. A jazz-nek — annak, amit akkor itt nálunk így neveztek — egyre alaposabb ismerője lettem, nemcsak azért, mert játszottam, hanem mert figyeltem is. Ugyanúgy mint az autómárkákat, ismertem a nevezetesebb kül- és belföldi szerzőket, műveiket, vettem a gramofonlemezeket. Sokan magukkal vittek lemezt vásárolni, mert szakértőnek tekintettek. Szép lemezgyűjteményem lett, később elajándékoztam. Ismertem a zenekarokat, a zenészeket. Otthon este hallgattam a fülhallgatós „telefonhírmondó”-n a helyszíni adásokat, a Bachmann band-et a Ritz szállóból és ilyeneket. Egész operettre való anyagot komponáltam, lekottáztam, ez is elveszett. Valaki elvitt egy kiadóhoz, kezdtek tárgyalni róla, de abbamaradt az egész. Apám ellenezte, én sem

erőltettem. De közben zongoráztam, hallgattam másokat, lelkendeztem. Wiener és Doucet, a két nagyszerű francia jazz zongorista kettőse olyan izgalommal és lelkesedéssel töltött el, amilyenre életemben alig emlékszem. A Vigadóban hallottam őket és alig bírtam székesen megülni. Még a látvány is megkapó volt — felülről, egy páholyból láttam: — a két egymással szemközt álló felnyitott fekete zongora, mint két nagy fekete lepke, szárnyaik között a két zongorista nézte egymást, a sovány, szemüveges Wiener szűrös szemekkel, energikusan vezette a produkciót, adta a ritmust, a dallamot — a kövér, bajszos Doucet elmélázva, szinte élvetegen cifrázta, gyöngyöző futamokkal fonta körül a szólamokat. Majd jött Jack Hylton a nagy zenekarával — ez már aranyifjúságom végefelé volt — mindkét hangversenyükön ott voltam, s mint akkor a Technikus Bál egyik főrendezője kezdeményeztem azt a mérész és nevezetessé vált vállalkozást, hogy béreljük ezt a zenekart a bálunkra, mely éppen akkorra esett. Sok pénzt kellett fizetni és némi engedelményeket tenni az „exkluzív” jelleg rovására, de megérte. Tódultak az emberek és a Vigadó mindkét óriási termében zsúfoltan táncoltak erre a magával ragadó zenére, az óriási zenekar hangorkánjára. Ők is több kedvvel játszottak, mint a hangversenyen, bolondoztak. Az egyik zongorista (mert kettő volt) fel-felállt játék közben, teljes elragadtatással ingott, rázkódott, elrívült arccal rikoltozott, kezeit csapdosta, azután visszazuhant az ülésre és tovább játszott. Örjöntünk, a kezünket csapkodtuk mi is. Majd társaim megbeszélték ezzel a zongoristával, egy jópofával, s feltoltak engem a magas emelvényre, az ő helyére, hogy játsszam. Ez már hajnal felé volt, nem sokat számított, a karmester Jack Hylton, alighanem észre sem vette. De nekem micsoda pillanat volt! A zsúfolt Vigadóban, az extatikus tömegnek, ebben a zenekarban, a kellős közepében játszani! Csak pár percig csináltam, az is sok volt. Szédelegve jöttem le. Qlykor úgy emlékszem, mintha akkoriban ezzel hagytam volna abba a zongorázást. Így lett volna formás, emlékezetes. De nem akkor hagytam abba, hanem két évvel később.

A „komoly” zenében Wagner volt kezdettől és sokáig a nagy, tulajdonképpen az egyetlen igazi élmény. Tizenöt éves koromban bolondultam bele, anyám és a rokonság hatására. Ismertem is már valamennyire, mert anyám csaknem minden este zongorázott Wagner operákból, elmesélte a tartalmukat, mutatta a motívumokat. Bátyám is oda volt érte. A rajongásban volt hát utánzás is, de nemcsak az. Utánzásból nem lehet azt a delejes hatást, csaknem extázist érezni, amit ez a zene kiváltott — és egyszer-másszor még most is, helyesebben újból kivált belőlem. Legnagyobb örömöm volt akkoriban hetenként egyszer tánciskolába menni, Lilit, ideálomat látni, ennek örülnem egész héten, — mégis, azután, hogy a Walkürt ugyanezen időben először láttam, arra gondoltam, ha újra láthatnám és az éppen a tánciskola napjára esne, habozás nélkül választanám a Walkürt a tánciskola helyett. Erre úgy emlékszem, mintha tegnap lett volna: a fürdőszobában öltözködtem a tánciskolához, nagy gonddal kötöttem nyakkendőmet, nézegettem a tükörben pattanásos arcomat, s közben ezen elmélkedtem.

A Walkürt első ízben a földszint hátulsó soraiból láttam, anyámmal. Őt a harmadik felvonáshoz ismerősök a páholyukba hívták, s egy fiatalember ült a páholyból a helyére. Jól ismerte már az operát, volt kottája, zseblámpája, a kottát nézte és kezével szenvedélyesen dirigált. Engem az ilyen dirigálás akkor még nem feszélyezett, sőt aláhúztá, kiemelte a zene ütemét, nagyszerűségét, hatásosságát. A legnagyobb elragadtatással bámultam a színpadot, hallgattam a vijjogó, a szüntelenül fokozódó hangzatokat, a sikoltozó Walküroket, Wotan rémületes közeledését, s ez az elragadtatás nem szűnt, sőt a felvonás vége, a tűzvarázssal, a lángnyelvekkel, a gőzökkel, a csengettyűs zenével teljesen megbabonázott. A Walkürt ezután többször láttam, sorbaálltam olcsó jegyekért vasárnap hajnalban, s még többször hallgattam otthon telefonhírmondómon, sőt ezt azért kértem és kaptam karácsonyra, hogy hallgathassam. Lassan az opera minden taktusát ismertem, tudtam előre, mi következik, s még ma is tudom. A Walkürok lovaglása volt élvezeteimnek tetőpontja, s mindig szomorú voltam, amikor ez a rész beveződött, mert a távozásukat jelképező elhalakuló zenével eltávozott belőlem is a nagy elragadtatás, a delejes, mámoros öröm.

A többi Wagner operát is mind megnéztem, némelyiket többször, s akkoriban legjobban a Ringet szerettem, anyám is legtöbbet erről mesélt. Ennek a zenei világa volt az a mély, igéző élmény, melyhez életre szólóan kötődtem, legteljesebb énemmel, összes érzékeimmel. Még a szagokra is emlékszem a színpalak mögül. A többi

Wagner opera akkor kissé távolabb állt tőlem, de rajongtam értük is. Csak a Parsifalt űntam, ezt azonban nem mertem bevallani magamnak, még kevésbé anyámnak. Bátyám bátrabb volt: annyira űnta, hogy közben elment egy közeli moziba, s visszajött a végére. Meg is botránkoztak rajta, de nekem nagyon imponált.

Zene akkoriban nem létezett más számomra, s ez még sokáig így volt. Ha olykor hallottam Chopint, Beethovent, Mozartot — anyám tőlük alig játszott — nem szóltak hozzám, némelyik művüket, főként Mozart szonátáit, egyenesen primitíveknek véltem a wagneri hanghatásokhoz képest. Nem értettem, mikor egyik nagy-néném neve említésére elragadatott arccal felkiáltott: — Ó, Mozart! Milyen bájos! — nekem nem volt bájos sem, csak unalmas, olyasféle zene, mint a zenélő óránké.

Azután lassan elűntam Wagnert, sőt később, a háború idején egyenesen gyűlöletessé vált. Nemcsak azért, mert hallottam, hogy Hitler mennyire szereti, kedvenc operája a Mesterdalnokok, (én sohasem szerettem ezt a vaskos muzsikát) hanem mélyen, érzékeimben éreztem benne azt a németiséget, ami ellen fel voltam borzolva. Érzéki hatásában pedig valami eleve tisztátalant, bűnösöt éreztem. Néhány éve fedeztem fel magamnak újból. Talán a régi beidegzés, a meghittség folytán, most is a Walkür áll legközelebb hozzám, de másként. Nem ok nélkül maradt fenn egyedüli repertoár darabként a Ringből; kettős cselekménye, kettéesése ellenére — vagy éppen ezért — zseniális színpadi műnek gondolom, — jellemeit, helyzeteit, párbszékeit néhány túl hosszú monológ kivételével, nagyszerűeknek. Színpadilag talán a második felvonás a legsűrítettebb, a leghatásosabb, ahol a kétféle cselekmény összefonódik. A felvonás vége pedig — Hunding és Siegmund viadala — olyan színpadi kép, előkészületeivel és végkifejlesztéssel, amilyent ez a nagy színpadi varázsló is keveset alkotott, ennél talán csak Lohengrin feltűnédezése és megérkezése a hatyúfogaton hatásosabb. Ahogyan Siegmund és Hunding a színpad mélyén, a villámok fényénél futkosnak, keresik egymást, Siegelinde pedig az előtérben álmában beszél, ahogyan hátul vívznak, majd megjelenik az egyik felett Brünhild, a másik felett Wotan, Siegmund elesik, Brünhild az előtérbe sietve, lopakodva elviszi Sieglindét, s végül Wotan undorodó, dühös hangja, amint kétszer is odakiált az ott állongó Hundingnak, ennek az eszköz-szörnyetegnek: — Menj! — majd felemelve hangját, rettenetesen: — Menj!!! — s az eltűnik, füst száll fel nyomában — én ma ettől ugyanúgy megborzadok és reszket minden idegem, mint hajdan.

A harmadik felvonásból a gyermekkoromban oly nagy hatású csinnadrattákat, a Walkürok lovaglását és a Tűzvarázst ma már elviselhetetlennek érzem, viszont a felvonás közepe: Wotan és Brünhild, apa és leánya viaskodása, majd ennek vége, az álom dallam s a tűz motívum első felhangzásával egészen a tűz fellobbanásáig — oly mértékben hat rám ma is, mint úgyszólván semmi. Most is, hogy ezt írom, futkos hátamon a hideg. Miért? Mi ez? Ifjúkori hatás? De hiszen a Walkürenritt-től undorodom. Nem tudom, nem is keresem okát, de a legnagyobb wagneri szerelmi jelenetek elé teszem, mert végső fokon az. Csakhogy nem is egy ember, nem is a test szerelméé, hanem egy egész léleké, egy megháborodott teremő istené, a művészé magáé, s minden művészé. S nem is egy másik lény, hanem őnmaga, a maga alkotása, műve iránt, s a csalódásé benne. Talán ezért fenséges még mindig. Sohasem űszem meg könnyek nélkül.

A Ring egyébként néhány rész kivételével ma már űntat; teatrális. puffogó, ismétlődő szimbólumáradat. Azt hiszem, ő nem a tudósoknak írta a zenéjét, az operáit, hanem a nagyközönségnek. Mint hallom, hibákat is találnak benne, zenei lomposságokat, dilettantizmust. Nagy, nagy sikerre, hatásra vágyott, s el is érte. A látvány, a szcenéria éppoly fontos neki, mint a zene, s ebben nem kevésbé volt zseniális. Ezért nem értettem soha azokat, akik az előadáshoz a partitúrát nézik zseblámpával. Lehet, hogy nagyobb a zeneélvezetük, de nem irigylem őket. Én akárhányszor láttam a Walkürt, vagy Wagner más operáját — általában operát — mindig a színpadot néztem, együtt kívántam az egészet, úgy, ahogyan Wagner megalkotta, amilyen

Még valamit Wagnerről. Azt hiszem, ő nem a tudósoknak írta a zenéjét, az operáit, hanem a nagyközönségnek. Mint hallom, hibákat is találnak benne, zenei lomposságokat, dilettantizmust. Nagy, nagy sikerre, hatásra vágyott, s el is érte. A látvány, a szcenéria éppoly fontos neki, mint a zene, s ebben nem kevésbé volt zseniális. Ezért nem értettem soha azokat, akik az előadáshoz a partitúrát nézik zseblámpával. Lehet, hogy nagyobb a zeneélvezetük, de nem irigylem őket. Én akárhányszor láttam a Walkürt, vagy Wagner más operáját — általában operát — mindig a színpadot néztem, együtt kívántam az egészet, úgy, ahogyan Wagner megalkotta, amilyen

hatásának szánta ő maga is. Nem meggondolásokból kívántam így, hanem spontán. Telefonhírmondóban, lemezen sohasem élveztem annyira, laposabbnak éreztem. Ezért nem szerettem az olcsó helyeket sem odafenn, az Opera oldalsó karzatán, ahonnan ülve nem lehet a színpadot látni, s ahol — valahányszor felerősödik a zene —, mindenki feláll nézni, mi történik, ezzel is dokumentálva a zene és játék összetartozását. Csak egy nagy baj van a Wagner operák, általában az operák látásával, megértésével. Nem lehet érteni a magyarra fordított szöveget, mert prozódíája nem egyezik a zenével. Erre akkor jöttem rá, amikor a Kékszakállút először láttam, hallottam, s minden szót megértettem. S ekkor gondoltam, milyen kár, — hiszen Wagner költő volt, művét úgy alkotta, szánta, hogy hallva, látva, érezve egyszerre megértsék. S így is kellene látni, hallgatni, nem pedig mindenféle magyarázatok, előkészületek alapján. Ebben a megértésben sajnos alig volt részem, mert ha németül énekelték, akkor meg a német nyelvet nem értettem eléggé. Pedig úgy hiszem, ez volna az igazi opera-élvezet: beülni a nézőtérre előkészületek nélkül, jól látni mindent, s minden szót érteni. A tudósok a kottáikkal, zseblámpáikkal akár otthon is maradhatnak, hallgathatják rádión vagy lemezen. De lehet, hogy ők élvezik igazán, ők a kiválasztottak, és jómagam csak egyszerű, tudatlan közönség vagyok.

A Wagner zenéhez fogható mély, megrázó hatása reám zenének sokáig nem volt, később is ritkán és valamiképpen más. Abban az időben — húszas éveimben — amikor műveltségemet kívántam gyarapítani és mindenfélét kötelességszerűen összeolvastam, ugyanígy, ugyanezért jártam koncertekre, operába is. De minden opera, minden zene unalmasnak tűnt Wagnerhez képest, mint a lányok is az akkori első és nagy szerelmem után. Pedig nagy művészeket hallhattam, s ennek utólag örülök: — Sauert, d' Albert-t, Casalsot, Kreislert, Hubermannt, Rosenthalt, Giesekinget stb. — hiszen Budapest koncertélete akkor ugyan sokkal szűkebb körű, de vendégeken bővelkedőbb volt. Zenenövendék lányismerőseimmel, az ő révükön is egyre több koncertet hallottam, bár inkább ezek az ismerősök érdekeltek, mint a zene. Mégis, ha valami nagyon jó volt, akkor azt ösztönösen megéreztem. Így visszagondolva ebből az időszakból egy igazán nagy élményre emlékszem. Későn mentünk be, ismerős jegyszédők jóvoltából a Zeneakadémia nagytermébe. Már folyt a koncert, nem is tudtam mi, mert csak éppen bevetődtünk. A művész a zongoránál ült, onnan dirigált, olykor felemelt kézzel, átszellemült, elragadtatott, ígéző arccal — szálltak, szálltak a hangok, s velük valami zenei varázslat szállt, ült a teremre, majd lassan elhalt és felzúgott a taps. Mozart egyik zongoraversenyét játszották és a művész Bruno Walter volt. Ezt sohasem felejttem el. S ez más volt, mint Wagner, valami tisztább dolog. Talán itt kezdődött új zenei életem.

Egyre többet jártam, majd jártunk feleségemmel hangversenyre. Ez később hozzátartozott annak az intellektuális rétegnek az életformájához, amelyben éltünk. Vernissage-ok, koncertek, felolvasások, — itt találkozott az ember „mindenkivel”. A Waldbauer vonósnégyes estjei társadalmi összejövetelek voltak, Bartók hangversenyei pedig modern művészeti demonstrációk. Zenei világom lassan átfordult. A romantikusoktól elidegenedtem, s Beethovent sajnos meg sem szerettem, — túl sokat játszották, valamiképpen mindig nyomasztott, olykor üntatott. Nem tudtam, vagy csak nagyon ritkán — így az Esz dur zongoraversenynél, a Kreutzer szonátánál, a hegedűversenynél — vele tágulni. Befogadó méreteimet mindig jóval kisebbnek éreztem ennél a vad, komor óriásnál. Szimfóniái valami erkölcsi, bölcséleti nyomásként neheztedek rám, akár Kant művei, dallamaiból pedig nélkülöztem azt a delejes, érzéki varázst, ami a wagneri dallamokból áradt, sőt a pusztá beethoveni dallamok gyakran szinte szimpláknak hatottak, és a feldolgozással — amihez viszont nem értettem — váltak lenyűgözővé, olykor még számomra is. Tudom, hogy mindez az én fogyatékosságom, vesztésem, de így volt. Mégis, egy ízben teljesen áthatott a hetedik szimfónia, Toscanini vezényletével a Városi, most Erkel színházban. Egyik legnagyobb zenei élményem volt, másoknak is az lehetett. Füst Milán tanulmánykötetében oly nagyszerűen írja le ezt a felejthetetlen produkciót, hogy én nem kezdek hozzá. Csak azzal toldanám meg, hogy hátul ültem az erkélyen, egybe láttam az egész színpad felé lejtő és szűkülő nézőteret, a tömérdék embert a zenekarral, Toscaninival, és mindez összefolyt előttem, úgy tűnt, mintha a terem lüktetve, világosodna és valahogyan összefolyna az éggel, a mindenséggel. Az akusztikus érzéki hatás tehát egyben optikai is volt, valami vízió. S ezért pár nap múlva ugyancsak Toscaninival és a new-yorki filharmonikusokkal, ugyanezt a szimfóniát lemezen hallgatva, unalmasnak érez-

tem ehhez az előadáshoz képest, nem is hallgattam végig. Csak rontotta ezt az egy-szeri, felülmúlhatatlan élményt. Talán más esetben is az interpretáláson vagy a gépi zenén múlt, hogy nem értem fel Beethovenig?

Egyre inkább a korai klasszikusok, majd a kamarazene érdekelt, és mindinkább a modern is. Ebben legnagyobb szerepe Bartóknak, a személynek és a zongoraművészeknek volt. Nagyon boldog vagyok, hogy sokszor hallhattam, utolsó budapesti koncertjét is, s hogy egy városban élhettem vele. Szébb embert életemben nem láttam, s hiszem, hogy a húszadik század nagy alkotói közül emberi mivoltával is kimagaslik. Személyesen nem ismertem, de sok emlékem fűződik hozzá. Így az is, hogy amikor feleségemmel házasságot kötöttünk és az anyakönyvvezetőtől átlmentünk Budára kettesben, apámhoz, aki nem lehetett jelen, mert már beteg volt, — az autóbuszon, a Lánchídon Bartók ült szemben velünk. Tiszta szemével (én kéknek láttam, a fényképeken barnának tűnik), földöntúli derűvel nézett minket, persze nem látott, mert átnézett rajtunk a messzeségbe. Én ezt nagyon szép kezdetnek éreztem, jó jelnek házasságunkhoz, valamiféle áldásnak. Csaknem minden koncertjén ott voltam, s zongorista ritkán hatott úgy rám, mint ő. Akármit játszott, magával ragadott. Általa szerettem meg Bachot, majd a preklasszikusok tiszta világát. Hallottam Fischer Edvinnel kettőjüket Bach kétzongorás versenyét előadni a Városiban (Erkel színház), — micsoda este volt! (Fischer Edvint különben is szerettem: ezt az izgatottan hadonászó, nagyhajú, lelkes öregurat, aki a zongoránál ülve, hátat fordítva a közönségnek, nagy karlengetésekkel, szenvedélyes fejmozdulatokkal dirigálta kis kamarazenekarát, s percek alatt izzó zenei légkört teremtett.) — Hallottam Bartóktól Bach zongoraversenyt egyedül is előadni, a lassú tételt egy ujjal, de olyan billentéssel, hogy zenéje a csontomig hatolt. Majd hallottam tőle Liszt Haláltáncát, — felülről láttam, mint egykor Wiener és Doucet-t is, a Vigadóban, — láttam, ahogyan szinte táncolt ő is a klaviatúra felett, karjai széttárva kaszáltak, ősz feje jobbra-balra forgott, rázkódott — s akkor hirtelen döbbsentem rá, hogy ez a démoni zene mennyire modern és magyar is, s hogy Bartóknak milyen mély kötöttsége lehet hozzá. Azután egyszerre az is történt, hogy Bartók zongoraestje után, szokásától eltérően, ráadásokat adott, és — mindenki meglepetésére — romantikusokat, főként Lisztet, a *Les jeux d'eaux de la Villa d'Este*-t és hasonlókat. A már félig elsőtétített teremben, a Zeneakadémián, a köréje gyűlt tömegben egyre csak játszott, nagyszerűen, finoman. Hívei ámultak, mert ilyesmit máskor nem játszott. Különben is mindig szerettem a ráadásokat, mert közvetlenebb, hatóbb zenei légkör volt már ilyenkor. Ilyen lehetett valamikor a házikoncertek hatása, légköre, ahonnan végeredményben a hangversenyzene, a műfajok jórésze is származik. Kár, hogy ilyenre nemigen járhattam, a mi társaséletünkéből ez már kimaradt.

Bartók nemcsak zongorázásával ragadott el, hanem talán még inkább lényével. Ahogyan kecsesen bejött, meghajolt, leült, illetve csak akart, mert előbb igazgatta a széket, leült, újra felkelt, újra igazgatta — ebben a nagy művészen ott volt mindig egy kis pedáns is, valami meghatóan. S furcsa volt, hogy publikumát nem vette semmibe, egy mosolya sem volt soha, úgy éreztem, mintha káposztafejeknek tekintett volna bennünket, hallgatóit. Szinte automataként jött és ment a pódiumról ki-be — kis gépies, kötelességszerű meghajlásokkal. Mégis, ahogyan belekapott a zongorába, megrázott. Egyszer Rómában hallottam, méghozzá nappal. Zathureczkyvel adtak elő szonátákat. Hűvös, tárgyilagos hangulat volt a napvilágos teremben. Brahms szonátával kezdték, Bartók ütötte meg az első akkordokat, s e pillanatban a várakozó terem megtelt izgalommal, dübörgéssel, zenével. Partnere, ez a kiváló hegedűs, úgy tetszett eleinte, alig tudja követni. Megint a démont éreztem ebben a feszes kis alakban — ősz, keskeny, elegáns fejében, mint annyiszor. A szünetben a művészszoza elé men-tünk, ugyanis egy növéndékével voltam a hangversenyen, aki meg akarta látogatni. Az ajtó felnyílt, s akkor megpillantottam Bartókot, szép arcélét, amint előrehajolva, finom kezével, nagy figyelemmel számol százlírásokat, egy egész halmot, (egy százlírás akkor nem sokat ért, de ez volt a legnagyobb bankjegy) — majd újrászámolta, arcán a legnagyobb, szigorú figyelem ült. — Egy másik emlékezetes jelenet: — feleségével Budapesten, a Zeneakadémián kettős koncertet adott, s az egyik tételnél felesége rosszul kezdett. Bartók szép, elegáns mozdulattal leintette, s újra kezdték. Újra rosszul kezdett, akkor ugyanezt a mozdulatot tette, de már kissé felemelkedve, szinte fenyegetően, s hirtelen olyan volt, csaknem rettentő, mint egy oroszlán.

Bizonyára Bartók lényé, koncertjei, s talán akkori társaságom hatására is megszerettem a Bartók zenét. Olyan mélyen nem hatott akkor rám, mint egykor Wagner, illetve másként hatott. Hanghatásait sokszor nem értettem, sőt diszsonánsnak éreztem, viszont ritmusa, ereje elragadott. Általában ritkán okozott gyönyörűséget, inkább

izgalmat, magával ragadó elementáris hatást, valami belső tágulást, borzongást. Egy modern világot, ami az enyém is, de kissé riasztó, és tanácstalanná tesz. Leginkább egyik vonósnegyese szólt hozzám, amiről írtam is, sőt ez mélyen érintett, szinte úgy, mint egykor a wagneri zene. Furcsa, de a bartóki zenét magyarnak alig-alig éreztem, inkább keletinek olykor, valami vad steppe muzsikának. Erre Párizsban eszméltem, ahol egy modern kamarazene-matinén hallottam egyik vonósnegyesét (sajnos, nem tudom melyiket), előtte Honegger és Milhaud műveit játszották. A matiné a Theatre des Champs Elysées kamaratermében volt. Ez a fehér, enyhén klasszicista, modern terem, a délelőtti hangulat, Milhaud és Honegger zenéje, nemkülönben az, hogy akkor már több hete Párizsban voltam, valahogyan eltávolított, s *abban* az atmoszférában, *onnan* hallva, a Bartók zene úgy hatott, mint valami messziről, keletről, csaknem Ázsiából felhangzó, csaknem barbár, de iszonyatos erejű dübörgés, olykor jajkiáltás — az egykor látott emlékezetes Dzsingisz khán film jutott eszembe — és olyan hatása is volt: a közönség felállt, kiabáltak, a taps nem szűnt. Ilyesféle hatását a Bartók zenének máskor is tapasztaltam külföldön, így rádióban az egyik velencei zenei fesztiválon, ahol Kentner játszotta harmadik zongoraversenyét, ott is szinte tomboltak utána. Azt olvastam egyszer, hogy a magyar azért „tüzes”, mert közelebb van a lelkéhez, mint a nyugati ember, és valami ilyesmit éreztem, érezhettek mások is ilyenkor odakint. És még egyszer éreztem ugyanezt nemrég, amikor Rihter, ez a furcsa, fantómszerű, lárvaacú, csaknem gépember — mert ilyennek tűnt távolról, az Erkel színház karzatáról — eljátszotta, helyesebben bemutatta és újratereztette Bartók második zongoraversenyét. Ilyen pillanatokért volt érdemes élni és ilyenekre lehet mindvégig emlékezni! Azt hiszem, Bartók zenéjének nagy része van abban, hogy én Európának ezekhez a keletibb tájaihoz kötődtem és hogy közelebb kerültem — így érzem — csakugyan a bensőmhöz, a bensőbb dolgokhoz itt...

Ez időben — tehát a háború küszöbén és alatt — a szokásszerű koncerteket már ismét untam, s ma sem értem, miért kell csaknem minden műsort úgy összeállítani, hogy az Vivalditól Hindemithig egy zenei körképet, valamiféle parádét adjon, ahol ki-ki megkapja a magáét. Jobban szerettem az egynemű koncerteket — egy szerzőtől vagy egy korszakból — s Bartók távozása után már kevésbé a zongorát, mert mind hidegebb hangszereknek éreztem, s egyre jobban a vonósokat, a kamarazenét. Legjobban talán a versenyeket, a zongoraversenyeket is, — ezekben van valami olyan izgalom, ami a többi műfajban nincs. Az énekhang élvezetéig furcsa módon még ma sem jutottam el, sőt énekesek pódiumon szinte groteszknek tűnnek olykor, nem szeretek oda nézni, közelről látni őket. Ez talán valami gyermekkori beidegzés: anyám kisgyerek koromban énekelni tanult és sokat gyakorolt, — én mindig megijedtem furcsa szájmozdulataitól, a hangja is idegenné vált, s emlékszem, hogy egyszer az ebédő asztala alá bújtam, bögtém, s követeltem, hagyja abba. — S különösen groteszkek gyakran nekem a műdalok, a megzenésített költemények, kiforgatott ütemeikkel, prozódiajukkál, a furcsa ismételésekkel. Ez a világ el volna hát zárva fölem, csakúgy mint a kórusoké, madrigáloké, a zene legősibb, legelementárisabb témáié? Vajon miért és meddig? Mondják, hogy az almát, e legnemesebb gyümölcsöt is többnyire idősebb korában kezdi értékelni az ember — talán a vokális zenére is rákapok még egyszer. Mindenesetre érzek valami távoiságot költészet és zene között, s talán ezért is olyan erőltetettek gyakran a megzenésített versek. Talán ezért kellett Wagnernek magának írnia szövegeit, vagy Mozartnak költészetileg jelentéktelen sorokra írnia operazenéjét. Ezért lehet az is, hogy amíg ritmusérzésem mindig erős volt, bonyolult ütemeket, szinkopákat eltaláltam a zongorán hallás után, — addig a verslábakhoz semmi tehetségem. Kitűnő költő ismerőseimnél pedig észrevettem, hogy nincs érzékük zenéhez, hiába csábítottam őket koncertekre, nem jöttek, mert nem volt szükségük rá. Úgy látszik, a zene is, a költészet is magának való teljes világ.

Egyszer hallgattam egy Beethoven kvartettet — az ő kvartetteit nehezen értem s bevallom, mindig rajtakapom magamat, hogy másra gondolok, arra is például, hogy a sok látszatra áhítattal figyelő ember csakugyan oda figyel-e — valaki oda súgta: ez az a kvartett, melyet Huxley hőse a Point counter poit-ban halála előtt még meghallgat. Elgondolkodtam, míg a zene szólt. Arra gondoltam, ha tudnám, hogy meghalok, vajon mi volna az a zene, amit utoljára hallani kívánnék ebből a világból. Sorra vettem. Beethoven? Nekem túl magasztos, elvont, nehéz. Wagner? Túl érzéki, olykor triviális, gyanús. Bach? Talán már inkább, de valami szárazság is van benne és valami túlvilági fenség, ami felé éppen amúgy is indulnék. Bartók? Nagyon felizgató, s nem ismerem ki még magamat benne. — Így jutottam el Mozarthoz, s ekkor

jöttem rá, hogy — talán már régóta, talán már a hajdani Bruno Walter-i varázslat óta, titokban és lassan Mozart lett az én zeném, ő foglalta el bennem Wagner helyét. Mert csakugyan ez történt. Mozart zenéje nekem — főként a lassú tételei — olyan érzéki, igézetes, olyan mélyen, idegeimben megragadó, mint Wagner volt, olyan démonikus, mint Bartók, olyan tiszta, mint Bach, de földi zene, egy esendő ember fájdalmas hangja. Fájdalma a legmegkapóbb; vidám részeiben olykor inkább valami kötelezettséget, igyekvést érzek. Andantéiben, largoiban azonban soha, ezek a szív legmélyéről jönnek, s odáig is jutnak el. Legerősebben talán a D moll zongoraversenyben éreztem ezt, s ez, ennek első tétele lett és maradt mindmáig, az én szívemhez legközelebb álló zene. Nincs kizárva, hogy ezt hallhattam annak idején Bruno Walter-től. Első ízben tudtommal otthon, egyedül hallottam, már a háború után rádión: Klemperer vezényelt és Fischer Annie játszott. Talán a Tristan első taktusai és a Swann első sorai (franciául) óta nem ütött így szívem zene, költészet, hang mindjárt kezdetben — és ez fokozódott, emelkedett az első tétel — e nagy, fekete halódó hattyú — utolsó elhaló hangjáig, aminél újra úgy könnyeztem, mint Wagnernél, de most már mégis másként. Mert itt nem éreztem azt a kis szégyenérzetet, ami a wagneri hatáshoz mindig hozzájárult, hanem csak magamat, a végső magamat.

Mozart zenei világa lett hát mindinkább az enyém is. Mind több művét ismertem és szerettem meg. A d moll koncerten kívül leginkább hegedűversenyeit, a Don Juant, az Esz dur, a g moll szimfóniát, és — talán mindenek felett — a Requiemet. Ez utóbbinak a látványa is megkapott — a sötét Károlyi kertben láttam először — a zenekar, a kórus, a szólisták megvilágított együttese valami hatalmas építménnyé nőtt szememben a zenével együtt, ami felőlük áradt, s ami a halál gondolatát valami pompázatos, gyönyörű monumentummá tette. Nem tudom, kultúra elérhet-e többet. — Mozart nagy természetéből persze gyakran hallhattam középszerű, rutinműveket is, észrevehettem, hogy jónéhány frázisát többször felhasználja, akár Mikszáth is némelyik anekdotáját — de ez az ilyen áradó produkcióval talán vele jár. És ahogyan távolodtam magamban a sokszor kedvetlenítő jelentől, a hétköznapioktól, úgy közeledtem zenéjéhez — ilyenkor még rutinmunkáit is szívesen elhallgattam, — ahogyan mind többet győtrődtem apró-cseprő dolgok miatt, úgy emelt felül rajtuk, vigasztalt meg mindinkább, — és ahogyan bomlani éreztem a világ, a dolgok rendjét, úgy töltött el és kárpótolt az ő zenéjének kristálytiszta rendjével. Építész létemre a zenei építkezéseket ritkán értettem, s tudtam tudatosan követni, éppenséggel élvezni. A fugákba, Bach, Händel mesterműveibe olykor egyenesen belezavarodtam. Mozartnál azonban tudatosan értettem, felismertem a konstrukciót, tudattalanul pedig — s talán ez a fontosabb — még inkább éreztem, hatott reám. S már csak azért is, mert művei nem hosszúak, zenekarai nem nagyok, éppen akkorák, amekkora elég, nekem kell. Beethoven, de főként a romantikusok művei már többnyire túl hosszúaknak, hangszerelésük túlsúfoltnak tűnt nekem. Ez olyan dolog, amin el is gondolkodtam legutóbb a teljes Tristan hallgatása közben: — bármennyire szeretem, mégis túl hosszadalmasnak érzem, olyan méretűnek, amihez a múlt századi polgárságnak talán volt ideje, türelme, de mintha nekünk már nem volna. Lehet-e, illik-e ilyen műveken „húzni”? Ezt másokra bízom.

Mozart hatása volt talán — vagy csak éppen egyszerre történt — hogy kissé eltávolodtam a modern zenétől, helyesebben Bartóktól. Más modern zenét ugyanis közelebből még nem ismertem meg. Pedig úgy hallom, Bartók ma már klasszikus-félének számít, és a zenének még újabb útjai nyílnak. Az, amit imitt-amott újabbat hallottam, ha érdekelt is, nem gyönyörködtetett. Bartók viszont túlságosan mélyen érint, felkavar és ettől félek; ezért újabban nem kívánom, helyesebben csak ritkán érzem magamat elég erősnek meghallgatásához. Mint menedékhez, úgy húzódom hát Mozart zenéjéhez. A rádió is leginkább ezt keresgélem. Valaki szépen mondta a minap egy bevezető előadásában az A dur hegedűversenyről, hogy ez a legboldogtöbb zenék egyike. Így érzem csakugyan magam is.

(Folytatása következik)

Ablakok

Ablakok, fény-zsilipek,
lágý részei a háznak,
hol a kikényszerített
védtelenség beárad,

ablakok, törött szárnyú
madarai az éjnek,
akik lakatolt pántú
titkokat kibeszéltek,

keretekbe fogói
a falakkal megosztott
világnak, messze nézni,
vigyázni rendelt posztok,

szobákat sugarakkal
zsaroló vaksi örök,
ölelkezők a nappal,
s meleggel viselősök,

sebekkel, forradások
kínjával óvó téli
áldozatok, virágok
kék ölü becézői,

villogó faluvégi
jelek az utazónak, —
falumban pár tenyérynýi
üzenet voltatok csak,

sima ünnepi zászlók,
pajzsok a világ ellen,
s én nagy, sohasem látott
fajtátok rabja lettem,

egész falat betöltő
szabadságtokra vágytam,
így lettetek legelső
mértékem a világban,

egyszerű, biztos érvek,
bélyegei a kornak
lám, sorra kicserélnek
falumban is maholnap,

nézem a régi házak
falán, mint ezüst érmét,
széles, plafonig lázadt
egetek hetykeségét.

Könnyű szél jött

Megmintáztalak tiszta hóból
magamnak. Jó volt játszani.
Tünődöm most, két szép napomból
megmaradhat-e valami.

Ma kisütött, és könnyű szél jött.
Megroggyant, ellibbent a hó.
Elfelejtett tavalyi gödrök
mélyén maradt csak mutató.

Megálmodott másod helyében
közönséges viz mosolyog.
Gyámoltalan, józan, hitetlen
és nevetséges is vagyok.

Azt mondják, hogy a tavasz jött meg.
Nézem a földet, az eget,
szállítják a korai zöldnek
maradék részecskeidet.

Szeptember nyarában

Derülten jött az ősz. A nappalok még
majdnem nyáriasak. Csábít a fény
kertbe, napos oldalra. Úgy szeretnék
ülni, kószálgatni bágyadt hevén.

Csak perc jut belőle. A szép vasárnap
hűvös szobámban lel. Körmölgetek.
Délután megnyúlnak a hosszú árnyak
s korán sötétül. De a reggelek

aranyra gyúlnak. Munkába sietve,
fénylő autók s még zöld fák között,
boldogan lépek árnyékból melegre,
mit előbb egy háztető elfödött.

Eső kellene már. Künn a mezőkön
kóró zörög s vénülő tengeri.
Feledve olykor, ámulva tűnődöm
az ősz nyarán, szemem fénnel teli.

Terek fái közt, paloták tövében
megállunk egy percig: áldott idő!
Míg falunk portól ködös. Lenn a réten
éhes jószág bolyong, nincs legelő.

Mindegy, a termés java rég begyűjtve,
s a hegyben már hangos szüretelők
ruhája tarkáll. Itt-ott ebéd füstje,
illata szállong a prэшáz előtt.

Majd csak elborul végül. S langy esőt kap
holt rét, rögs szántás, porfedte út.
A tél gondjával nem bánt még a holnap,
fagy nem kopog, vad szél se ráz kaput.

Forrong a világ. Itt jó magvetésre,
szüretre készül a szorgos vidék.
S hogy megállok a tompa zajba lépve,
előnt mosolyával az őszi ég ...

Beney Zsuzsa

Rapszódia

A tavaszéj már súlyos és aranyló
fátylát, illatok hálóját a föld
görcsös árnyaira leterítette
ébred a késő
éji madár fönt levegőkupolás fák
tornyai közt

Ébred a késő
hó meg a jég alatt odalent a cseppnyi vízer is
gyöngyöző csobogás szaggatja az árva göröngyöt
oszlik a csend meg a hó,
rebben a lég, átlobban a jégen a sajgó
szívnek ütése

Ébred az égi
ragyogás, ébred a föld, gyökérben, levelekben megéled
már a tavasz, ébred az idő, puha ágya
síri magányán — ébredjek én is a vékony
éren át, küszöbön, omló sodrásodba
Mulandó

Levél

Köd, sötétség, és barna füst a fák
ágas-bogas, ritka levelei
között — közöttünk ez az őszi erdő
völgyekbe nyúló, bolygó, úttalan
út vesztébe merülő, csapkodó ár,
tajték-hullámok, surrogó panasz,
a szél zenéje nappal, éjszaka
a szél sírása, hideg holdi fény,
a távolság megdermedt lüktetése.

Thiery Árpád
Ki ad választ?

A szomszéd szobában — a lomha, szárazhajú háziasszonynál — szól a rádió.

Calcutta. Vico Torriani énekel.

Az albérleti szoba finom és elegáns. Mérnöknek, fiatal orvosnak való. Üvegdiszes könyvszekrény, puha szőnyegek, rekamié, telefon, virágállvány — kis kerek kaktuszokkal, vastag, meleg függöny az utcai ablakon és fürdőszoba használat. És pontos, szinte mértani rend, aminek külön száz forint az ára.

A férfi kemény, csontos és harminckét éves. Hason fekszik, a pizsama kabátja a nyakába gyűrődött. A fejét lustán, elégedetten oldalra fordítja, mint a jóllakott oroszlán. Az arca egykedvű és mozdulatlan. A padlóra bámul és vár.

Most is úgy történt, mint máskor és mással. Egyforma szerelem. Délután ölelkeztek, nagy, piros kohó volt a testük, és könnyű, véletlen szikrák a csókok. Reszkettek az első, meztelen ölelések, és úgy fogták egymást, ahogy csak két egészséges, fiatal test csaphat össze.

És minden elmúlt. Csak egyetlen pillanatig tartott. Meg kellene keresni azt a pillanatot — de hol van? Vagy volt-e egyáltalán ilyen pillanat?

A padlóra bámul és tulajdonképpen nem is tudja, hogy mit vár.

A lány holnap lesz húsz éves.

Felhúzott, didergő térdekkel ül a rekamién a férfi mellette. Félmeztelen. Fázik, de nincs ereje — se betakarózni, se felöltözni.

Szép melle van.

A csend finom és szemrehányó. A lányok is így álltak fél kettő után a könyvelésen, amikor elkészönt. Délelőtt véletlenül meglátta a bérletszámláson a sarokba rejtett csokor virágot, tegnap Kajdiné íróasztal fiókjában a kecses porcelánszobrot. Neki vették — a húszadik születésnapra.

A gyárkapuig a torkában érezte az utánozhatatlan szorítást, amit csak a menekülő ember érez. Sűrű és fojtogató volt, mint alacsony felhők alatt a füst.

Fájt, de eljött.

Fél éve ismeri a férfit. Vagy száz éve?

A szerelmet nem lehet órával, naptárral mérni. Jön és megáll. Mióta áll? Meddig áll? Ki tudja megmondani, hogy mikor volt az a pillanat, amikor a barátnője átjött a statisztikából, és csak annyit mondott: új mérnök van a műszaki osztályon. Csinos. És ki tudja — mikor volt, hogy valaki megmutatta a férfit az ebédlőben.

Háromszor fordult vissza a földszintről, kétszer az első emeletről, egyszer a másodikról.

Ma jött fel először a harmadikra.

A rádió szól. Most Modugno énekel.

A lány megborzong. Hanyattdől, az álláig húzza a paplant. Jó lenne könnyű, ügyes mozdulatokkal felöltözni, kiszaladni az öregedő szeptemberi alkonyatba, megvárni a tízes autóbust és hazamenni a sárga játékmackóhoz — ha mindehhez elég lenne egyetlen mozdulat. Nagyon jó volna. Az is jó lenne, ha megtalálná azt a valamit, amit minden lány oly makacsul keres a szerelemben — de nincs itt.

Két karját a nyaka alá fűzi és becsukja a szemét. Sokáig fekszik így — amíg a szomszéd szobában a háziasszony kikapcsolja a rádiót.

Csend van.

A férfi után nyúl. Jó lenne megérinteni, de visszahúzza a kezét. Messze van.

A mennyezetet nézi és alattomosan fáj a szíve.

A hangja reszket.

— Emlékszel, amikor kinyitottad az előszobaajtót?

A férfi nem felel.

Nem is emlékszik, hogy mikor nyitotta ki az előszobaajtót. Talán nem is ő nyitotta ki.

A padlóra bámul és vár.

A lány szemrehányóan sóhajt.

— Én emlékszem. Mielőtt bejöttünk, óvatosan körülnéztél, hogy lát-e valaki bennünket... Úgy jöttünk be, mint a tolvajok. És tudom, hogy majd akkor is óvatosan körülnézel, amikor kiengedsz az előszobaajtón.

A férfi hangja türelmetlenül összerándul.

— Másfél órája kínozzuk egymást.

Hirtelen, görcsös mozdulattal hanyattfordul. Tehetetlen, mintha ölelni szeretne, és levágták volna a karját. Mind a kettőt.

Egy pillanatig a lányra néz, azután kedvetlenül elfordul. A hangja rekedt és csalódott.

— Te magasra tartott fejjel szeretnél feljönni hozzám... Én pedig égiszerű házat szeretnék látni, és olyan autóban ülni, amelyik óránként hatszáz kilométeres sebességgel száguld...

Csontos, hosszú kezét a levegőbe emeli, azután csüggedten visszaejti. Sajnálja a lányt. Önmagát is.

— Marhaság... Égiszerű ház meg hatszáz kilométeres autó helyett harmadik emelet és kopott taxi... Minden este felcammogok ide, az ablak elé ülök és bámulok.

A lány lecsukja a szemét.

— Innen messze látsz — mondja csendesen.

A férfi a tenyerét az arcára borítja. Megrándul — nem tudni, hogy szégyenlősen sír-e vagy nevet.

— Messze?... Látom az egyetem tornyát, a vasútállomást, a városi szivattyúházat és az autóbuszgarázst... Ez minden.

A lány megint a bérelszámoláson elrejtett virágcsokorra és a kecses porcelánszoborra gondol — és nem meri kinyitni a szemét.

— Én hiába ülök otthon az ablak elé — sóhajtja szomorúan — én még a szivattyúházat és az autóbuszgarázst se látom.

A férfi hallgat.

Fáj, hogy csak hallgatni tud. Meg kellene fogni most a lány kezét, átfordulni, fényes szemmel megkeresni a tekintetét — pontosan úgy, mint amikor nagy, piros kohó volt a testük és könnyű, csillogó szikra a csókjuk.

De hazudni nem szabad.

Ügyetlen pillanatok.

Az éjjeliszekrényen megnézi az órát, azután cigarettára gyújt. Megint a padlót nézi és nyugtalan, fehér felhőkben fújja a füstöt. Egyik felhőt a másik után.

A lány utána fordul, a könyckére támaszkodik. A paplan lecsúszik róla — nem bánja. Vannak olyan apró pillanatok, amikor minden mindegy. Az is, ami volt, az is, ami van, és az is — ami lesz.

Nézi a férfit és nézi a füstöt.

Lompos, utálatos füstfelhők.

Megvárja, amíg a cigaretta elfogy, azután közelebb húzódik. Ujjával megérinti a férfi arcát.

— Te tudod, hogy mi a szerelem?

A férfi tekintete előtt összeugranak a parkett mértani mintái. Felelni kell, de hazudni nem szabad. A hangja száraz és ügyetlen — pedig igazat mond.

— Nem tudom.

A lány áthajol a férfin, a tekintetét keresi.

— Szeretsz álmodozni?

A férfi lassan visszafordul. A tekintete sokáig egyhelyben áll, a lány arcát nézi. Kerek, csodálkozó szem, kicsit fanyar, tehetetlen vonások. Igen. Az út mindig ugyanaz — az előszobaajtótól idáig. Kár. Mert valami mást akar — mint eddig volt.

Megrázza a fejét.

— Nem szeretek álmodozni.

A lány tekintete zavartan kinyílik és összecukódik.

— Akkor nem érted.

— Mit?

A lány elfordul. Tulajdonképpen másfél órával ezelőtt el kellett volna menni. Akkor végetért a nap — azóta minden csak olcsó, szemérmes szemfényvesztés.

A hangja nem, csak a szíve panaszos.

— Egyszer gyermekkoromban — mondja csendesen, és a sima, fehér mennyezetre bámul — sötétedés után kimentem a parkba és leültem az egyik padra. Sóvárogva nézegettem a deszkába faragott szíveket... és hetekig minden este imádkoztam lefekvés előtt, hogy egyszer majd valaki az én szívemet is bevésse valamelyik padba.

A férfi tekintete megcsúszik.

— Padba szívet vésni... Gyerekkoromban erre külön, fényesnyelű bicskám volt. Véstem a szíveket, véstem, de sohase valakinek a szívét... Mindig csak úgy.

A lány a mennyezetet nézi.

— Azóta is csak várom.

A férfi szíve és a keze egyszerre mozdul. Valamit most tenni kellene. Tisztelegéset, biztatót.

A lány után nyúl.

— Tudod mit?

— Mit?

— Holnap kérek a háziasszonytól egy kést. Este kimegyek a sétátérre és bevéssem a nevedet az egyik padba... Holnapután pedig arra megyünk és leülünk...

A lány lecsukja a szemét.

— Arra a padra?

— Arra. És nem csinálunk mást, csak a szívet nézzük.

— És ha már ülnek a padon?

A férfi felemelt ökle a paplanra zuhan, ujjai alól szinte szétfröccsen a levegő.

— Elzavarom őket.

Csend van. Finom, boldog csend, és a lány hangja könnyű lábakon, közelről jön. A szívéből.

— Tudod mégis mit szerettem volna?

— Mit?

A lány megkeresi a férfi öklét a paplanon. Megfogja, nem mer ránézni.

— Azt szerettem volna, ha tegnap vésed be a szívemet a padba, és ma meggyünk arra sétálni — mondja halkan, panasz nélkül, majd választ se várva: hirtelen, finom lépkemozdulattal kibújik a paplan alól.

Elfordul.

Egy húsz éves lány nem szereti, ha sírni látják.

A tükör előtt áll, fésülködik, amikor hosszú csend után a férfi hangja utóléri.

— Voltál már más férfi lakásán is?

A fésű egy pillanatra megtorpan a lány hajában, azután tovább megy. Le és fel. Pattog a lány haja, mintha szikrázna. Le és fel.

A lány a tükörbe néz.

— Egyszer voltam.

A férfi szórakozottan forgatja a következő cigarettát az ujjai között.

— Szerелеmből?

Kopognak az ajtón.

A szoba egyetlen, rémült pillanat alatt kihűl, és olyan hideg a csend, hogy szinte vacog.

A lány keze megáll a levegőben. Ácsorog, mozdulatlanul — mintha váratlanul rányitották volna az ajtót. Pillanatokig csak áll, óvatos, érzékeny ösztönrel a levegőbe szimatol, mint a vad — de nem tudja, hogy mit kell ilyenkor csinálni.

Megfordul.

— Ki lehet ez?

A férfi összeharapja a száját, és óvatosan, hogy zajt ne üssön — felül.

— Itt kopogtak?

A lány közelebb húzódik.

— Azt hiszem.

A férfi megfogja a lány kezét és bátorítóan mosolyog. Közel van — szinte hallja, hogy nagy, ijedt ugrásokkal dobog a szíve.

— Félsz?

— Nem félek.

A férfi kibújik a takaró alól, vállára teríti a háziköpenyt.

Tulajdonképpen mindegy, hogy félnek-e vagy sem. Valaki kopogott, és ajtót kell nyitni. Valaki be akar nézni a finom és pedáns albérleti szobába, a nyugtalan, tétova csendbe. Mert ilyen a világ. Csak lealázó. Mert más az, ha valaki kinéz az ablakon, és más az, ha benéznek hozzá.

A férfi időt akar nyerni. Lassan begombolkozik, a tükörhöz megy, a tenyerét néhányszor végighúzza az állán. Serceg a szakálla. A lány mögötte áll, a tekintete bizonytalanul imbolyog.

Két lépés a lány, három lépés az ajtó.

A férfi a lányra néz, mentegetőzve kifordítja a tenyerét.

— Sajnos nincsen másik kijárat.

Megint kopognak.

A férfi végigsimít a lány vastag, puha haján.

— Menj a fürdőszobába. Azt az ajtót is zárd magadra, amelyik a háziasszonyhoz nyílik. Amíg felöltözöl, addig én kidobom... — mondja, és az ajtó felé int.

A lány összeszedi a ruháit. Rebbenő, nyugtalan tekintete mégegyszer az ajtóra ugrik, azután szomorúan bólint.

— Értem.

— Csak akkor nyiss ajtót, ha én szólok... Érted?

— Értem.

Megint kopognak.

A férfi néhány pillanatig még a szoba közepén ácsorog, megigazítja a haját, azután az ajtóhoz megy és kinyitja.

Az ajtóban az öccse áll.

Vékony, nyugtalan szemű fiú, tiszta vonalakkal, összerántott, fürkésző mosollyal az arcán.

— Aludtál? — kérdezi, de nem kap választ.

A férfi egy másodpercig arra gondol, hogy legjobb lenne becsukni az öccse orra előtt az ajtót, azután mégis szó nélkül félreáll az útból.

A fiú belép, körülnéz, a táskáját az asztalra dobja, majd az egyik fotelbe ereszkedik.

Néhány nyugtalan, várakozó pillanat, azután a fiú a zsebébe nyúl.

— Levelet kaptam apától.

A férfi becsukja az ajtót, és hideg szemmel az öccsére néz.

— Ezért jöttél?

A fiú vállat von.

— Erre jártam, gondoltam feljövök.

A férfi nem válaszol. Hosszú, kiszámított lépésekkel ajtótól — ajtóig sétál. Néha megáll, az öccsére néz, azután tovább megy.

Három, legfeljebb négy percen belül elküldi. Háróm-négy tehetetlen, ostoba és udvarias perc következik — azután elzavarja. Ráront. Megkéri. Példálózik. Kirúgja. Ravaszkodik. Mindegy — valahogy megszabadul a fiútól, mert a lány azóta már felöltözött — és biztosan hallgatózik.

Ideges, ostoba helyzet.

Az ablakhoz megy. Félrehúzza a függönyt, és lenéz az utcára. Innen, a harmadik emeletről — nagyvárosi. És utálatos, mert onnan jött fel az öccse. Ott fordult be az új csemegeboltnál, és menetközben megnézte magát a kirakatban. Mert a huszonnégy éves fiúk szívesen néznek a kirakatokba.

Megfordul. A torka száraz, a hangja szikkadt.

— Mit írtak otthonról?

A fiú elnyújtózik, szétnyitja a levelet és belenéz.

— A szokásos. Még nyolc hónap van hátra a nyugdíjig, és októberre biztosan megjön a rossz idő, mert apát három nap óta kínozza a reuma. Írja, hogy a bányában új aknáaszt kaptak, és anyának a múlt héten a forró zsír megégette az ujját...

A fiú hangja néhány pillanatra megáll a levegőben, amíg a levelet visszagyűri a zsebébe.

— Azt is írja még, hogy többször is hazamehetnénk, de bennünket úgy kell hazaimádkozni. Pedig negyven kilométer nem a világ vége. Szombaton engem is meg téged is hazavárnak. Anyának születésnapja lesz, és ne felejtünk el virágot vinni... És az ötnegyvenessel menjünk, mert az motoros, és útközben keveset ácsorog.

A férfi megint lenéz az utcára.

— Ennyi az egész?

— Ennyi.

— Rendben van. Szombaton hazamegyünk apáékhoz, anyának veszünk virágot, és az ötnegyvenessel utazunk, mert az motoros és útközben keveset ácsorog.

Hosszú és nyugtalan a csend.

A fiú a telefon után nyúl.

— Most jut eszembe, telefonálnom kell... Megengeded?

A férfi hallgat. Három perce ül az öccse a fotelben.

Ki kell dobni.

A fiú tárcsázik. A kagylót eltartja a fülétől, és türelmesen hallgatja a mély, szaggatott berregést. A bátyjára néz.

— Tulajdonképpen szeretek nálad lenni... Ha befejezem az egyetemet és a magam lábára állok, akkor én is bérelek egy ilyen albérleti szobát valamelyik harmadik emeleten. Abban is lesz ilyen szép szekrény, rekamié, kagylófotelok... és természetesen telefon is. És az első nap nem csinállok mást, csak telefonálok. Felhívom ezt, felhívom azt, bejelentkezem itt, bejelentkezem ott...

A férfi összeharapja a száját. A hangja rácsap a fiúra.

— Hagyd abba!

A fiú megrezzen, a kagylót meglepődve visszajéti a készülékre, és csodálkozva néz. A férfi megkerüli az asztalt, az öccse elé áll, szinte belehajol az arcába.

— Mit csinálnál te, ha az albérleti szobád ajtaján, amit majd kibérelsz, ha a magad lábára állsz, éppen akkor kopogtatnak, amikor egy nő van nálad... Mit csinálnál, ha ez a valaki az atyaúristennek sem akar elmenni...

A fiú néhány pillanatig nézi a bátyját, válogatja a szemében a fényeket, azután cinkosan hunyorít.

— Nő van nálad?

A férfi bólint.

— Most már érted?

A fiú körülnéz.

— És hova tetted?

— A fürdőszobában van.

— Megnézhetem?

A férfi összerезzen, megütközve nézi az öccsét.

— Megörültél?... Egyébként is tíz perce el kellett volna már mennie.

A fiú bólint. Feláll, kihúzza a hátát.

— Szóval menjek el?

A férfi megfogja az öccse vállát, a szemébe néz — hálásan, ügyetlenül leplezett izgalommal.

— Sétálsz húsz percig. Elmész a Széchenyi térig, onnan már visszajöhetsz. Utána mindent megbeszélünk. Apa levelét, a virágcsokrot, a lottónyerőszámokat... Mindent, amit csak akarsz, de most...

A fiú közbevág.

— Jó. Megyek.

Összeszorítja a száját. Nem is olyan csodálatos egy ilyen albérleti szoba a harmadik emeleten. És milyen hosszú ez a három lépés az ajtóig. Csak ő tudja.

Szó nélkül megy el. A kilincset se fogja meg és nyitva hagyja maga mögött az ajtót.

A férfi utána néz. Hallja, hogy csukódik a nehéz, vasalt előszobaajtó. Egy kicsit vár, azután beszél a lánynak a fürdőszobába.

— Kijöhetsz. Elment már.

A lány megint — és ma este már hányszor — a bérelszámoláson **elrejtett** virágcsokorra és a kecses porcelánszoborra gondol — és elkerüli a férfi **tekintétét**. Milyen jó, hogy nem kell a saját szemébe nézni.

Az éjjeliszekrényhez megy. Összeszedi a hímzett zsebkendőt, a fél **doboz** könnyű cigarettát, felcsatolja a karórát. Kinyitja a táskáját, belenéz, **pedig csak** az arcát akarja eldugni.

— Az öcséd volt?

— Az. Mindig a lehető legjobb alkalmat választja ki.

A lány lehajtja a fejét, megáll az ajtóban. Nehéz, hideg csend van.

— Ugye mondtam neked — ingatja szomorúan a fejét — **hogyan olyanok vagyunk**, mint a tolvajok...

Azután megint csend van. És a lány elmegy — becsukódott, **rendetlen** szívvel.

Három perc múlva megint kopognak.

A férfi hanyattdől a paplanon.

— Lehet!

A kilincs lassan, röstellkedve megmozdul, kinyílik az ajtó.

Az ajtóban a fiú áll.

A férfi felugrik, azután visszaül — mintha a szívére ütöttek volna.

— Hogy kerülsz ide? Hiszen nincsen öt perce, hogy elmentél.

A fiú az ajtóban ácsorog.

— Visszajöttem.

Később belép a szobába, becsukja maga mögött az ajtót és leül. A **padlót** nézi.

— Ágnes volt itt nálad?

A férfi felkapja a fejét.

— Honnan tudod?

Csend van.

— Láttam.

— Láttad?

— Beszéltél is vele?

A fiú kedvetlenül legyint.

— Túlzás. Csak köszöntem neki. Ő visszaköszönt és zavartan elpirult.

— Hol köszöntél neki?

— Itt a lépcsőházban.

A férfi feláll. Jobbra-balra néz, mintha meg akarna kapaszkodni valamiben. **Tehetetlen és ügyetlen**, csak kiabálni tud.

— Azt ígérted, hogy lemész a Széchenyi térig, ehelyett elbújtál a **lépcsőházban** és leskelődtél. Tudod, hogy mi ez?

A fiú felnéz.

— Nem mindegy?

A férfi szembefordul.

— Mint egy éretlen kamasz!... Kíváncsi voltál, hogy ki megy el tőlem?...

Mi?

A fiú tekintete finom, az arcán szomorú a fürkésző mosoly.

— Tudtam.

— Tudtad?

— Megéreztem.

A férfi sokáig szórakozottan, elgondolkozva nézi az öccsét. Néhány **perc** alatt a második ostoba helyzet. Mit csináljon ezzel a nevetlen, huszonkétéves

kamasszal? Adjon neki egy pofont? Vagy nevesse ki — csúfondáros, elnéző vigyorgással? Egyiket se lehet.

Vállat von.

Leveti a háziköpenyt, meglóbálja a kezében és az egyik fotelba dobja.

— Úgy viselkedsz, mint egy féltékeny férj — morogja, és bemegy a fürdőszobába.

Az ajtót nyitvahagyja és borotválkozáshoz készülődik.

A fiú feláll. Nehéz, kemény kő a szíve, amilyen csak egy huszonkét éves fiatalember szíve lehet — ha reggelre ébredve összecukja az álmait. Fáj. Pedig ostobaság, hogy fáj. A bátyja után bámul. Közelebb megy, a fürdőszobaajtóhoz dől. Benéz. A férfi a villanyborotvát babrálja.

A fiú elfordul, az összegyűrt paplant látja. Fél órája még ott feküdt a lány. Ő is úgy jöhetett be ide az albérleti szobába — ahogy a régi hívők valaha átléphettek a csodatévő templom küszöbét. Reménykedve és alázattal — mert minden lány így érkezik.

És hogy ment el? Mit vitt magával?

A szeme üres volt, amikor visszaköszönt.

Benéz a fürdőszobába.

— Először volt fenn nálad? — kérdezi és a cipője orrát bámulja.

A férfi a villanyborotvát forgatja a kezében. Elromlott. A tekintete nyugtalanul, gyanakodva átrepül a keskeny fürdőszobán — azután visszaesik a villanyborotvára.

— Először. De nehogy azt hidd, hogy szűz volt.

Csend van.

A fiú néhány pillanatig az ajtónak támaszkodik, azután egyetlen, tántorgó mozdulattal a rekamiéra ugrik. Hanyattveti magát, a hangját feldobja a menyegyzetre és csúfolódva nevet.

— Hallottad?

— Mit?

— Valahol Oceániában, a Bismarck szigetek környékén él egy törzs. Furcsa, ősi állapotban. A misszionáriusok és a kutatók hozták Európába a hírt, hogy ennél a törzsnél nem a nászéjszaka adja a házasságra a szent pecsétet, hanem... Mit gondolsz, hogy mi?

A férfi ásít a fürdőszobában.

— Nem tudom.

— Az első kettesben elfogyasztott ebéd. Az bizony. Az új pár beül a kunyhóba. Közöttük a tál, a tálban az étel, és a férjürem boldogan csámcso, mert tudja, hogy az ifjú feleség még soha, senkivel se fogyasztott el kettesben ebédet. És a nyomorultnak eszébe se jut, hogy a menyecske szűz-e vagy se.

A férfi váratlanul kidugja a fejét a fürdőszobából. Hideg jégsszeme van.

— Ezt miért mondtad?

A fiú halkán kuncog, hasrafordul és a bátyjára néz.

— Nevetségés mi?... A bennszülöttek fütyülnek a szűzességre, de az első, közösen elfogyasztott ebéd, az igen. Amiatt még ölni is tudnak.

A férfi összeráncolja a homlokát és vár. Azután meggondolja magát és legyint.

— Ehhez te még gyerek vagy. Mégis, kérdezz meg száz férfit, hogy milyen lányt akar feleségül, és ha megmondták, akkor gyere fel hozzám.

A fiú egy vékony, ritkuló árnyékot néz a falon, és fél, hogy legyőzik. Kapkodva beszél, fel és le ugrál a hangja.

— Azt hiszed, hogy az a lány szeret majd legjobban az életben, aki szűzen megy hozzád feleségül?

A férfi eldobja a villanyborotvát, borostás állát néhányszor végigsimítja a tenyerével.

— Hagyd abba. Ezt alighanem egy pszichológustól hallottad.

Leül. Kedvetlen és száraz a lelke.

Most is úgy történt, mint máskor és mással. És most még a jóllakott unalom se maradt meg ajándékba. Rátört a fiú. Mindig csak meglátja azt a nagy, fényes pillanatot, amikor piros, feszes kohó a teste és könnyű szikrák a csókok — de megfogni sohase tudja. Mire kinyújtja a kezét — minden kihűl.

Jó lenne elzavarni a fiút, de az is jó, hogy itt van.

Lógatja a fejét, a hangja szemrehányó.

— Még jó, hogy azt nem kívánod, hogy vegyem el feleségül is ezt a lányt.

A fiú sokáig hallgatja a csendet.

Ha most valaki megbízná, hogy írjon erről a városról útikalauzt — elválnál. Leveleken és iskolai dolgozatokon kívül eddig mást nem írt — de elválnál. Megírná, hogy a hegy déli lejtőjén van egy város. Kicsit kormos, kicsit füstös, de a helyi idegenforgalmi hivatal statisztikája szerint minden évben tíz és tízezer turista keresi fel. A vendégek mindent elolvashatnak az eddigi útikalauzokban — de valamit nem. Azt, hogy van ebben a városban egy fiatal mérnök, itt lakik a Liliom utca hétben a harmadik emeleten. Telefonja is van, szeretője is van — és azt hiszi, hogy boldog.

És azt is beleírná, hogy a város egyetemi kollégiumában él egy huszonkét-éves fiatalember, akiről csak azt hiszik, hogy boldog. És akivel szeretnék elhitetni, hogy a szerelem csak olcsó albérleti időtöltés.

Becsukja a szemét, mert három év óta nem sír. Már nem illik.

— Pedig azt hittem, hogy el akarod venni feleségül. — mondja később csendesen.

A furcsa, rekedtes hang megüti a férfit.

— Elment az eszed? Nem mondanád meg, hogy mire vegyem el? És egyáltalában miért vegyem el? Mi lenne, ha a férfiak minden lányt elvennének feleségül, aki lefekszik velük?

A fiú nem felel. Csak fekszik a gyűrött paplanon, és azt szeretné tudni, hogy mit vitt magával a lány, amikor elment.

A férfi ingerülten széttárja a kezét.

— Azt hiszed, hogy én nem szeretnék megnősülni? Csak szeretnék... Az a kétezerkétszáz forint, amit havonta keresek, még nem minden. És megmondanád, hogy hova tegyem a feleségemet? Hozzam ide, és tegyem pokollá az életemet, mert a háziasszony mindig attól rettegne, hogy kiigényelem a szobáját?

A fiú csak a fejét fordítja.

— Szereted ezt a lányt?

Hosszú, görcsös pillanatok után jön a zavart, mentegetőző válasz.

— Nem.

A vékony, ritkuló árnyék még mindig ott fekszik a falon. Nem szereti. Nem szereti.

Nem is szeretheti.

A fiú megint megnézi az árnyékot a falon, azután elereszti. Nem kell már megfogózkodni — nem győzhetik le. Felül, kihívóan a szemében tartja a bátyja tekintetét.

Mosolyog.

— És azt hiszed, hogy boldog vagy?

A férfi arcán megrezzennek a kemény vonalak. Feláll, egy ideig türelmetlenül járkál a szobában, a hangja sértődött és támad.

— Mi közöd hozzá? Betörsz hozzám, leskelődsz, és még prédikálni is akarsz, de milyen jogon? Vegyem el feleségül, mert neked ez a boldogság?

Most gyűlöli. Titokban mindig is irigyelte, és titokban — apró, hegyes fájdalommal mindig is gyűlölte.

Megáll az öccse előtt.

— Mit akarsz tőlem? Miért nem mész haza?

A fiú lehajtja a fejét.

— Tulajdonképpen semmit se akarok, csak azt nem tudom megérteni, hogy a szerelem csak olcsó albérleti szórakozás... időöltés...

A férfi az ablakhoz megy, a homlokát a hideg üveghez tartja.

Nem lehet elzavarni a fiút — nem megy. Fekszik a gyűrött paplanon, nézi a mennyezetet — és nem megy.

Megfordul, az ablaknak támaszkodik.

Gyűlöli az öccsét. Igen, akkor gyűlölte először, amikor egy háborús éjszaka megszólalt a sziréna. Álmos volt, a sarkát előző nap feltörte az új cipő és a fiút neki kellett levinni ölben az óvóhelyre. És szaladni akart, de nem lehetett.

Meg kell bántani. Vissza kell valamit adni. Könyörtelen és fölényes.

— Mit tudsz te! Még alig voltál a világon, amikor engem hajnalban kizavartak az ágyból, hogy álljak sorba a bolt előtt krumpliért meg cukorért... Te beszélsz nekem? Amikor te érettségiztél, neked már két öltöny ruhád volt, én pedig a zsidóbárustól kaptam az első hosszúnadrágot. Az én kamaszkorom legnagyobb élménye a háború volt...

A fiú felnéz. Ő is fölényes. Legyint, a tekintete átlépi a bátyját.

— Mindig a háború!... Unalmas. Te ebből akarsz megélni, mindent ezzel magyarázol. A háború miatt vagyok ilyen, a háború miatt van az... Mindenre kifogás.

A férfi megrezzen, mintha pofon ütöttek volna. Az arcán reszketnek a kemény vonalak. Az állát előredugja.

— Te azt hiszed, hogy én azért vagyok ilyen, mert ilyennek születtem?... Harminckét éves vagyok és az én kamaszkoromból mindössze annyi szerelmi emlék marad, hogy az iskolában leveleztem egy lánnyal, és egyszer, bál után, amit a légítámadás félbeszakított, a kapuban kaptam egy puszit... És huszonegy éves voltam, amikor hazajöttem a hadifogságból, és újra meg kellett tanulnom táncolni...

Szégyenkező, kimerült csend van.

A férfi visszahúzódik, a vállát leereszti, mintha elfáradt volna. Csendesen, kedvetlenül morog.

— És én azóta mindig úgy érzem, hogy valami a nyomomban van. Gyerekkorom óta félek. Félek a magánytól, az álmoktól, a véletlenektől, az időtől... Félek az éjszakától, de nem merem bevallani, mert mostanában álmomban gyakran gombaalakú felhőket látok. Már csak a mi városunk áll a környéken, és amikor veled találkozom, mindig csak azt kérdezem, hogy meg van-e még Lengyelország, meg Amerika, meg Ázsia. Nem azt, amit az apánk kérdeztek, hogy él-e még ez vagy az, hanem meg van-e még Amerika, Ázsia...

Megint csend van.

A férfi lassan, szóltanul a rekamiéhez megy, az öccse mellé dől. Elgondolkozva forgatja az ujjai között a takaró szélét.

— A szerelemtől is félek... A házasságtól is. Félek, hogy megcsal majd a feleségem. Félek, hogy féltékeny leszek, félek, hogy a többiek kiröhögnek, és félek attól, hogy egy év múlva tánc közben, amíg a feleségem derekát ölelem — arra kell majd gondolnom, hogy hiába nősültem meg, mégis egyedül vagyok...

A fiú mozdulatlanul fekszik. Eszébe jut, hogy fél nyolckor moziba akart menni — de nem mozdul. Fogva tartja a csend.

— Ami akkor odaveszett a háború alatt, azt már nehezen találod meg — mondja csendes vigasztalással, de érzi, hogy visszahullanak a hangok.

A férfi se mozdul. Csak a hangja.

— Pedig megkeresem.

— Az ifjúságot?

— Azt, amit tőlem elvettek. és neked ingyen adtak.

— Pedig így sohase találod meg.

— Hogyan?

— Így. Kedvetlenül, virágról-virágra. Így nem lehet, így csak elégsz, nyomod veszik, mint a lángnak... A lányok megtanulják, hogy ilyen vagy. Az emberek is megtanulják, és majd ha találkoznak veled, becsukják a szemüket, hogy ne lássanak...

A férfi tenyere végigsimít a lány helyén. Ott feküdt délután.

— Hát hogyan lehet?

— Nem tudom, de így nem jó.

A férfi feltápáskodik. Szeretne az öccse szemébe nézni, de a fiú elfordul. Csak a csendből lehet megérezni, hogy szomorúak és testvérek.

Az egyik erre néz, a másik arra. Percekig — csak szótlánul. Két okos, tanácstalan szempár.

A férfi szétnyitja, összecsukja a tekintetét. Milyen kár, hogy mindig ugyanúgy történik — mindenkor, mindenkivel.

Megérinti a fiú karját.

— Hallod, amit mondok?

— Hallom.

— Megmondod majd másnak is, ha az emberek becsukják a szemüket, hogy ne lássanak?

— Megmondom.

A férfi egy kicsit várt. hátha meggondolja a fiú, azután erősen, kemény, meleg szorítással megfogja a kezét.

— Mondd majd meg nekik, hogy azt mindenki szépen el tudja mondani, hogy milyen az új erkölcs a házasság után. Ezt mindenki tudja, mert kétezer éve így csinálják a keresztények. Ez nem új, ez csak a szónoklat... de ki ad nekünk választ arra, hogy mit csináljunk a házasság előtt. Szerethetünk vagy nem szerethetünk?

A férfi lecsukja a szemét, mert így könnyebb.

— Megmondod majd másnak is?

— Megmondom.

— Mondd meg, adjanak választ, hogy mit csináljunk!... Menjünk az ideg-orvoshoz? Én már voltam. Tudod, hogy mit mondott? Tornásson fiam. Sokat tornásson, minden reggel, minden este és vegyen hideg tussfürdőt... Azt hiszed, hogy van értelme? Nincs... Vagy szedjünk brómot, mint a szerzetesek? Vagy szeressük el a barátunk feleségét? Vagy írjunk cikket az újságok levelezési rovatának, hogy állítsák vissza a bordélyházakat? Vagy verjük a fejünket a falba?... Azt mondd meg fiú, hogy ki ad nekünk erre választ?

Kovács Ferenc
Májusi vers

Minden mint a boldog menyasszony

Megsimogat az akácfa illatfátyolával
hamvas virágokat tűz birsfánk a hajába
ípi-apacsot játszik a szél

a por

meg a sok eldobott papír

és prüszkölve dörzsölgetem szemem mert a por arcomra menekült

Az esték is melegek

Ablakunk sokáig tárva
Behallom a fák rejtett suttogását
hallom a hárs szerelmet mond a vadgesztenyének
későn hazajáró cipőkopogásom csókokat zörget széjjel az utcán
s hazaérve olyan jó harmat-feleségem megölelni

Nincs didergő gyötröttálmú ébredés

Az autóbusz ezüstös fénnel kacsintva jön felém
vidám kötekedéssel rángat mint ügyetlen játzó öreg medve
és nem haragszik senki akinek nekilök

Ó élet te ezerarcú csúfondáros vén csirkefogó
szép vagy tavasszal

oly jó megmerülni benned

ilyenkor nem érzem a lapokat melyeken nem szaladtak végig az én
betűim

és nem fáj a bőröm ahonnan kitépdested kormos hajamat

Káldi János
Esengő

Él ő már mindig, s ragyog majd egyre jobban, sohase omlik porrá. —
Utak fasorai, alkonyok, felhők, mint saját gyerekekre, vigyázzatok nagyon rá,
úti kavics, kődarabka, ha megy, guruljatok az árokba le,
tavaszdelután, szeresd, küldd el jó szeledet, ha száll az éneke,
virágok, virágok, égre-néző fűszálak, a ti kicsike nénétek ő,
meg ne ijessz, ha arra jár, te halvány füzekkel teleszórt temető,
vigyázzatok rá bérházak lépcsői, éjbe nyíló sikátorok,
ha kérdez titeket, végtelen hegyek, azonnal válaszoljatok,
komorulj el, te gyermekmosolyú égálj, ha valamit rosszal,
albérleti szobák, derűsen nézzetek rá nagyon-vert falaitokkal,
fürgé vízezske, — téged ő el nem felejthet! — dúdolj mindig szépet neki,
s vidd el, — akár a beléd-hullt leveleket, — ha vannak rossz emlékei,
s ti emberek, a napi porban futkosók, ne hagyjátok magára szeretetlen, —
mert elveszik szegényke az álmokat-tördelő, szigorú szelekben.

Emlékezés Krúdy Gyulára

Kellér Andor így ír Krudyról: „Örök titok, hogy ez az író, aki állandóan 'forgalomban' volt, akiről a nap bármely órájában számosan meg tudták mondani, hogy éppen hol tartózkodhatik, mikor ír? Még hozzá több mint százhuszonöt kötetet? Nem is szólva az újságokban rejtőző még kiadásra váró temérdek írásáról.” — Fejtsük meg együtt a „titkot”. Forgassuk vissza az idő kerekét, s hétmérföldes csizmákkal haladva villantsuk fel életének egy-egy eseményét. Mondjunk el egyet s mást a rendkívül „sűrítetten” élő íróról, aki 54 és fél esztendeje alatt annyit írt, mint az ugyan-csak igen termékeny Jókai 79 esztendő koráig.

Kezdjük az elején, egyik önéletrajzi részletével:

„Október volt, a cinkék már beköltöztek a városba, téli hangjuk lett az úton járó madaraknak, amikor egy vasárnap a Piringer János kiadásában megjelenő Szabolcsi Szabadsajtóban egy új név és egy régi beszély lát napvilágot. A beszély címe már senki sem emlékszik, de a név viselője még mozgatja kezét és lábát. A név így hangzott legifjabb Krúdy Gyula. Hősünk tizenhárom esztendő volt akkor és e babonás életkorban ezzel eldőlt élete és sorsa örökre.” Ettől kezdve rendszeresen és szenvedélyesen ír. Életének legnagyobb szenvedélye mindvégig az írás és olvasás maradt.

Hogy miképp került az ötödik gimnazista összeköttetésbe az „Orsova” szerkesztőjével, Molnár Istvánnal, azt ma már bajos megtudni. Tény azonban, hogy 1894. január 1. és december 12. között 16 novellája jelenik meg itt. Ennek a határszéli magyar városkának szépirodalmi szükségletét hosszú ideig ő elégíti ki. Még nem kap írói tiszteletdíjat, csupán egy doboz névjeggyel lepik meg, ezzel a szöveggel: „legifjabb Krúdy Gyula, az Orsova című hetilap szépirodalmi munkatársa.”

„A nagy dob” címmel iskolai újságot szerkeszt, de sajnos egyetlen kézzel írt szám lát napvilágot. Innét már csak egy lépés a Nyíregyházi Sajtóiroda. Néhány osztálytársával együtt szorgalmasan küldöznek híreket a fővárosba. (A Pesti Napló és a Pesti Hírlap 5 krajcárt fizetett hírenként vidéki tudósítóinak.) A Sajtóíródnak hivatalos blankettái, bélyegzői voltak, s Pesten nem sejtették, hogy csupán néhány gimnazista vállalkozása. A fiúk közben rájönnek, hogy az sem baj, ha néha-néha lóditanak egyet az érdekesség, olvasmányosság érdekében. Így csakhamar fantasztikus hírek kezdenek Nyíregyházáról elterjedni: véres, halálos kimenetelű párbajok, verekedések, bicskázások, kalandos, revolveres leányszóktetés stb. Egészen addig, míg egyik tanáruk, Porubszky Pál meg nem unja a sületlenségeket, valótlanságokat, s rá nem dörrent túlságosan bő fantáziájú diákjaira.

Ekkoriban érkezik el Krúdy, életének egyik fontos állomásához, a „tuzséri eset”-hez. Ennek előzménye a következő: Versecről egy Neukomm nevű kútfúró mester érkezett a városba. Az ő vezetésével készültek az első nyíregyházi mélyfúrású szivattyús kutak. A nyugtalanítóan éles nézésű, összes körszakállú férfiú, csakhamar nevezetességgé vált. Kiderült róla, hogy tud hipnotizálni, s eme tudományát a gimnázium udvarán többször bemutatta. Krúdy is csodálója lett. — Történt, hogy Neukommot a tuzséri kastélyba hívták el, gyógyítaná meg az állandóan fejfájással küzdő 22 esztendőes Salamon Ellát. Miközben azonban hipnotizálta a lányt, az nagyot sikoltva összeesett és meghalt. (Valószínűleg szívszélhűdés érte.) — Krúdy amint tudomást szerzett az ügyről, azonnal Tuzséra utazott. Napokon keresztül innét küldte tudósításait a fővárosi lapok számára. A „tuzséri eset”-ből világszenzáció lett. Úgyes, színes riportjai, külföldi világlapokban, így a The Times és a New York Heraldba is eljutottak. — A szorgalmas diák a Debreceni Ellenőrnek is gyakran küld írásokat. 1894 októberében nagy öröm éri. Levelet kap Gáspár Imre költőtől a Debreceni Ellenőr nevében.

„Legyen szíves nekem, forduló postával felelni a következő kérdésemre: Hajlandó-e ön október hótól a Debreceni Ellenörhöz belépni? Ez esetben 40 forint havidíjjal szolgálánk, amely összeg gyakorlatának öregbülésével növekednék. Feladata lenne pedig a tárca, színház, nagyobbfajta report stb. végzése. Úgy értettem meg, hogy az érettségi vizsgára magánúton készül. Ha ez így van, kellő alkalmat találna arra közöttünk is, sőt, mint a debreceni nagy szabadelvű párt lapjánál működő fényestollú tárcaíró, biztos protekcióra is. Végtelen örvendenék, ha Ön, kinek kvalitása a szó teljes értelmében elvitathatatlan, alulírott vén poéta mellé kerülne. Ér-

zéke van — látom a kiszínezett report, az aktualitások iránt, mik a journalistikai pályára predesztinálják.” — Ezek után nem csoda, hogy a tantárgyak nagy részét nyűgnek érző diák, akinek már számos összeütközése volt az iskola rendjével, fegyelmével, megszökik hazulról és Debrecenbe megy újságírónak. November 1 és december 25 között 33 írása jelenik meg az Ellenőrnél. Küld azonban cikkeket a Debreceni Reggeli Újságnak és a nagyváradi Szabadságnak is. — Gáspárról később így ír: „Gáspár Imre volt első főnököm, korrigálóm, irányítóm Debrecenben, az ottani szabadelvű párt lapjánál. Csodálatos leveleit, amelyekben útmutatást adott olvasmányaimhoz, ma is őrzöm.” Az alyai szigor, azonban csakhamar hazaparancsolja a „tékozló fiút”, le kell érettségiznie.

1895 szeptemberében lép be másodszor a Debreceni Ellenőrhöz, édesapja ellenkezése ellenére, aki ügyvédnek szánta, s külföldi egyetemre akarta küldeni. — „Debrecenben” két költő-újságíró él akkoriban: Gáspár Imre és ellenlábasa, Rudnyánszky Gyula. Hogy miért gazemberezik le naponta egymást hírlapjaikban, azt nehéz rekonstruálni. Valószínűleg, mert D. ugyan elég nagy város, de két dudás még sem fér meg benne.

A látogatóba hazatért Kossuth Lajos fiának, Ferencnek országjárásáról így ír Krudy: „Hallgatom őt Debrecenben, az Arany Bikában országos körútja alatt, mint ifjú vidéki reporter... Rácz Károly, a szőke cigányprímás a Himnusz helyett a Jaj de huncut a német... kezdetű keserves nótára gyűjt.” Kitűnt, hogy Rudnyánszky Gyula ellenzéki hírlapíró sugallatára tette. Reszkettek a megyei urak, mi lesz, ha megtudja Ferenc József? Lett is botrány belőle, mégpedig európai méretű. Kossuth Ferenc innét Nyíregyházára utazik. „Találkoztam K. F.-cel harmadnap Nyíregyházán — a nagyapám házában...”

Nagyapa kifogásolta, hogy Kossuth fia miért nem magyar ruhában érkezett. Mikor pedig beszélgetés közben kitűnt, hogy K. F. nem akar ujjat húzni Ferenc Józseffel, az öreg elégedetlenül dörmögött, szeme villámlott: „Hát őcsém, nem azért jött haza, hogy itthon forradalmat csináljon?...” Ennek a látogatásnak Krudy „A Kossuth fiuk” című, eddig csak újságban közölt regényében állít emléket.

Az író nem sokáig marad első munkahelyén, Nagyváradra szerződik a Szabadsághoz. 1895 ősze és 1896 májusa között, több mint fél évig élt itt. A Szabadságot 1873-ban alapította Laszky Ármin nyomdász, aki az ifjú író szeretettel várta s Nagy Endrét küldte ki fogadására az állomásra, nehogy cltévedjen a jövevény. Ő így emlékezik meg erről:

„A debreceni vonatból alig néhány utas szállott ki, de így sem tudtam ráismerni a magam emberét. Én azt a szélebbélelt, kopott csavargót kerestem, aki Debrecenből hajlandó átköltözni Nagyváradra, hogy havi hetven koronáért a korrektorságot és a segédriporterséget vállalja. Ehelyett egy nyurga fiatalembert láttam, aki arisztokratikusan begörbített mellet jár, de így is három fejjel magasabb volt nálam. Valami hófehér bolyhos posztóból készült telikabát volt rajta, mintha bárányprém-ből lett volna kiszabva, illet én még sose láttam világéletemben. Aztán sárga cipője volt vörös gumitalppal, ami akkoriban szintén sose látott csuda volt. Valami elképzelhetetlen fényűzés volt ez. És a kezében olyan disznóbortáskát tartott, amilyen-nel csak grófok utaznak. Alig mertem megszólítani: Krúdy kollega? Bólintott azzal a búsan félrebillentett barna fejével.” Nagy Endre indítványozta, hogy menjenek gyalog, de Krudy kocsiba ült: — „Üljön csak be. Nem szeretek gyalog járni”. Ezek után Nagy, mint cicerone magyarázni kezdte a látható nevezetességeket, de az ifjú mindenre csak szótlánul bólogatott. „Mint egy keleti satrapa, aki kegyeskedik minisztere alá-za-atos jelentését meghallgatni.” Végül is megérkeztek az új munkatárs szállására. „A hónapos szoba egy földszintes ház mélyén volt. Krudy öreguras kényelemmel kászálódott ki a kocsiból (már akkor huszadik évén is túl volt talán) s mély hangján rám dörmögött: „Fizesd ki a kocsist. Nincs nálam aprópénz.” Persze, hogy kifizettem. Hogyne fizettem volna. Mukkanni sem mertem. A szoba kicsi volt, de gusztusosan tiszta. Örültem, hogy tetszett neki, mintha én lettem volna felelős érte. Mindjárt ki is pakolta holmiját. Hamar meg volt vele, a gyönyörű disznóbőr-kofferben nem sok holmit hozott magával. Volt benne egy lenge nyári öltözet, egy frakk, és néhány frakking csipkés szélű mellvérttel. A koffer nagyobbik fele újságból kivagdalt papírszeletekkel volt megtömve. Egy pékkemencét be lehetett volna fűteni vele, annyi volt. Megkérdeztem tőle félénken, hogy mire való ez a sok makulatúra. Egykedvűen válaszolta: — A műveim. — A Képes Családi Lapokból, az Ország-Világból és a Fővárosi Lapokból valók voltak a kivágások. — Dolinay Gyula és a jó öreg Vadnay Karsci megkért, hogy innen is küldjek nekik novellákat — mondta Krudy. — Az

Ország-Világ pedig regényt kért tőlem. — Álmaim álma volt egyszer fővárosi újságban megjelenni. Most már rettenetes tisztelettel néztem rá.”

Több verzióban él, hogy került Krúdy Nagyváradról Pestre. Az egyik szerint tudósítónak küldték volna fel a milleniumi kiállításra, s itt maradt. Ahogy azonban ő írja, sokkal stílszerűbb, romantikusabb: „a szerelem az itt telelő Henry cirkusz táncosnője után itt sem hagyott megnyugodni. A cirkusz után Pestre szöktem.”

Amikor sugárzó fiatalon, tele életkedvvel, reménnyel „mint Dumas regényéből való ifjú, egy tallérral és mérhetetlen ambícióval” a fővárosba érkezett, „Pest még tomboló ifjúkorát élte.” A város a milleniumi ünnepségek lázában égett, mozgott, fejlődött, mintha egyszerre akarná pótolni mindazt, amit eddig elmulasztott. — Krúdy hatalmas lendülettel veti bele magát az éjszakai életbe, szórakozásokba, a józan nappal azonban a munkáé. Olyan hatásosan indul harcba a sikerért, érvényesülésért, hogy alig telik bele néhány hét, s a szakmabeliek zöme már tud ittlétéről.

A Képes Családi Lapok, Ország-Világ, Magyar Szemle, Szabad Szó, Egyetértés című lapoknál veti meg lábát. Az Egyetértés főszerkesztője, Csávolszky Lajos félelmetes rendet tart munkatársai között, s kitűnő lapot szerkeszt. Vakmerő spekulációi, hazárd tettei végül is tönkreteszik. Róla és néhány pesti „aranyásó” lapvállalkozóról írja később az „Aranybánya” c. regényét.

Az ifjú Krúdy a Józsefvárosban, az újságírók, művészek, bohémek akkor oly kedvelt városrészében üt tanyát. Nemeskéry Kiss József, Kiss Gyula, Sággy Ferenc a Budapesti Hírlap munkatársai, Kürthy József színinövendék, Ábrányi Emil író, egy sereg fiatal piktor, szobrász, Cholnoky Viktor író, a Pesti Napló korrekтора lakik szomszédságában. „...egy-két évig a Józsefvárosban csavarogtam, koplaltam, rongyoskodtam, mert atyám ezt a módszert vélte a legjobbnak arra nézve, hogy a szülői házhöz visszatérjek. Persze nem mentem.”

A józsefvárosi Ivkoff kocsmájában sok furcsa, érdekes figurával találkozik. Ide jár: Benedek Aladár, Gáspár Imre, a piros mellényes Erdélyi Gyula költő, Dolinay Gyula, a Hasznos Mulattató szerkesztője, Szemnecz Emil, gr. Vay Sarolta írónő, aki nadrágban jár és szivarozik, a cilinderes, papi reverendát viselő Simli Mariska, Pongráz Béla, aki már többször ült „királýsértésért”, a himlőhelyes arcú Inczedy László, a „függetlenségi gondolat aszkétája” és a Veszprémből ideszármazott tehetséges két Cholnoky fiú: Viktor és László.

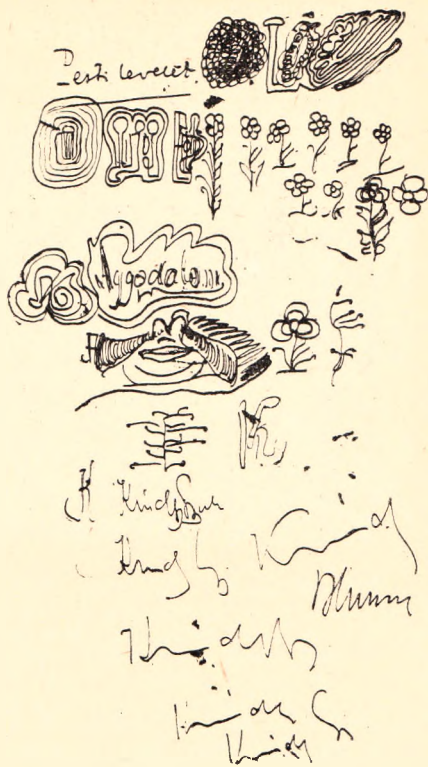
1897-ben jelenik meg az „Üres a fészek” c. első kötete. (Az Ország-Világ c. lap a mellékleteiben közölt Krúdy írásokat fűzette össze — írói honorárium gyanánt.) Ez a könyv került Beöthy László s. szerkesztő kezébe, aki mutatványt közölt belőle a Budapesti Hírlap irodalmi rovatában, s melegen, biztatóan írt róla. „Tíz sorsdöntő, végzetes mondatot.” Ettől kezdve megnyílt előtte a B. H. kapuja, sőt más lapok, irodalmi körök figyelme is felé fordult. Rendszeresen dolgozik a Fővárosi Lapok, Magyarország, Pesti Napló, Divat Salon, Magyar Hírlap, Magyar Újság, Új Idők, Művész Világ, Előkelő Világ, Magyar Génusz c. lapoknak. 1910-es években válik országos hírű, elismert íróvá. A Szindbád novellák és a Vörös postakocsi megjelenése sikert, sikerre halmoz. A vörös postakocsi megírására Kiss József. A Hét főszerkesztője biztatta, s hogy még nagyobb kedvet csináljon hozzá, megígérte, hogy 100 koronát fizet folytatásokként. Szavát állta is, bár ez a tiszteletdíj valóban óriási összeg volt. Száz koronát egy egész könyvecskéért fizetett a Magyar Könyvtár.” Ez idő tájt vált szokásává, hogy mielőtt írni kezdett, iniciálékhoz hasonló betűket rajzolgatott, addig-addig, míg „mint egy motor, bemelegedett.”

Pályája innét felfelé ível. Rengeteget dolgozik, szinte valamennyi lap hozza írásait. 1910—1919 között 30 kötete jelenik meg. Újságírói működése 1916-tól válik mind jelentősebbé. Említésreméltóak háborúellenes cikkei. Egyre kétségbeesettebben észleli a háború pusztítását. Siratja az áldozatokat, a „régí szép idők” legendává, az erények füstté válását. Ezeknek az írásoknak egy része a Pest 1915-ben, Pest 1916-ban és Pest 1918—19-ben c. kötetekben jelenik meg.

A háborúellenes irodalom az eljövendő forradalmat készítette elő. Az írók nagy része harcba indult egy új, emberségesebb élet felé. Látószögük kitágul, egyre mélyebben, alaposabban keresik az események okait és összefüggéseit. Krúdy számtalan cikkében áll a Tanácsköztársaság mellé. A kápolnai földosztás c. 61 oldalas könyvecskéjében örökíti meg azt a felejthetetlen tavaszi napot, amikor Károlyi Mihály Kál-Kápolnán felosztja birtokát a nép között. Móricz Zsigmonddal együtt szerkeszti a Néplapot. Számtalan riportot ír, járja a Dunántúlt. Fehérvári Könyv (Termelőszövetkezet Fejér megyében) c. írása 1919-ben jelenik meg. A Tanácsköztársaság bu-

kása után a hivatalos irodalom képviselői, élükön Pekár Gyulával és Császár Elemérrel, igyekeznek Krudyt elszigetelni, tönkretenni. A következő években ott ártanak neki, ahol csak tudnak. Ő azonban nem hagyja magát, nem áll félre, nem teszi le a tollat, sőt még többet dolgozik, s mint eddig is, a lapok nagy része szívesen közli írásait. Egy helyen így ír erről: „Láttam Ady Endrét küzdeni a nyavalyatörős ebekkel, amelyek végül fogcsikorgatva közeltek hozzá. Tudok sok mindenféle támadásról, amelyet a föld porában élő csúszó-mászók intéztek tehetséges emberek lába ellen. Korunk (melynek jelzőjét rábírom a jövő történetírójára) az aljasságnak, az árulásnak, a köpönyegforgatásnak olyan színjátékát produkálta, hogy a csendes szemlélő a legnagyobb undorral fordul el embertársaitól. Most azok a keresztény Magyarország képviselői, akiknek vallásuk azelőtt legfeljebb bírói kihallgatásuk alkalmával jutott eszébe...” Az ellene indult hajszára a Bécsbe emigrált Hatvany Lajos is felfigyelt, aki a Jövő c. lapban vezércikket ír a magyar írónvomorról. Elmondja, hogy az állam, az akadémia, az irodalmi társaságok nemcsak hogy nem támogatják az írókat, hanem üldözik őket. „Egyik írócsoport a másik ellen, kontárok a talentumok ellen fenekednek... A Pekárok, a Császár Elemérek irtóhadiárata ez a Krudy Gyulák és az Igotusok ellen.”

Krudy pedig írt, írt, soha, semmi lehetőséget sem hagyott ki, hogy megszólalhasson. Szorgalmáról csak szuperlatívuszokban lehet beszélni. Az egyre fokozódó gazdasági válságot ő is súlyosan érzi. Mind nagyobb harcot folytat írásai megjelenéséért, életünkért. Utolsó éveinek küzdelme — emberfeletti.

Honnét volt hatalmas anyag-, adat- és tárgyismerete? Honnét szerezte értesüléseit az író, akit felületesen holmi fellegekben botorkáló, irreális „ködlovag”-nak kiáltottak ki egyesek?

Ragyogó megfigyelő. Már egész ifjan, nyitott szemmel jár szülőhazájában. „Sokat csavarogtam szabad mezőkön, magányos rekettysben, bozóttal benőtt határárkok mélyében... így pontosan tudtam a természet életét, a falomb lehullását, az ér vizének színváltozását, a legszebb virágok elhervadását... vagy elmentem vadászni egy hű eb társaságában, és napokig bujkáltam a nyíri holt vizek között...” Nemcsak a természetet, az embereket éppen olyan szenvedélyesen figyeli. Jó ismerősein túl, az ismeretlenek is érdeklik: a tarisznyából eszegető vándor mesteremberek, a céltalan útú lődörgő csavargók, a vásárosok, vándorárosok, mézeskalácsosok, a rézdróttal járó szappanosok, a csizmadiák, a planétás, az álomoskönyvkereskedő, a perces és mindazok, akik az országúton élnek és halnak. „...nagyon szerettem a lacikonyhákban, dutyánokban üldögelni és az emberek beszélgetését hallgatni. Többet lehet itt megtudni a világról, mint az újságból és könyvből.”

Maga igen kevés beszédű, de másokat (ha érdekli a téma) szívesen beszéltet, hallgat. — Gyermekekorában főleg nagyszüleit meséltette, akik jól ismerték a Krudy és Radics családok történetét, unokatestvérüket, Krudy Kálmánt, a szabadsághóst és betyárt, a negyvennyolcas időket, hiszen maguk is részt vettek a komáromi vár védelmében. (Később nagypapa egy ideig a Soroksári úti Honvédmennyhely parancsnoka volt. Itt kitűnő alkalom kínálkozott az öreg, hattyúfehér szakállú hősök: Havadi bácsi, Csécsi Szabó Dániel, Kovács strázsamester emlékein okulni.)

Kálnay László nyíregyházi ügyvéd és író, Dálnoky Gaál Gyula nyugalmazott vándorszínész az ősi Nyírségről, ottani családkról, elmúlt agarászversenyekről, bállokról, a magyar vándorszínészek regényes életéről tájékoztatták. — Mikor a felvidéken, Podolinban diákoskodik, többször felmegy a havasokra pásztorokhoz, margitszigeti éveink alatt pedig szívesen beszélget el Jóska bácsival, a lóvasút kocsisával, a söprögető lányokkal, s a kertészekkel, akik gyakran találnak ásás közben sokszáz éves emberi csontokat. Ezek rendkívül érdeklik, ír is róluk.

A körülötte élők: írók, színészek, festők, kocsmárosok, pincérek, zsokék, lócsi-szárok, kocsisok, trafikosok, tyúkszemvágók, borbélyok, portások bőven szolgálnak híryanaggal. Pl. Gyuri bácsi a margitszigeti Kisszálló portása, aki valaha Arany János csizmáit tisztogatta, sok érdekeset mond el a „tekintetes úrról”. A szvetenai utcai hullamosok és az óbudai utcák kintornásai is tudnak számára figyelemreméltót. Igen szívesen hallgatta a Bródy Sándor, Blaha Lujza, Jászai Mari, Szép Ernő, Várkonyi Titusz és Szakács Andor elbeszéléseit.

Sok levelet kap naponta. Meghívók, számlák, szerelmeslevelek között voltak olyanok is, amelyek valamilyen történelmi tényről, családtörténetről, fontos eseményről informáltak. Irodalmi álmoskönyvének megjelenése után, garmadával kapta az álomfejtést kérő, álmodat leíró leveleket. Néha élettörténetek tárultak fel ezek kapcsán.

Történelmi munkái előtt hónapokig bújja a könyvtárakat, múzeumokat. Temérdek egykori iratot, hírlapot, forrásmunkát átnéz. Jól ért latinul, s ez hasznára van. Vizsgálódásaiban a Széchenyi Könyvtár és Szakács Andor hírlapíró 10 000 kötetes gyűjteménye tesz nagy szolgálatot. Már 1924-ben kezd foglalkozni a mohácsi csatával, s körülményeivel, hogy 1926-ra, a négyszázéves évfordulóra elkészüljön Mohács c. történelmi regényével. Notesz állandóan van nála, ahová egy-két szót, gondolatot, mondatot firkál. Többször készít jegyzeteket is. (Történelmi vagy életrajzi regényeihez minden esetben.) Ezek a jegyzetek természetesen egyéniak, s azért érdekeseek. Íme, ízelítő belőlük:

Pl. a Bukfenc c. regényéről egy levélboríték tetejére jegyzi fel a következőket:

A Szent Remete R.

A növendékek

Az ezredes-kisasszonyok (Álgya hölgyek)

A kezdő kurvák

„...Löwinger, Löwinger”

„Vett a zsidó két libát,

Egy fehéret, egy tarkát...”

A zsidó Göndör Sándor, Göndör Aurél

Egy est a Nemzeti Színházban
 Báró Sobry József — Mélyacsai
 Az első hírlapíró
 Vidéki zengeráj igazgatók jönnek portékaért.
 A kis falusi cseléd, aki énekel
 Geiger, ... Blau bácsi (Bródy Sándor budai fiakerese).
 Az elzüllött Elza.
 Remete beleszeret egy táncosnőbe.
 Kidobja a feleségét.
 Gyöngyvirág kimarad az iskolából
 A két nővér, akinek ugyanaz a férfi a szeretője (Várady Gy. elbeszélése)
 Gyöngyvirág gyermeket visz a lelencházhoz,
 Tűzoltó utca.

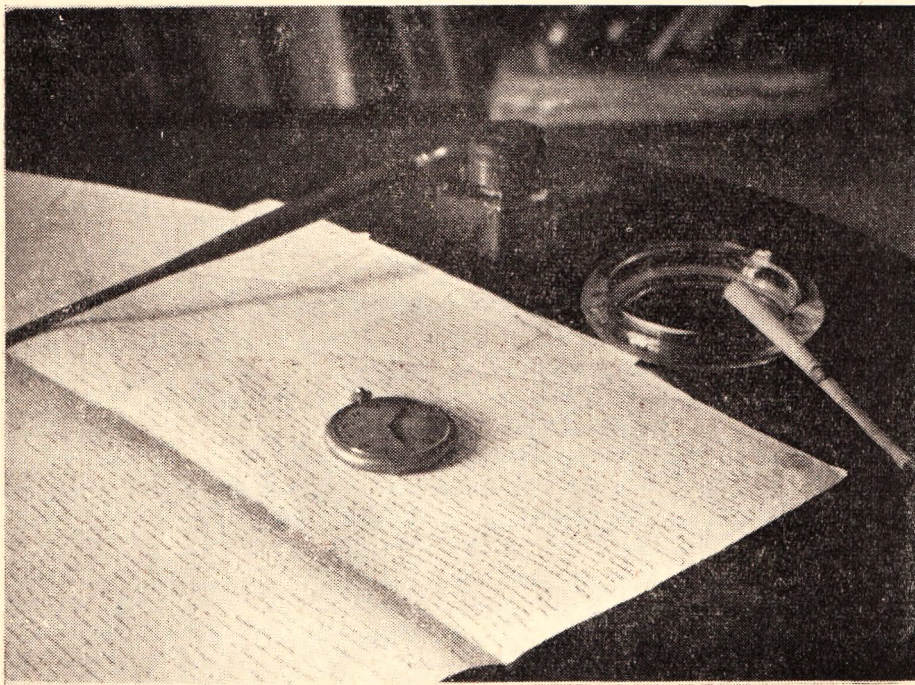
Egy 1920-ból keltezett, neki szóló levélborítékra készítette Az utolsó szivar az arabs szürkénél c. novellájának jegyzeteit:

A régi arabs szürkéhez, lócsiszárok, bérkocsisok, kártyások találkozója. Egy sarokban temetkezési szolgák mulatnak. A Viola utca és vidéke. Gáspár Imre és háza. A jókedvű pincér, aki katonai vezényszavakat mond. (Jóska, vörösbajuszú)

Elmegyek, egy kis dolgom van, mondja a bérkocsis, midőn posztjára hajt. A sarokban egy régi óra áll. A korcsmáros egykor maga is fiakeres volt. A szomszédos templomban litániára harangoznak. A beteg gyermekek, akik az ablakon sóvárogva kitekintgetnek. A kislány (a kis fekete), aki a rácson kívül álló rokonának a kórházi koszt nagyszerűségéről és bőségéről dicsekszik. (Annyit adnak, hogy nem is bírjuk megenni.) A szegény nénikék irigykednek: „Milyen szerencséje van a kislánynak. Bezzeg, az ő kicsinyük otthon éheznek.”

Ifjúkorától sokat és szenvedélyesen olvas. Minden valamirevaló íróval, könyvvel megismerkedik. (Erről nemrégem írtam A Könyvtárosban.) Puskin Anyeginjét évekig éjjeliszekrényén tartotta. Őt és Turgenyevet különösen szerette.

*

Ha pompás, gazdagon díszített íróasztalt, tintatartót, írómappát látok, mindig eszembe jut, hogy édesapámnak még igazi íróasztala sem volt. Közönséges téglalakú, egyfiókos, az ő magasságához képest kisméretű, lila csomagolópapírral bevont asztalon írt. (Ennek párja a másik szobában étkezésre szolgált.) Baglyas tintatartóját sohasem használta. Egyszerű, bolti, lilatintás üveg, édesanyám kislánykori arcképe acélkeretben, egy nagy fényes kő, melyet tőlem kapott, néhány tollszár, papírszipka, hamutartó, egy doboz az érkezett leveleknek, félbe és negyedbe vágott diósgyőri árkusok vették körül Óbudán. (Mellette ketyegett lapos nikkellal zsebórája.) Általában, igen kevés kivétellel kora hajnaltól, délig egyfolytában görnyedt, dolgozott. Apró gyöngybetűivel, hegyes tollal, szinte javítás nélkül rója a sorokat. Példaképe, Jókai teljesítményét, napi 16 oldalt szabott ki magának. Munka közben néha-néha megáll, rágyújt, ki tudja hányadik Stambul cigarettájára. (Később Extrát szívott.) Időnként karjait, ujjait tornáztatja, ropogatja. Az „íróbütyök” már régen megjelölte hosszú, szép ujjait. Télen, hidegben öreg, fekete télikabátjába és elnyúlt „otthoni” nadrágjába bújt. Házikabátja, pizsamája nem volt. Kevés ruhájára azonban úgy tudott vigyázni, hogy mindig úgy tűnt: „skatulyából” vették elő.

Tétlenül sosem láttam, vagy írt, vagy olvasott. Csak így fejthető meg a „titok”, hogy hagyhatott reánk ilyen elképzelhetetlenül gazdag írói örökséget. Mintegy 45—55 regényt (számos kiadatlan is van közöttük), 4000—4500 novellát, elbeszélést, 8—10 színdarabot, és ki tudja hány újságcikket, tárcát.

Lényének szuggesztív varázsa búvkörébe vonta környezetét. Mint már írtam, igen kevés szavú, szerény, magáról, műveiről szinte sohasem beszél. Pénzre, rangra fűtyül, csak szívének kedves emberekkel barátkozik. Jóindulatú, gavallér. Kedves, de nem közlékeny. Igazi, bizalmas „testi-lelki” barátja talán sohasem volt. Igen szeretett azonban Adyt és társaságát, különösen Révész Bélát, Chelnoky Viktort, Bródy Sándort és fiait, Kárpáti Aurélt, Szép Ernőt, Szakács Andor és Várkonyi Titusz újságírókat.

Igaza van egyik könyvéről írt kritikának, hogy Krudy a jövődönnek írt a múlt-ról, s nincs még egy magyar író Jókain kívül, ki olyan lelkiismeretesen jegyezte föl népének, hazájának szokásait, ételeit, tájait, aki ilyen sokat tud a magyar vidékek életéről, házairól, divatjáról, nyelvszokásairól, mint ő.

Írásainak álomszerűsége, zeneisége, képgazdagsága, megjelenítő hasonlatai, leírásai, jelzői, sok hívet szerzett számára.

Simogató, muzsikáló hangja azonban ne tévesszen meg bennünket; súlyos mondanivalókat, „hús-vér” realitást takar az.

Hatvány Lajos állapította meg róla igen találóan: „Krudy biedermeierbe csomagolt bomba.”

Csányi László

Vallomás, éjjél után

Mondhatnám-e: a rút idő?

S: tudjátok, másként nem is lehetett?

Felelhetnék-e: ő, meg ő?

Mutathatnék-e égő, nyílt sebet?

*Ó, bár lehetne gólya, gém, galamb
a szó, mely száll a hófedte hegyek
felett, mint végső, időn túli hang,
de sürges im, e földi felelet,
s lehajtom lassan lázas fejemet,
— elmúlt már éjjél. Csak így lehetett,
akárhogyan is, mindig veletek.*

Vers

Es ami vár még?

Mondd, befejezésül

mit tartogat?

Mert aki remél, mindenre felkészül,
s a gondolat

mint sebzett madár, végső menedékül
a holt szavak
köntösét ölti fel utolsó ékül
s ami marad,

ennyi csupán: por és hamu s arany,
meg sem hallható dallam hangtalan
éjben, mikor a nyurga és kétséges nyárfák

önmaguk helyett hívják egymás árnyát,
s most már megérti minden, maga van,
s az eltévedt madár új nyárba kiált át.

Demény Ottó

Az utazó szobor

Oly jól emlékezem, künn sáfrányszínű köd volt
s a teremben még lustán lebegtek mind a tárgyak.
Kivül a télutó, a járdaperem híg hó
és köznapok szemetjét oldotta el magától.
Borzongtunk — hideg volt még az évad szorítása,
a fütőtest alig lehelte be a termet.
De mi már tavaszváró révületekben égve
néztük, hogy mint vetkőzik lassan a kinti világ.
Oly szemmeláthatóan váltott a derűs évszak,
libegtetett egy látványt — a ringó teherautót,
platóján tántorogva az utazó szoborral.
Egy agyagkatonát, aranyfüsttel befújva.
Félreacsapott sapkája alól a hajafürtje
kunkorodott vidáman, és olyan hetykén mintha
valódi szél cibálná, még talán lobogott is.
Ingnyaka kigombolva, villogott sima melle.
Robogott a tavaszba fiatalon s kevélyen
Talán önteni vitték vagy egy kiállításra,
oly mindegy, táncolt hetykén a februári szélben.
S akkor — emlékszel-e? Mellünkéből sóhaj támadt
s mi is robogtunk volna, fürdeni piros napban.
Nagykedvű katonává akartunk válni újra.
Nem bántuk volna azt se, hogyha vezényszó csattan
s ha a reggeli torna lúdbőrözi a hátunk.
Együtt rohantunk volna a vig kis katonával,
végig a városon, ringatózva a trepnin
s lehuppanva merészen, künn a tavaszi zöldben.

De csak ültünk ott némán, a vágytól elbűvölve,
és mereven a téltől, ki lassan visszafordult.
Megmarkolta az ingünk — Mit bámultok? Csalás ez!
A kocsi messzetűnt, már zörgése sem ért el
sóvárgó tudatunkig, benyelte rég a város.
S én szóltam: Meglátjátok, tavasz lesz nemsokára.
De az álmos teremben elveszett gyöngé hangom.

A test csodája

A háttér sosem ugyanaz;
hol mediterrán pompája a kéknek,
hol szobabelső kénsárga fala.
Elédbukkan lágyanrezgő, havas
halmaival a mell vonulata,
a has ovál íve
s mélyén a combtöveknek
keményen, mint a kókusz
— a mélybarna halom.
Tojáshéjszínű bőr a kerek vállakon,
s a behajtott kéz könnyű ujjai
ülnek a térden, oly izgékonyan,
mint hajdanta egy citra verői.
S az erős csípő lüktető, szelíd
íve alatt már szinte láthatóan
alakul a csoda;
Egy gyermek csöpp fejét
támasztja térde közt.
Hajlékony még a csontja,
de él már, létezik.
Lábacskájával tompa
dombot formál, ha rügdös
a testben éjjelente.

A test gyalázata

De ez a másik, örök elvetélés.
Sohasem ismert igazi gyönyört.
Ifjan, míg préda volt,
tagjait szétdobálta,
de nem ringatta boldogan a föld.
Szeszekkel ámitotta — sohase tiszta vízzel
inyét — ha szomjazott.
De másnap fölböfögte.
Husába harapott tízezerszer a kín,
s most ül a korhadt lócán
az elmúlást remegve.
Hamuszín homloka apadt mellére hull,
öliben kiszikkadt, összekulcsolt keze.
Nem csöndes pihenést,
— iszonyú pusztulást vár:
Aminek mostmár el kell jönnie.

Varga Imre
Lady CA

Végre, végre. Elérkezett hát az idő. Mindenki az igazak álmát aludta. Apja, a vén Sas Sándor hortyogott. Minden lélegzetvétellel hangosabban, amíg ki nem fulladt. Aztán újból előlről. Anyja csendesen pihegett. Pinke is aludt, az öccse. Ő meg fogát csikordítgatta szabályos időközökben. Menjen, menjen, különben anyja mindjárt megcsápolja a dunnát. Nyáron is az alatt alszik. Félóránként felriad, keveset hallgatózik: nem jár-e valaki a tanyán. Ártó szándékkal, persze. Mintha csak úgy járna-kelne valaki egy tsz-tag tanyáján! Mégis felriad. Negyven éves korára az embernek megrögzött szokásai lesznek. Menjen, menjen. Ilyen kaland úgyse terem naponta. Hiszen ma este... Nem, ááá, arról szó sem lehet. Hogy éppen egy ilyen úriasszonnyal. Ő, Sas Gábor. Koszos, mostan érettségizett suttyó, egy tsz-tag legidősebb kölke. Pontosan ez kell egy pesti nagyságának. Még ha... Ugyan micsoda is az ez előtt a NŐCI előtt, hogy ő lett az országos fizikai tanulmányi versenyen a harmadik helyezett?! Bum! Ilyesmi akkor nem számít. Dehát akkor... akkor miért nézett *úgy* reá, amikor kicipelték Pinkével a sezlont a nyári konyhába, hogy erősebben legénynek érezte magát, mintha akár Sophia Loren somolyogna rá?! Márpedig ha az... Menjen, menjen. Lelépett a sarki kiságyról, ahol eddig hencsergett, s ahogy talpa a linót megérezte, egyszerre rázni kezdte a hideg. Csaknem hangosan vacogott a foga. Nem, nem lehet itt, az apja tanyájában. A lovák csinálhatják. De ő? Nem, itt nem. Hiszen itt olyan undorító lenne, mint mikor tavaly a Furkó ügyvédék fia a kompániájával elkapta azt a cigánylányt, „Párizs”-ból. Azt a félnótásat. Mindegyik adott neki tíz forintot. Öten voltak, és kint a kertbe, a szilvafa alatt, fényes nappal. Egymás után. Úgy nadrágban. (Jaki nincs, de mit tegyen a diák?!) Ő csak megleste őket, véletlenül, a kerítés nyílásán át. Ment volna valamiért ehhez a Furkó Gabcsihoz. És feltűnt neki a folyamatos nyögés. Belesett, és nem bírt elválni a kerítéshasítéktól. Felrázta, ingerelte, hányásig undorította, amit látott. És most ő is, ugyanúgy, itt megtenné az apja tanyáján. A sezlonon, a nyári konyhában, amíg a családja alszik. Vagy menjen ki vele a szénaboglyához? Menjen, menjen.

— Te vagy az, Gabri? Mért nem alszol?

Itt van. Tutyiskodott, és anyja felébredt. Máris. Felelni kéne. Nem felelek, gondolta. Odament az asztalhoz, fogta a zöldmázás kancsót, vizet öntött a pohárba. Hangosan kortyolt.

— Aludj, kisfiam. Mindjárt szól Földesi István bátyád.

Az. Mindjárt szól. Háromkor vagy félnégykor szól. Gyerünk fel, óf, óf, kívét hányni. Vagy etetni. Mikor hogy jön ki a sora. Isten ízélje rakásra. Amiatt a rongyos ünneplő hacuka miatt gürizhet. Amit nem tudott elkérni két hónapja attól a nyüves Molnár Mihály doktor úrtól. A tisztelt nagybátyjától. Mert ő lilimos szűzfiú. Ő nem kér. Csak *nausea magnája* van neki, a hősnek! Mehet kívét hányni. Hajnali háromkor.

Levágta magát a kiságyra. Várta, várta, mikor piheg már újból az anyja. Még jó, hogy az ilyen ellenőrző ébrenlétek a mamánál másodpercekig tartanak. Valóban: alig ketyegett tizet a vekker, máris hallatszott, hogy Sasné, született Molnár Eszter megint elszunnyad. Menjen, menjen. És ment is, akár a tolvaj macska, minden gátlást átugorva, kifelé.

Bársonyos sötétség odakint. Sötét, csillagokkal pontozva, kemence meleg. Szeme hamar hozzászokott. Nem látott senkit, semmit. Szíve kótogása egyszerre alább hagyott. Hát ezért rágt a magát? A nőcske sehol. Bent durmol a sezlőn. Kezét-lábát elhánva nyugodtan szuszog. Affene, aki... Nőtt, nőtt fel benne a méreg, ahogy ott állt a konyha küszöbén, nőtt, nőtt. Szóval ez az autós nagysága tényleg nem olyan? Azt csak ő hitte, hogy nekivetkezve, dorombolva várja? Ó, kisfiam, micsoda álmodozó tanyasi suttyó vagy még! Meg is érdemled. Menj csak vissza, satuld le talpadról a koszt, ha már nem léptél be a tornacipődbe, és feküdj vissza. Mindjárt jön majd Földesi István bátyád, s rákocogtat az ablakra. A Petőfi Tsz cséplőgépe miattad nem várhat. Menj be, és aludj. Úgyis majd leragad a pillád.

Ekkor öngyújtó kattant. Szemközt. A nyári konyha ajtajában. Éppen olyan helyzetben, mint ő ácsorgott. Az ajtófélnak támaszkodva gyűjthették meg. Ez ő lehet, a nagyságos asszony. Hátrafülelt, övéi felé, aztán ugrani akart. Nyargalni, egyetlen hármassugrással átérni, mint az a csokoládészín De Silva, a tizenöt méterre lévő asszonyt. De ahogy elrúgta magát, hirtelen úgy érezte, nagy ólom került a lábára. Úgy lépdelt hát oda, mintha kénytelenségből tenné.

— Mi az, Gábor, maga sem tud aludni? — hallotta.

— Neem. (Ha én el tudnám most mindazt mondani magának, ami miatt nem ragadt le a szemem, Krúdy Gyula hírneves ismerősenek, ama bizonyos Nagybotos Violának szerelmi lexikonja is szükséavú gyászjelentés lenne. De én nem tudok mit mondani, én csak a kezem gyűrőm, és várom, mi lesz itt velem...)

— No akkor meséljen — mondta a cigaretta tulajdonosa, s kilépett az ajtó mögül sötétből a kinti szürkességbe. Sas Gábor praematurus diák ekkor két meg-hökkentő dolgot tapasztalt: 1. Az asszonynak átható, fülledt szénszagú kölnije volt, s ez áradt minden porcikájából, oly erővel, hogy egyszerre elfeledte oda-benti szégyellős gondolatait. Ugyanakkor az is eszébe villant: az ő anyja ugyan mért nem használt eddig ilyen kölnit? És az ő húgai is, a két gimnazista lány, Juci meg Kati, mért nem ezt használják? 2. Ezzel egyidőben a sötétségben is megérezte: az asszony kezét nyújtott neki. Kerek, tömzsi, izmos tenyere volt. Rövid, paraszti ujjakkal. Mostanában meg szokták csókolni a férfiak az asszonyok kezét, jutott eszébe. Látt a tanárától, a kedvelt Kovács Dzsó bátyjától is, mily sikkal lehet a kezek fölé hajolni. Úgy tett most ő is. (Elvégre meg kell mindent próbálni.) Megcsókolta. Halkan, szinte légiesen. És ez olyan volt, olyan tiszta és oly szokatlan (hiszen ő nem csókolt soha senkinek kezét, náluk, parasztnál, ez nem szokás), hogy megrémült: oda lesz mindjárt a varázslat, és kihúzza kezéből az övét a nagysága. Még egyszer ráhajolt, újból megcsókolta. De most hosszan, de most rátapadva, de most merészen.

— Csak egyszer szokás, Gábor — hallotta az asszony halk és rekedt szavát. Elveresedett. Eleresztette.

— Akkor talán ülünk le — folytatta az asszony. Ő maga nyomban le is telepedett az egyetlen zsámlira. A fiú ténfergett, és derekát dörzsölgette izgal-mában. — Nekem így is jó — mondta. Aztán nevetett zavarában. — Így, állva.

— Nem gyújt rá? — kérdezte utóbb az asszony. Megzörgette a cigaretta zacskót. — Na, igazán nem kér? Azt hittem, hogy maga azzal a nagy... hogy is mondjam csak... maga már kész férfi. És igazán nem dohányzik?

A fiú zavart. Az asszony könnyedén, folyamatosan beszélt, de őbenne ilyenkor, különösen nőkkel szemben, mindig bekövetkezik a nyelvzsibbadás. — Neem, nem dohányzom. De azért még... lehetek felnőtt, ha nem is...

Az asszony fújta a füstöt. — Felnőtt? Ha! Jó vicc. — Kinyújtotta karját, lassan végighúzta ujjahegyét a fiú oldalán, egészen le a térdéig. Újabb szívás, fújás. Kis nevetés. — Felnőtt. Ugyan. Kamasz, fiam! Felnőtt ember nem csinál olyat, mint maga.

— Mit csináltam én? — horkant a fiú. Úgy érezte, hogy az asszony az orosz-lánszelídítőt játssza.

— Mit?! Mondhatom, csuda dolgokat. Egy hete élek itt a nővéremnél, de másról sem hallok, mint magáról. Még nem tanulta meg, fiam, hogy a felnőtt ember tervszerűen, okosan viselkedik. Megfontolja lépését, és... aztán teszi meg. De maga? Mint egy zabolátlan csikó — bele a közepébe! Hol tanulta ezt, mondja? Azt hiszi, az erejét mutatta meg ezzel?

— Mivel? — hallotta csudálkozva saját, fátyolos hangját a fiú. Egészen izgalomba hozta a felismerés, hogy ez a pesti nagysága egyszerűen nyakába akar ülni.

— Mivel?! Ne adja most a tájékoztatlant, Gábor! Mért kellett mindazt, amit doktor Kőkény Katalin, az én édes néném elmondott magának, merő jótanácsként, hangsúlyozom, fiam, azt mindjárt nyíltlevélben megírni a megyei lapban? Miért? Feleljen! Nausea magna! A nagy csömör! Talán ezzel bizonyította be az érettségét? Ki előtt? Tudja, most mit mondanak magáról mindenhol?

A fiúban egymás után nyílni kezdtek a zsilipek.

— Mit mondanak? Azt hiszi, reszketek az izgalomtól? — kezdett mindjárt replikázni. — Nem. De kár, hogy nem érek rá most azzal törődni, mi az emberek véleménye rólam. Én itt kulozik, gyűröm az ipart, asszonyom, napi tíz, tizenkét, tizennégy órán át. A Petőfi Tsz-ben. Érti? Mert az én apám nem keres napi négy piros pénzt. Senki nem keres ebben a tsz-ben annyi. Érti?... Különben, ha annyira bögyében van, asszonyom, akkor mondja, mit fecsegnek?

Az asszony higgadtan és mosolygó biztonsággal felelt.

— Na ez is. Látja, ez is! Hogy lesz magából rendes, komolyan vehető férfi. Üriember, mondja?! Lehet így felfogni az egészet? Aki a társadalom véleményére sokat ad, fiam, éppen annak? Hát csak tudja meg! Azt mondják az orvosok odahaza, de az egész megyében is: — Na, ez is egy *díszorvos* lesz. Kész főkéder. Első dolga lám: szaladni, feljelenteni. Na csak végezzen, meglátjátok, ez lesz a megyei főfőfőorvos. Íme, a mai nevelés eredménye. Nyíltlevél a nagynéniről a megyei lapban, aki őszintén beszél vele. Abban a hiszemben, hogy egy doktor vált szót egy leendő doktorral.

— Miként a *homo sapiens* a *homo rusticus*-sal, ugye? — pimaszkodott a fiú.

— Ááá! Csak ne latinoozzon itt nekem. Úgysem értem már... — legyintett ingerülten az asszony. Kapkodva újabb cigarettát halászott elő, öngyújtót csettintett, s dühödtlen szétfújta máris az első füstöt. A fiú növekvő kárörömmel leste. Kibújjik a szög, kibújjik: dobolt benne a feszültséggel fűtött öröm. És arra alul, jobbra, a láthatár legalján, az összehegesztett végtelen síneken e percben kivilágított ablakú gyorsvonat húzott vékony, fényes vonalat. Szinte hang nélkül áradt előre. Ahogy most az öröm a fiúban. (Legyűrtem már a lóhátas nagyságát! Legyűrtem! Kezdi már vetkezni a főhercegnői fölényét, kezdi, kezdi!) Milyen jól esett volna ekkor a fiúnak, ha hallja a szokott kattogást. Mindig emlékeztetni szokta valamire. Egy dühös és fényes és diadalmas zongoradarabra. Amit úgy szeretett. Térdén ütögette ujjával azt a ritmust. És füttyülte mellé.

— Ezt tudja. Füttyülni.

— Homo rusticushoz ez való. Nem?

— Ugyan mi ez?

— A *barbaro*.

— Nem értem. Micsoda?

— Nem ismer rá? — Újból elfütyölte az előbbi három taktust. Utána dúdolta. Pam-pam-pam-pam-pam. Ideges lett. — Igazán nem ismerné?

— Mit?

— Hát az Allegro barbarot. Bartók.

— Jaaa? Bartók. Na bumm! Nem ismerem. — Nyújtózott az asszony, s térdét össze-szét, össze-szét himbálva bámulta, milyen fura ívet rajzol a cigaret-tájának parazsa a sötétségben.

— Mondja, Gábor. minek ez az egész? Amit itt maga szenteskedik nekem. Bartók. Zene, etika, mifene. Nézze, én igazán nem szeretem Amerikát. Azért mégis, ha tehetem, a *jueszájt* minden este nyolckor meghallgatom. Ott van zene, Gábor. A világ legjobb együttese játszanak. Az ritmus. Az melódia. Úgy még Vejkei Tamás sem orgonál a Majesticben, már pedig én mondom, az a fiú zse-niális.

— Négerek.

— Mit mond? Négerek? Na és!

— Négerek. Még nálunk, parasztoknál is alantasabb páriák a maguk szemé-ben. A muzsikájuk azért jó, ugyebár. Az a ritmus tetszik, nemdebár. Mondja, hölgyem — s hirtelen abbahagyva ajka eddigi rágását, kiobbant, kezével hado-nászott — mi az úristent tetszik itt keresni minálunk? Mért jött ide? Mért?

Az asszony felé fordult a zsámlin, térdére csapott, s lelkendezve felkiáltott, szinte megfélekezve eddigi suttogásukról:

— Nagyszerű! Kolosszális! Egyenesen állati! — Aztán gyorsan feleszmélt. Nagyot slukkolt, susogva folytatta. — Óó, miket ki nem talál a lángeszével! Hát már velem is kezdi, Gábor? Vajon kinek a mamája járt bent, drága kisfiú, csütörtökön délelőtt a nővéremnél, doktor Kökény Katalinnál? Hogy így ne ha-ragudjon, édes Katinka, úgy ne haragudjon, drága Katinka, arra az én mosdat-lan szájú gyerekemre, de nem tudja még Sas Gábor, hogy mit csinál. Talán nem ő mondta, a maga igen kedves és aranyos mamája, ha itt van lelkem avval a híres kocsijával, akkor szaladjon már ki hozzánk a tanyára? Talán álmodtam én azt a hívást? Úgyse látott még a kis nagyságos asszony valódi tanyát, igazi cséplést. Jöjjön ki. Elűtjük pár csirkének a lábát, és... Aztán majd mossa meg annak a nagyszájú gyerekek is a fejét, kis nagyságos asszony. Mert nem bir avval a jóisten se már... Mit gondol, kedves Sas Gábor, ki mondta ezt nekem? Talántalán én álmodtam mindezt?

— Nagyon, igazán nagy megtisztelő nemes érdeklődése, drága nagyságos asszony — bókolt mélyen meghajolva a volt-diák, de bent rettenetes méreg ette édesanyja iránt. — Köszönet, ó szívből fakadó, múlhatatlan hála, hogy fel tet-szett keresni minket, árva parasztokat a tanyán. A kis CA-s kocsin. Kár, hogy nem tudjuk viszonzni a látogatást. A mi családi kocsink ugyanis most éppen generálon van. Bicajon meg nem mehetünk fel mégsem Pestre. A Rózsadombra. ugyebár, nem volna illő...

Az asszony idegesen nevetett. — Hogy maga milyen szemtelen tud lenni, Gábor! Nem is álmodtam volna. Kati erről az oldaláról nem is szólt. Öneki maga csak igenelt, egyetlen szót sem felelt vissza. Utólag persze annál inkább. Hanem most, nekem? Mi van magával? Nem értem... (Egészen halkán.) Ezért jött ki most hozzám? Ezért?

A fiú reszketni kezdett. Egy másik tüztől. De a vak méreg már a magáét folytatta.

— Ezért. Igenis, ezért. Meg akarom magát ismerni.

— Ó, barátom, így?

— Így. Mondja csak, magát elereszti a férje? Így egyedül, ki egy tanyára? Nem fél, hogy itt Turi Danik vannak? Naturalista parasztlegények?

— Először is: Nem a tanyára eresztett el, hanem a nővéremhez. Másodszor, ha tudni akarja, maguknál éppen nem szánt szándékkal éjjelezem. Talán már elfeledte, kedves Gábor, hogy elromlott a kocsim? A maga unokatestvére, vagy kicsoda, mondta, hogy máma nem tudja megjavítani. Így van? Maga is ott volt. Harmadszor pedig eleresztene. Mit szól hozzá, eleresztene. Pomogácsi doktor elenged engem. Bárhová.

— Akkor jó. Akkor mehetünk tovább. Megengedi asszonyom, hogy ez unalmas trécelésünk során most, úgy képzelet után, megpróbáljam leírni a doktor urat? Százhatvanöt centi magas úriember. Súlya kilencvenegy kiló. Arca alföldi-törökös, vagyis mint egy sertéskereskedőé. Kopasz, szuszog, lúdtalpas. Életkora, hm, a magáénál húsz-huszonkét évvel több. Vagyis kereken ötven éves, és...

Az asszony felugrott. Oly közel hajolt a fiúhoz, érezni lehetett leheletének meleg légörvényeit. Hevesen lélegzett.

— Pofon üssem?

— Parancsoljon. De ezt, tudtommal... nem szokták kérdezni. De — tessék. (Pimasz volt Sas Gábor, az asszony érzése szerint *állatian* pimasz, nekitetszően pimasz.) Mondja asszonyom, ha már ilyen meghitt beszélgetésben vagyunk, a maga részéről mennyi hozzájárulás hever ebben a kis CA-ban?

— Hogyhogy hozzájárulás?

— Szóval akkor egy valódi *lady CA* tetszik lenni?

— Hogyhogy *lady CA*?

A fiú felnevetett. Ártatlan komiszkodással. Két lábán himbázta magát. Főlényes kamasz volt akkor, aki játékosan ingerkedik valami nyámnyila süldőlánnyal. — Ó, nem tetszik ismerni ezt a *terminus technicust*? Tetszik tudni, az olyan korosabb, hm, szivarok, bocsánatot kérek, aminő doktor Pomogácsi Béla orvos úr is lehet, a kis aranyos maszek kocsi kormánykereke mellé be szoktak szerezni némi csinibabát is. Ezeket hívtuk mi a gimiben, a négybében, *lédicéá* néven. Tetszik már érteni? Az ilyen *céás* kocsi, ön csak tudja, nem egyedül az a bizonyos totemállat fityeg, hanem a vezető jobbján ott trónol, akár Raffaello Santisnak a Madonna della Sediája, megdicsőülve és mintha pisilni sem tudna, a LÉDICÉÁ! Csupáncsak a dics hiányzik a feje fölül. Pedig igazán kellene nekik. Persze, nájlomból. Mert ők az igazi kocsitulajdonosok. Ők is akkumulálnak rá. Nemdebár, hozzájárulnak a kocsi létehez. Tetszik tudni, ugyebár, mivel? Avval.

Az asszony ekkor két erőteljesen, rövid ütessel pofon cserdítette a fiút. — Szemtelen. Tűnjön el a szemem elől.

Sas Gábor persze tovább hintázta magát. Hangja színén semmi nem fodrozódott.

— Adjon még kettőt. S akkor kvittek vagyunk. Na, tessék már ütni. Mert nem megyek el. Sőt mondom tovább. Ha már beszélgetünk, ugye kedves doktor Pomogácsiné, akkor csak beszélgessünk. Látja, itt van az az unokatestvérem, aki most a maga *mazsola* kocsiját gyenteli. Az a kopaszodó Csarnai Gábor. No, ő mondta nemrégiben, amikor maceráltam, mért nem vesz már kocsit: „Tudod, öcsikém, most még kevés melós vagy paraszt elvtárs vesz kocsit. Mert mink

tényleg a forintokból rakjuk össze a drága kis Csepelünket, vagy a Pannoniát. A levelesdohányt inkább a *dolgozók* keresik. Így ők kapkodhatják el előlünk a *ribancokat*." Jaa, nem tudja, hogy mi az? Nem valami hölgyikére vonatkozó erkölcsrendészeti jelző, nem. Csupáncsak a Trabant nevű kocsikat hívják így mindközönségesen — a gépjárművekben ülő vezető elvtársak.

— Mért bánt maga engem, Gábor? — susogta ekkor lehajtott fejjel az asszony, és szipogásából a fiú egyszerre megérezte, nem valami női fifika mondatja ezt vele. Sas Gábor szájába kapta mutatóujját, s úgy beléharapott, hogy majd felkiáltott fájdalmában.

— Én bántom? Ééén? Hiszen én... (Én nem akartam mást, asszonyom, csak meglássa, milyen semmi a maga nyamvadt élete ahhoz, amiben én élek. Amiben mi élünk, milliók, akik nem vagyunk lédicéások, kitartottak, anyakönyvileg nyilvántartott csinibabák, de spóroló melósok, kupori parasztok, álmodó diákok, akik nyáron zsákot hordanak és kévét vágnak és gyárkéményeket húznak fel, hogy mink vagyunk az alfa és omega, és én magát sajnálom, mert ama tíz vagy húszezer, vagy ötvenezer között van, akik azt hiszik magukról, hogy ők az emberi kultúra tejfele. Pedig csak savómorzsák az összement savanyú tejen. Hiszen maga nekem, Zsuzsa... Én magától, nem tudom, mit is akarok, de valami mást várok, édes kis Kökény Zsuzsa, doktor Pomogácsi Béláné, jelenleg közönséges lédicéa...) Hiszen én...

És megragadta, először végre bátorsághoz nyert erővel, mert ez az álmában annyiszor elképzelt és reszkető szájszállal hívott asszony elfoszlik, megszorította most felső karját, ahol oly puha már a harminc év körüli asszonyok húsa, mint a karácsonyi kalács tésztája, és szorította, szorította. Hogy tíz körme is bele-mélyedt, úgy. Az asszony meg, mintha soha eddig nem érzett anyai szeretet sütné fel benne, lassan a fiú felé eresztette magát, s érezte, melléne kundombja már a fiú trikójához ér. Mintha csak elektromos áram folya át belőle a fiúra, rögtön érezte, hogy beleremeg. — Hiszen én... hiszen én — dadogta Sas Gábor, s az asszony csak hagyta, zsibbadjon el a karja, válla, mindene.

Ajtókilincs nyikordult ekkor. Azonnal feleszmélt a fiú. — A fene egye meg — susogta. — Most kell az öregnek is kijönni. Be, be... És húzta magával nyomban az asszonyt, be a nyárikonyha sötétjébe, s kétoldalt, egymástól elválva már, lesték, lesték, hogyan csoszog ki Sas Gábor az udvar közepére, áll ott meg szétrakott lábbal, vakarja derekán kényelmesen a gatyakorcot, aztán félhangon megszólal: — Gabri, Gabri, te!

A fiú tudta már, mi következik. És kezdte restellni az apját. Mert a két felszólítás után, egyenesen megindult a verőce felé, s odaérve hangosan ásított. A fiú rá akart szólni: hagyja, hagyja! Az asszony azonban befogta a száját. A szénaszagú tenyerével. Annyira szégyellte ekkor magát, hogy már nem tudta: csókolni kellene most a kezét. Nem tudta, csak a verejték kezdett csordogálni homlokán. Hogy ez a vén disznó apja milyen. Hiszen a verőce lécei közt hangosan intézte dolgát a gyalogjáróra. Az asszony tenyere azonban nem változtatta helyét. Csak álltak, álltak, moccanás nélkül. Sas Sándor aztán, mérhetetlenül komótosan visszaballagott az udvar közepére, megállt szemközt a nyári konyha ajtajával, mintha csak tudná, hol lehetnek, de ahová néki tilos a bemenetel, és hangosan, követelően, korholva szólalt: — Gabri te! Feküdj már, te! Mindjárt hozza a fene Földesi Pistát... Csend, csend. Akkor az öreg gondolt hirtelen egyet, s megindult hátra az udvar végibe. Közben motyorékkolt: — Eltöröm a derekát a kutyanak, ha ledöngöli megint a szénakazlat... Klafffogott a papucs,

aztán a motyogás is elfoszlott. Csend maradt utána, de a sötétben érezték a csapda tátott száját.

— Megyek — rezzent meg a fiú, és gyorsan hozzátette: — Kezét csókolom.

— Megismételte, szóban, megtenni már nem merte. — Kezét csókolom...

— Ne menjen. Most ne. Akarok még magának mondani valami fontosat...

— susogta vissza az asszony, s ujjahegye végigsimított a fiú arcán. — Várja meg, amíg...

Ez olyan szép volt, hogy Sas Gábor úgy érezte: ennél szebbet már nem is adhat neki ez az est, meg az asszony. Kinézett, és mint a tolvaj macska, benyargalt a szobába, ahol rendületlenül szuszogták övéi az igazak álmát. „Valami fontosat akart nekem mondani még, valami fontosat akart mondani még” ismételte magában, hasra fekve a párnába rejtette arcát. Olyan boldog kábulat tört rá, nem is vette észre, hogyan és mikor papucsolt be az apja. S ahogy meggörbült, bütykös ujjával végigtapogatott a hátán, azt is csak annyiba vette, mintha az aggódo szeretet felesleges takaróját terítette volna rá.

Csak ott serkent fel igazán, fent, az asztag hajazásában. Másnap kilenc óra tájban járhatott az idő. Vakmeleg volt, szél se legyint. Úgy 35 fok. Az ember agya felett meleg téglá. Felserkent, mert megpillantotta az asszonyt. AZ ASSZONYT. Ott állt a traktor mellett, s nagy hangon, vidáman kacarászva trécselt, kezelt sorra az emberekkel. Amikor megpillantotta a fiút, akkor jutott eszébe, milyen régen, hosszú órák óta dolgozik. A hajnali felkelés, Földesi Pista bácsi beszélése: óf, óf! A kaparék feladogatása a tetőre. A hét óra tájban behörpölt reggeli, a nagy asztag tövében. Aztán a felmászás ide, tíz méter magasba. Másodmagával, Kovács Sanyival, a hajazásra, s innen kévék hajigálása le, le a cséplő elejére. Mindez mintha félálomban esett volna meg vele, valami szürkés bódulatban. A villanyél helyett két, foszlós kalácsszerű húsos kart érzett órák óta a markában. És meglátta az asszonyt! Fehér napfényben, amint női fegyverzetének teljes ragyogásában mutatja magát. Szürke kord halásznadrág, egészen pimaszul a testére szabott. Szinte térképolvasási gyakorlatot lehetne rajta végezni. És fekete trikószerű mismás a felső testén. Még a gombok is látszanak, a rádiókeresők. A haja vörös, a hónalja mégis micsoda fekete őserdőt rejteget, úristen. És forog, fecseg, kacsint, nevetgél, mintha itt nőtt volna fel. Olyan éppen áldott cipőival, mint az az Anita Ekberg, amikor a templomban csacsacsázott. És ahogy most megállt a kezében a villa, egyszerre elcsitult a gép mormolása is. Csend lett. Csak csattogó mondatok cserdültek. Mintha pingpong döntő lenne, úgy.

— Mi az, Gabri, az angyalokra bíztad a kévehányást? — ez volt a nyitány. Mire a többi folytatta:

— Majd legórja inkább a szemit, annyira kidülledt már, nézd!

— Hé, mi lesz gyerekek? Így nem esszük meg a vagon búzáat estére. Ki nézi meg akkor Lollobrigidát?

— Minek az? Itt is van egy. Ezt jobb nézni.

— Szombat van, Pista bácsi. Minek hajtsuk magunkat? Tán másnak csináljuk, vagy mi?!

— Asszonytárs, lépjen be közénk. Akkor délre is megleszünk evvel a kis asztaggal.

— Ó, hogyne! Majd bolond lesz. Ilyen mosdatlan népség közé, te! Pesti hölgy ez, hé!

— Illedelmesen beszéljete, gyerekek!

— Igazán nagyon kedvesek, de ... Én olyan ügyetlen vagyok. Azt se tudom, mit kell csinálni. Csak ...

— Ó, csak tartani kell.

— Nem is kell itt semmit se csinálni, nagyságos asszony. Csak tessék már körbenézni minálunk. Hogy mit is kell máma csinálni a szegény parizstokratának.

— Csak te ne panaszkodjál, Legenye. Az elevátor igazán nem izzaszt meg. Még ha rudast cepelnél!

— Hozzánk is jöjjön el, asszonytárs, kicsit vizitába.

— Majd éppen hozzátok megy, lányok. A törektor, te, a nájlón alá is bemászik, hé!

— Nem mászik be, na.

— De mondják meg már, jóemberek, mit akarnak maguk?

— Á, semmit, nagyságos asszony. Csak kutyaalkodnak ezek.

— Legenye hülyéskedik. A nagy kényelemtől.

— Nem kell félni. Van itt a tsz-központban fürdők is. Mindennap lezuhanyozunk ám. Külön női, külön férfi.

— Ha közös lenne, még jobb lenne ...

— Elmenj, te telhetetlen. Persze, a szemed az még járna ...

— Ott, kezicsókolom, minden toklászt ki lehet mosni.

— Tessék már megpróbálni.

— Ugyan ne vicceljenek fiúk. Én csak nézelődni jöttem. Inkább mutogatná meg valaki, hogyan dolgoznak. melyikük mit csinál ...

Sas Gábor előrehajolt a villanyélre. Nagyon éberén figyelt. Az asszony az elnök fiával kezd összenézegetni. Molnár Géza múlt ősszel szerelt le. Testőrnek való nagy fiú. Fekete klottgatya ő rajta is mindössze. Izomzata mint a Szécsényié, a diszkoszvetőé. Míg más tart neki asszonyt, addig ő nem etet idegen lányt. Ez az elve. Már is készségeskedik a doktornénak. Két kézzel is magyarázott. Érettségizett gyerek, azért Marx György új könyvét mikor meglátta nála két hete, azt mondta: „Nem is tudtam, hogy ez a Marx atomfizikával is foglalkozott.” Szóval ilyen. És már a derekára is tette a kezét az asszonynak, úgy segítette tovább. Eltűntek a gép faránál. Nem látni őket. Ez megteszi azt, ez meg. Amit Sas Gábor megálmodott csupán az éjjel. Ahelyett, hogy ... Egy bűdös nagy kaparékot hirtelen ledübbentett a gép elejére, a forgató elé. Csaknem beszakadt a deszka, akkorát. A forgató ijedtében odavágta a kötélvágóhoz, az meg Földesi Pista bácsi elé, aki hirtelenében lecsúsztotta a gép torkán. Ez a nyögés, ez adta meg a jelt. Egyszerre megszűnt az ácsorgás. Munkába, munkába! És ment kéve kéve után, nyelés nyelés után. És Sas Gábor már nem látta dr. Pomogácsi Béláné, szül. Kökény Zsuzsa piros kontyát, sem Molnár Gézu ismerkedésre induló lapát tenyerét, csak a kévek végtelen sorát és dobálta, ütemesen górált a cséplő szekrényre. És tudta, hogy Molnár Gézu már azt kérdezi szemével, azt, azt, és ő már oda se jut, hogy kezét fogjon vele, és Csarnai Gábor is mindjárt kész lesz a kocsival, és Kökény Zsuzsa beszáll, visszanéz, de nem ő rá, nem, Molnár Gézura, talán a már megbeszélt városi randevút erősíti meg nézésével, és elfüstöl a kocsival, és ő csak hányhatja a kévét, mert innen le nem keveredik addig, amíg el nem érik a szekrény tetejét, és már két hete nem nézhet bele a *Túl az atomfizikán* című remeknek látszó könyvecskébe, és még a nőnek a címét se tudja, a telefonszámot, hogy egy hónap múlva Pestre kerülve, megkeresse, pedig valami fontosat akart még mondani neki az asszony, bár ki tudja, a nők mindig fontosat akarnak mondani annak a férfinak, aki éppen, véletlenül szo-

rongatja őket, és itt áll a 35 Celsius fok hőben, fején fekete svájci sapkával és klottgatyával testén, merő izzadságban, és látja azt az asszonyt, aki neki... És hiába.

Szokott évdés indult odalent. A szalmás fiúk kezdték, persze. Legenye Karcsi odanyúlt Szemenyei Sárihoz. Sári rövid úton egy marék pévát dugott Legenye gatyájába, előlről. Hogy ne unatkozzék. A legény átkapta viszonzásul. Csitítás erről, biztatás arról. A fiú erősebb, belévágta a szalmába Sárit. Molnár Gézu is nevetve biztatta a fiút. Hadd hergelődjék ez a dúskeblű pesti nagysága. Mert van itt még szabódezsős öserő, kérem. Szemenyei Sári sikoltott: „Juci, ne hagyj!” Juci Sas Gabrinak unokatestvére; az is Molnár-lány. Gézunak is távoli rokona. Egy teli favilla töreket oda is vágott azonnal leánycimborája mentésére. Legenye felé. A sorsa azonban ilyen: dr. Pomogácsi Béláné, szül. Kókény Zsuzsa kapta. Telibe, a kontyától a csoszogójáig. Előbb megrökönyödés, aztán női kuncogás, utóbb kamaszröhögés. Valaki hangosan tette. Aztán nyerítés már. Ferge-teges, hogy a gép is leáll egy intésre.

- Nem akart odamenni. Most megkapta.
- Legalább az övé is megtudja, mennyire csíp.
- Igazán, édes asszonyom, ne haragudjon ránk, hiszen mi...

Hiába. A nevetés elkapta a társaságot. Ellenállhatatlanul. De a nagyságos asszony rettentően komoly, és csápol az út felé, és már kivette a nadrág korcából a fekete hacukáját, és rázta, rázta, dús melleit fújkálva. És visszafordult. Meglátta persze, mint hahotázik háta mögött a kompánia. Akkor aztán rákezdte. Sas Gábor praematurus diák, az országos fizikai tanulmányi verseny harmadik helyezettje, egyszerre beleszédült. Mintha a súlytalanság állapota tört volna rá. Valami erő előbb lerántotta a földre, aztán feldobta, fel, ferdén a nap irányába, és onnan lebukfencezett a hajazásba, a villanyél mellé. Ezt érezte. Amikor a doktor úr felesége, nagybátyja feleségének a húga, a szénaszagú kölnit használó rózsadombi nagysága, a CA—1893 rendszámú kocsi *úrvezetője* acsitani kezdett. Bevált kofaasszonyok hozzá mehetnének ipari tanulónak, úgy. Klimaxos nagyvárosi öreg prostituáltak fohásza, amikor a kuncsaft zsebe teljesen üresnek találtatik, szelíd pünkösdi alleluja ehhez képest, úgy. Hogy ezek a bárdolatlan, tanulatlan, sülttök-buta, bűdös és vadállat és kétszínű parasztok, hogy ezek milyen szívességet tegyenek neki, és hogy rogyjon rájuk az ég, és csapjon beléjük a hidrogén bomba, és le vannak.

A cséplőgép közben egyenletesen bűgött. Kéve rég került bele. Az egész kompánia meredten állt. Bámulta az acsító nőt. A LADY CA-t. Sas Gábor is. Lassan elszégyenkezett arcából a vér. Inkább az undor fogvacogtatta. Ettől a nőtől várta ő a csodák kapujának feltárását. Azt, azt! Mert a félnótás, tíz forintos lánytól ő visszariadt. Ezt kívánta. Ennek a nőnek kalács húsát érezte örökké a villa kemény nyelében. Ő, aki annyira odáig van osztálytudatával. És erkölcsi elveivel. Ahogy a nagybácsiék hívják a városban: a *pozitív fiúka*. Mindjárt odavágja a villáját. Ő ezt nem tűri tovább. Felemelte, oldalt fordult, hogy sugárítja felé. Komája, Kovács Sanyi azonban gyorsan lecsapta az övével. Fel-eszmélt. Másba is eshetne, igaza van. A fekete svájcit fogta. Odapördítette. Szépen célzott, a nő előtt vagy egy méterrel huppant le. Csodaképpen. Az asszony szája tátva maradt. Honnan jöhetett ez a sapka? Fellesett az asztag tetejére. A nap felé. Ott pillantotta meg Sas Gábort. Ott sudárlott az éjszakai fiú, kötésig a bűzában. Kezében villa, akár egy szuronyos puska. Hegyével ő felé. Nagyon magasan volt a fiú. Ő dobhatta. Csakis ő. Ismeri. Ha folytatja, most már a villáját vágja belé. Vagy talán leköp rá. Nevetséges, hogy mi jut az em-

ber eszébe. De ez a kölk megteszi. Inkább hátat fordított, és kocogni kezdett, párnás farát riszálva, a Csarnai-tanya felé. A CA kocs felé.

Sas Gábor szíve azért sajdukt egyet, amikor ezt a menést meglátta. Igaz, egy másodpercig mindössze. Aztán egy sóhajjal az egészet kifújta magából. Mint a dohos levegőt. Elfordította tekintetét. Két ujját pedig a szájába dugta, veszett fütttyöt eresztett. Utána hirtelen megint mennykőnagy kévét hüppentett a szekrény tetejére. Hozzá kurjantott is.

— Hé, szakikák, ha bokáig leszáll a mócsingunk, akkor is etessük meg estig az asztagot. Különben nem látjuk meg Lollobrigidát a moziban.

— Az pedig még vissza se csúfoskodik — kurjantott vissza Földesi Pista bácsi, az etető.

Mind nevettek. A cséplő is akkorát nyelt hirtelen buzgalmában, mintha ő sem akarna lemaradni Lolo látásáról. Csak Sas Gábor nem hallotta már ezt. Veszettül villázott. És közben arra gondolt: istenem, de soká is lesz ősz. Ősz és egyetem és Budapest. Ott talán akad egy tiszta és eszes és tüzes lány. Majd csak sikeredik.

Konkrétan érezte újból a villa nyelét.

Sík Mihály

Számvetés

1.

*Szemedben bánat csillaga világít.
Szavadnak tompa rezzenése van.
Mint cigarettád kék füstkarikáit,
a semmibe lehelted hasztalan*

*azt a tüzet, mely ég a pillanatban,
s melyet szívedbe időtlen idők
plántáltak el. Már csillapodva, lassan
számot is vethetsz önmagad előtt,*

*mi lett a tűzből? Mert a lángok holtak.
Hamu maradt és alatta parázs.
Az ifjú lángot már elpazaroltad.
Törvényszerű, mint a szívdobbanás,*

*és mint az érces, lassú órakongás,
a fájdalom olyan könnyörtelen.
Míg a kriptában táncot lejt a csontváz,
az ajtóban őrt áll az értelem.*

2.

Tapogatják léted — a végtelenség
adott szakaszát — zord reflektorok.
A világ és a dolgok ősi rendjét
már huszonhárom éve bámulod.

Fogantatásod pillanata óta
feladatod van, s nyugtod nem lehet.
Az anyaméhben összekuporodva
a mozdulatlan érzékszerveket

felkészítetted várható csodákra:
világosság, világra-érkezés;
melynek oka, célja és szent szabálya
a szenvedélyek és a szenvedés.

Kitárt szemedre százezer kísértő
alakban dőlt a létező világ,
s te úgy fogadtad, mint a zeneértő
a jól megszerkesztett harmóniát.

Boldog mosollyal kacagtál a fényre,
s úgy húzódtál a drága oltalom,
az anyás jószág meleg közelébe,
mint egy kis állat, olyan szabadon.

Bölcsen, derűsen, gondtalan fogadtad
az ég kékjét és a tej melegét,
s megérezted a versnek, a szavaknak
gyöngéd fényét és ádáz erejét.

Azóta költő vagy, ha sort sem írnál,
a gyermekkori tiszta ámulat
sorsodhoz nőtt és elkísér. A sírnál
predesztinálóbb emléked marad.

3.

A gyermekkor, mint szép madár suhant át
az eszmélkedés tájai felett,
és elhullatta szárnyainak tollát,
a szivárványszínű emlékeket.

Emlékeid el nem rabolja tőled
a nemlétezés végső csendje sem,
ha nem leszel, csillagként tündökölnék
sírod fölött, könnyektől ékesen.

4.

Úgy élted át a koraiifjúságot,
mint aki biztos cél felé rohan.
Érzelmekből sütöttél kalácsot,
friss eszméket kortyoltál szomjasan.

Az érzelmek, az eszmék és a tárgyak
káoszából összeállt a világ.
A dolgok között akkor megtaláltad
az összefüggést és a logikát,

az okokat a jelenségek alján.
Mint Krisztus állt a néma ég alatt
a mindenható atyaisten balján,
ítélve elevent és holtakat,

úgy állt melletted mindig az a szándék:
az emberekért tenni valamit!
A vándorlások koratavaszán még
élt benned és éltetett az a hit,
hogy várnak rád, dolgod van, és az évek
azért vannak, hogy ezt a szent hitet
valóráválsák. Szenvedély vezérelt,
és ifjú tettvágy fogta a kezéd,

álmaiddal a világot akartad
beragyogni, lobogva, mint a fény.
Fényes, zizegő szavakba takartad
a mozdulatlan semmit, te szegény.

5.

Álmaidat az élet eltiporta.
Tán akadsz, aki sorsodból tanul.
Megérkeztél az érett férfikorba.
Hát élj ezentúl bölcsen, józanul,

okos derűvel, mint a többi ember.
Ne légy szomorú, köztük van helyed.
Viseld a saját sorsod fegyelemmel,
és ne szenvedj a társaid helyett.

Szükség van rád és szigorú szabályok
vigyázzák lépted, míg a föld forog.
Törvénye szerint becsüld a világot,
és hallgass, hogyha meg nem válthatod.

Vidor Miklós

Verőcei elégia

Fordul az évszak
Eszembe jutsz megint
tizenkét éve nem láttalak
Fölidézlek de már nem is te vagy
csak a kölyök aki aztán törvény szerint
leélte ifjúságát nélkülem
hiába ismerem — idegen

Akinek én vagyok
az a másik halott
álmában lát is olykor
képtelen pillanatokban
s mielőtt tetten érne arra gondol
jobb hogy így van

Jobb bizonyára
elválni élve
mint újjunk közt folytatni szét ami drága
s tenyerünkbe se férne
Tükör lettél
én is tükör leszek
hogy emlékeink szembenézzenek

Jobb így
te ott én itt
köztünk a tenger
Magad mögött hagytad a vizet és a földet
hogy idegenben
a rózsadombi ház se kísértsen többet

Te őrzöd ami elveszett
engem is te jelentesz
a zümmögő zöldet amint körülvesz
parti reves füzeket
vitorlák pilleszárny-háromszögét
vonatokat tengert rekedt ködkürtöket
a borzongást mikor jön a sötét

Mert jön
Negyven felé
majd megtudod te is
a múlt növekedni kezd
és visszakényszerít
csak nem találod kívül toppanj szembe
Köröskörül
nyári mérgeket érlel a gerezd
s a lányok melle

London

Fönn álltam a lépcső tetején a sötétben
Szédülni kezdtem
Szűk volt a világ
mellem levegővel teleszívni
karomat kitárni
Rézsut ereszkedett
a gép lefelé velem újra

A mélyben
geometriai rendben
utak nyíltak s házak szeletelték
az utakat
házak melyekben senki sem lakik
utakat melyeken gazdátlan autók kerülnek ki egymást

Álltam a lépcső tetején
néhány szűk fok alattam
Le kellene szállni
fölgyújtani a villanyt
kinyitni a szemem

Egyetlen ismerős arc
várna csak odalenn
egyetlen ismerős arc
jaj de nem ismerem meg

Lantos Ferenc rajza

Ungvári Tamás Angliai utazás

Egy találkozás

Pritchett úr, Walter Samuel Pritchett, a kiváló kritikus a Regent Park Terracen lakik. Novellákat ír és bírálatokat, legfőképp a liberális New Statesmen-be. Idősebb úr, sokat utazik, távol-keletre, Itáliába, melyről fényképgyűjteményt is állított össze; hetenként számol be vastag könyvekről. Alacsony, szemüveges, tanáros megjelenésű férfi, kiapadhatatlan szorgalmú.

Talán az egyetlen kritikus, aki bár nem egyetemen tanít, nincs különösebb tudományos címe, nem névtelenül írja korholó bírálatait, mint a Times mellékletének álöltözetű „don”-jai, azaz kollégiumi professzorai — mégis, tudományos körökben megbecsülésre tett szert; találkozni a nevével vaskos könyvek lábjegyzeteinek érdekében is.

Magyarországon tavaly járt, találkoztam vele egy idős írónk otthonában.

Pritchett urat itt nemes udvariassággal fogadták: fekete és italok, házitorta, kávékrémmel töltve, dióval a tetején s utána még, a beszélgetés tartamára, édes és sós sütemény a Gerbeaud-tól: feszült figyelem és reverencia.

Különös fűszere volt a találkozásnak, hogy két, viszonylag kiterjedt életművel rendelkező író találkozott, akik egymástól egyetlen sort sem olvastak; egymás működéséről is legfeljebb némi pletykát tudtak — az agg író Pritchett úrról azt, hogy kritikus, s mellékesen szépiró, sokat utazik s egy elbeszélése közelesen megjelenik a fürge *Nagyvilágban*; Pritchett úr az agg íróról azt, hogy sokan őt tartják a legkiválóbbak legkiválóbbjának, s néhány munkája, bár szerencsétlen körülmények között, meg is jelent nyugati nyelveken.

Beszélgetésük olyan valószínűtlennek rémlett, mintha egy akvárium két bolyongó díszhala egyszerre megszólalt volna. Az idős író a világtól elzárt hosszú némaság után most akarta Európával közölni, hogy a brit világbirodalom éppúgy, mint a francia, méltatlanul bánik kis nyelvek és kis népek íróival; Mr. Pritchett reménytelenül igyekezett némi büntudatot magáraöltetni a mulasztásért s talán arra gondolt, hogy Afrikától Romániáig ezt sok helyütt hallhatná — az a bizonytalan érzése lehetett, hogy a neki címzett mondatok mélyén zöld méreg úszik.

S ez még csak a nyitány volt — most következtek a parafrázisok: felsorolása annak, hogy mi magyarok hány rossz angol író fordítunk le, míg... itt Pritchett úr alighanem arra gondolhatott, hogy a sok rossz angol író közé neki még nemigen volt alkalma magyar fordításban bekerülni; tán nem is érezte magát olyan rossz írónak. Ha lehetséges lenne az indulatok mérése — kilengett volna most a műszer mutatója; a magyar író azt mérte magában, ki mindenkinek sikerült áttörnie a nyelvi határokat; az angol, hogy ki mindenkinek nem — egyszóval, ebben a beszélgetésben, anélkül, hogy bármi személyes megjegyzés elhangzott volna, hogy az őszinteség feltárta volna a düh mélyét: már-már a gyűlölet halmozódott céltalanul. Nem a másik országát, a másik kultúrpolitikáját utálták meg hirtelen: hanem személy szerint egymást: s egy félóra után márcsak a kísérők, a színjáték statisztái társalogtak fennhangon: a főszereplők hallgatásba süppedtek, mintha iszap-birkózás után, ki-merülten méregették egymást az első — és alighanem utolsó — menet után.

Pritchett úr néhány nap múltán elutazott Budapestről — járt a Várban, a Margitszigeten, a Búsuló Juhászbán, megnézte a Balatont és a Szépművészeti Múzeumot, nappal a Váci utcát, este a Váci utcát és visszament Londonba, a Regent Park Terrace-ra: úgy érzi, kellemes élményei maradtak Budapestről. Hagyott itt néhány futó ismerőst, akik mélyen hiszik, hogy Pritchett úr sohasem feledkezik el szolgálatkész kedvességükről s ha kiutaznak Londonba, megtekintik a Towert, a Westminster palotát, elvegyülnek a City zsakett-egyenruhás, keménykalapos bankemberei között, járnak a Piccadillyn nappal és a Piccadillyn éjszaka — s utána úgy érzik, nem mulaszthatják el felkeresni Pritchett urat, aki viszont Budapesten járt a Várban, a Margitszigeten...

En is felkerestem Pritchett urat, a Regent Park Terrace-n. Kis utca ez, Camden Townban, London egyik kerületében — magánutca. Nem tartozik ugyanis a városi önkormányzat hatásköre alá s ennek az a következménye, hogy teljesen egyforma házait a lakók gondozzák; nem is kis családi házak ezek, hanem két-három emeletes építmények; olykor még a térkép sem tünteti fel az utcát, melyben épültek, hiszen magán-utcaról van szó.

A kitűnő kritikus maga nyitott ajtót — s teljesen úgy viselkedett, mint aki ismer: szívélyessége sem ismert határt: pontosabban nem ismerte el az angol szokások határait. Ez röviden, a mi fogalmaink szerint annyit tesz, hogy tartózkodásába nem vegyült mogorvaság: olyan volt, mintha nem ezer, de egy kilométer távolságról jönnék ismeretlenül.

Az angol udvariasságról Pesten kialakított fogalmak amúgyis a mitológiák és legendák körébe utalandók át. Azzal a bonhomiával, derűvel, túlzott előzékenységgel, ahogy mi dongjuk körül a vendégeinket, Angliában legfeljebb a szélhámosok élnek s fogadnak kifosztásra kiszemelt áldozatokat: gyanús talán még a fekete, az édes és sós sütemény, a kávé torta és barack, amivel traktáljuk őket. Pritchett úr már európai módra tüsténkedik: talán Budapest túlcukrozott marcipán ízeit próbálja felidézni, ahogy elmosolyodik — persze ez a mosoly még mindig nem olyan olajos és áradó, mintha egy szerény magyar kritikus fogadná az angolt.

Pritchett úrnál édes sütemények vannak: nemrég hozhatta a boltból és tea van, hogy azt is jelezze: Angliában tartózkodik a vendég. Erről a teáról is azt hisszük, hogy az angolok merő megszokásból isszák, mert nincs szőlőjük és nincs boruk. Nekem azonban a Pritchett úr teájáról és az angol tea ivásról általában az volt a benyomásom, hogy azért isszák, mert szeretik, továbbá pedig, mert az éghajlat meg lehetősen szomjassá teszi az embert.

Ami pedig még az udvariasságot illeti: saját hazájukban az angolok korántsem olyan udvariaskok, mint mondjuk közép-európai túrájukon; egymással pedig még annyira sem, mint az idegennel. Ezt épp Pritchetten is megfigyelhettem: egy klubban hallottam beszélgetni — éppúgy nyilatkozott a szóbakerülő könyvekről, ahogy ír: minden ironia nélkül, két udvariassági formula közé szorítva mondandóját. Az angol udvariasság valahogy így fest — ebből és számos más tapasztalatból általánosítva: — Jónapot kívánok. Nagyon örülök, hogy találkoztunk. Ön feltehetően alávaló gazember. Kitüntetés részemről a találkozás. Viszontlátásra.

S a vendéglátásban ugyanez a szívélyességbe bujtatott nyers őszinteség érvényesül. Pritchett úr sem titkolta, hogy részemre körülbelül másfél óra áll rendelkezésre — ennyit szán az országnak, a magyar irodalomnak és dadogó követének: bizonyos, hogy bárki közép-európai érkezik, őt se taksálja többre — így mért be minket a térképen, egyedekre való tekintet nélkül.

Ebbe a másfél órába persze sok minden belefért. Derűs emlékezés Budapestre, arra az országra, ahol kimondhatatlan nevű egyedek megszállottan fordítják a világ-irodalmat, s egy jelzőre annyit pazarolnak, mint a franciák holmi vaskos könyvre. Egy ideig talán még próbálkozott egy-két személy felidézésével: magyar keresztnévnek formálódtak benne, de miután rájött, hogy csupán keresztnevéről van szó, melyet — óh, már emlékszik — a magyarok, eltérően a nyugat-európaiaktól, teljes nevük végére illesztnek: feladta a harcot.

Hanem nagyon érdekes dolgokat mondott az angol irodalomról. Otthon nem követségben volt, mint nálunk, nem egy nemzetet képviselt, hanem egy maliciózan korrekt kritikust — s meglehetősen rosszkedvűen idézte az utóbbi évek produkcióit, néhány nagy hírre vergődött könyvet, melyek még az elolvasást sem érik meg: a regény, mintha fuldokolna egy kicsit s a líra: mindenki külön ízlése szerint választhat házi-isteneket, de az egyetemes lírikus bizony ritka az angolszász területen mai napság.

Mint minden kritikus: Pritchett úr is nagy irodalomban szeretne élni: annak a mámorító, magaslati levegőjét szívni; irodalomtörténetileg elhatározó eseményekben, akár a rossz oldalon állást foglalni — nem pehelysúlyokat emelgetni, hanem sziklákat helyükből kiforgatni. S mint minden korosodó kritikus, úgy érzi, hogy fiatalságában jelentékenyebb, felemelőbb, messze sugárzóbb művészetbe lépett be — mire azonban a tekintélyét megalapozta, s olyan rangra emelkedett, hogy valódi súlyával befolyásolhatja is a folyamatot: tehetségek igaz mondanivalójának kiemelésével, nagy alkotó műhelyek munkájának segítségével — eltűntek a nagy tehetségek, bezárultak az izgalmas műhelyek.

Számomra persze a legmeglepőbb az a lekicsinylő mosoly volt, mellyel a Magyarországon népszerű angol írók nevére válaszolt. Még James Aldridge-nak szóló elképedését megértem: szól ez a kételkedés nyilván Aldridge baloldaliságának is; no meg természetesen annak, hogy inkább a szórakoztató regényben jeleskedik s nem igen számítható, még a legnagyobb jóindulattal sem az irodalom élvonalába. Jó olvasmány; tisztességes, irodalmi eszközök, ennyi az egész.

De itt van H. E. Bates. Milyen nagy sikert aratott nálunk a „Jacaranda fa”, vagy a „Jó szellem francia partra”. Pritchett úr egyénieskedésének számlájára is

írhatnám, hogy a nagysikerű szerzőt nem becsüli különösebben. De itt felrémlett bennem az, hogy Batesről legfeljebb a könyvkereskedők nyilatkoztak előttem hízelgően: íróval, kritikussal, sőt olvasóval is alig találkoztam, aki az angol irodalom élvonalában említette volna a nevét: — inkább némi kétkedés, gyanakvás fogadta mindenütt a közlést, hogy H. E. Bates nálunk meglehetősen népszerű.

Pritchett úrral körülbelül erről beszélgettünk — egy író és egy irodalom átlantálásának nehézségeiről. A művészi közélet minden országban kialakítja a titkos ranglistát: ízlés, kíváncsiság, organikus fejlődés-szemlélet mindig megszabja az írók helyét a hierarchiában. Hiába köztársaság az irodalom — felépítésében feudális szabályok érvényesülnek.

Kérdésem viszont, hogy az adott kánon országhatárokon túl is érvényes-e? Ott nyilván a befogadó irodalom, az új talaj nedve és táplálóképessége szabja meg, megélhet, fejlődhet, virágozhat-e az új növény? És lám, mennyi a példa, hogy ki saját hazájában proféta nem volt: igaz eszméket másutt nevelt. Nekünk, magyaroknak Beranger az intő jel. Hazájában tán nem emelkedett olyan magasra, mint Petőfi szerelmében s ettől a miénkben.

S itt nemcsak országhatárok jönnek számításba, hanem korok is — az idő hullámlázása, a fejlődés egyenetlenségei, szinkópái. Shakespeare nem kellett Voltaire-nek, de később gyökeret vert Franciaországban.

Ami pedig e különösségekben hasznos, hogy a külföld késése, egy-egy jelentős műtől való elzárkózása, vagy hirtelen felfedezése, kellő csere és érintkezés esetén visszahathat az „anyaországra”; idegen éghajlat visszfénybe az is megvilágíthatja, ami a szokott, hazai égbolt alatt nem látszik.

Nincs tehát baj addig, amíg Bates nő idegenben egy-két centivel magasabbra; vagy mondjuk az angolok nem Móriczért lelkesednek. A baj talán ott kezdődik, hogy a nyugati nagy nemzetek nem olyan barátságosak kis népek irodalmával, mint ahogy azt az idegen ország egy-egy művének világirodalmi rangja megérdemelné.

Pritchett úr bólint — egyetért. Engem azonban nem hagy nyugodni, hogy még az említett agg író regényéről sem beszél, holott ékesen dedikált példányt kapott a mű francia fordításából s nyilván nem azért, hogy könyvtárának folyómétereit megtoldja. A kitűnő kritikus, hazánk elfogulatlannak látszó szemléltője alighanem elfelejtette elolvasni a regényt; heti cikkét sohasem szentelte magyar könyvnek.

Nem panaszképpen mondom: minden kritikus arról ír, azt olvas, ami neki tetszik. Én se azért szeretem Pritchett urat olvasni, mert jártam a Piccadillyn és jól ebédeltem egy Sohoi olasz vendéglőben. De számításom szerint Pritchett úr is rengeteg felesleges könyvet lapoz át; nyolcadrangú francia művekről megemlékszik, kezdő skótokat oktat ki az írás tudományáról, útikönyveket szerkeszt és elfeledett emlékiratokat fedez fel — épp egy magyar könyvre ne futná energiájából?

Vágja le, azt se bánám. Csak ez a süket némaság ne lenne...

A Műhelyben

Mi kell hát az embereknek Londonban? Mi a siker? Erről a nagy gondról London egyik külvárosában beszélgettünk, a „Theatre Workshop” színház egyik fiatal művészeti vezetőjével.

A „Műhely” — ez a szó szerepel a színház nevében: s van is némi kísérleti jellege. Mai, aktuális darabokat akar új íróktól játszani, de nem az előkelő West Enden, a város szívében, az unatkozó polgároknak, Párizsból átruccanó franciáknak, amerikai turistáknak, hanem a munkásoknak.

Egy színház, melynek címe mögött ott a kerület jelzése: E 15 — szinte eleve a bukás keserűségét ígéri. A félelmetesen decentralizált London, melynek csupán eszmei középpontja a Charing Crossnál elhelyezett kő — a színházakat nagyon is egy középpontba gyűjtötte. A csillogó központban esztendőig játszanak egy-egy darabot: meghatározott produkcióra szerződöttetett társulattal s nyilván itt a revűk és a nagy látványosságok győznek. A nemzetközi főváros még egy világnyelvre sem bízhatja rá magát, ha pénzről, sikerről van szó: amit leginkább eladhat turistáinak: a nemzetközi tánc és a zene.

A legfurcsább persze az, hogy még ebben is az ízlés bizonyos, nem is alacsony színvonalának kell megfelelni: a verseny kényszeríti. S így, a nagy revűk, nagy látványosságok talán azért is oly bosszantóak, mert jók — nem mellőzhetők fáradt kézlegyintéssel. Lehet, hogy a semmit csinosítják arannyal, de ez az aranylemez az-

után tizenhét karátos: pompás táncosok, remek színészek, képzett zene- és balett-kar győzik meg a nézőt arról, hogy nem hiába fizette meg a belépőjegy borsos árát.

A szórakoztatóiparnak éppúgy fejlődnie kell, mint a civilizáció egyéb iparágainak. Ez az ipar különben századok óta a legnehezebb nyersanyaggal: az illúziókkal dolgozik. A század elején — elég volt még az operett ábránd-világa: egy idegen közeg káprázata. Az előkelőség vonzott és csábított benne s a távolság a hétköznapioktól. Gilbert és Sullivannal, akik az angolszász nyelvterületen egymaguk látták el azt, amit Közép-Európában a bécsi operett szapora szerzői: olyan nagyvilágian beszélnek, mint ahogy a legsznobabb angol kastélyban sem, soha: felhők között járunk náluk, csillogó flitterek, fantázia-ruhák között, néha egy kicsit vásári is mindez: egy fokkal csillogóbb, mintha porcelánból öntötték volna ki.

A modern szórakozás-igény már-már talminak érzi ezt a cukrozottságot. Még ábrándjaiban is benne rejlik egy bizonyos valóságigény. Tánc legyen, de akrobatikus tánc: ne azt fejezze ki, milyen könnyen elrugaszkodunk a földtől, hanem azt, micsoda nagy erőre van rá szükségünk. Ne andalító dal legyen a nóta, hanem vad, zsongító ritmus. A régi néző: fiatalon is vénkisasszony lélek volt, tanúsítja megannyi sláger, dal, vagy kép a régi revükből. A mai: szkeptikus és hitetlen, anyagi és méricskélő. Hipnózisra vár, de nincs benne a játékokban, nehezen hagyja magát elaltatni. Fejbe kell verni, erős, átütő hatásokkal: lejárt érzésű embernél a finomság elporlik. A pikantéria helyett: az esti műsorok a teljes meztelenséggel szolgálnak; a zenés darabokban borotvátlan férfiak erőszakoskodnak gyenge nőkkel, a tánc verekedést jelképez és a hős: nem a bájos és ártatlan grófkisasszony, hanem a kokott.

Ennél a nézőnél nemigen lehet hagyományos eszközökkel hatást elérni. Gyökeresen új és gyökeresen más kell.

A Theatre Workshopnak, e külvárosi színháznak a diadala, hogy minden engedmény nélkül, munkásoknak szánt és munkások között játszó darabokkal: meg tudta hódítani a West Endet, a durva hatások birodalmát.

1953-ban vették át a Királyi Színház nevezetű épületet a külvárosban. S ahogy gúnyolták őket: „konyha-darabokat” hoztak létre szemben a West End társalgási darabjaival, melyeknek színhelye a dolgozószoja, az ebédlő, vagy netán a társalgó. A „Műhely” színház színpadán viszont megjelent az albérlői szoba, a konyha, a nyomortól bűzlő kocsmá, a pallérozatlan londoni beszéd és a szalonképesség határan túlfekvő problémák egész sora.

S új szerzők. A „Műhely” valutája: az ismeretlen név, a kihúzatlan lap. Sikerült is megalapozniuk néhány fényes drámaírói karriert. Jó helyen keresték a tehetséget.

Egyik első írójuk egy Brendan Behan nevű írországi fiatalember volt — alkátára, szenvedélyére nézvest politikus, aki bátyjával együtt már régen kacsintgatott a színház felé. Nem sokra vitték persze. Az idősebb Behannak, igaz, remek ötletei támadtak: autóbusz-várótermeket bérelt ki, s az utolsó járatra várakozókból toborozta vándortársulata közönségét. De színházi forradalmat egyedül s ilyen szegényes körülmények között nem lehet megvalósítani. Jött hát Brendan, ez a hatalmas természetű, iszákos, a közbotránytól soha vissza nem riadó ír fenegyerek, s megírta a „Furesa fickó”, majd a „Tusz” című darabot.

A „Tusz” Írországból játszódik, ahol az ír forradalmi csapatok vagy húsz esztendeje már szakadatlan, guerillaként verődve rá-rátörnek az angolokra. Fedőszervül a lázadók olykor különös intézményeket választanak: egy mulatót, melyben még a könnyű nők is az ír szabadság megszállottjai.

Egyik társukat elfogják. S ők viszontválaszul és cserébe egy fiatal angol katonát rabolnak el. Ultimátumot küldenek — ha társukat kivégzik, ők se kímélik a tusz életét.

A tusz utolsó óráit mutatja a darab: s könyörtelen igazságot: hogy felelősek vagyunk azért is, amit nem személy szerint követünk el. Az ellenségeskedés és háború összes konzekvenciái, az ártatlanok vérlázító pusztulásának képe; mindez feltűnik Behan színpadán: volt is sikere, olyan, hogy a munkáskerületből be kellett vinni a darabot London szívébe s ott játszották, zavartalanul, sokáig, kivéve azokat az estéket, mikor a részeg szerző páholyából hangos megjegyzéseket tett a színészekre, vagy a közönségre.

A diadalmenet, egy külvárosi színház bevonulása a West Endre, nem mindennapi esemény — s a koszorú a győztes hadvezért illeti. A Workshop lelkét, megteremtőjét, az írók felfedezőjét, a színészek nevelőjét: Joan Littlewood asszonyt.

Az épület, melyet néhány esztendeje a még ismeretlen Joan Littlewood megszállt, 1870 óta színház; de egy-egy rövidlevegzetű kísérlet után mindig tönkrement,

mindig becsukott. 1953-ban strip-tease revü működött benne, de még az sem tudott annyi érdeklődést keltetni, hogy minden este játszhatott volna.

Itt kezdte Littlewood és azóta — mint itt az Angel Lane-en Raffles úr meséli — világhírűnek mondható a színház. Mutatja is a világszínház évkönyvét, mely azt írja, hogy „Anglia szégyenére Európának kellett felfedeznie a Műhelyt”. Anglia alatt persze az évkönyv a West Endet és a belterületeket érti. Mert a „Műhely”-t elsőnek és mindmáig saját kerületének közönsége értette meg és támogatta. Raffles, aki művész létére művésznek van maszkírozva: lobogó tekintet, bongyor haj, szorító pipó és párizsi modor — ennél a témánál tűzbe jön. Kísérleteznek új drámákkal, — mondja — másutt is. De ilyen közegben, mint mi, sehol. Hiszünk abban, hogy az embereket a saját gondoljaik, problémáik érdeklik, magukat akarják látni. A klasszikusokban is a realitást keresik.

És valóban: játszanak nagy realistákat is: Shakespeare-t, az Old Vic által némiképp monopolizált Shakespeare-t is színpadra állították: a II. Richárdot mutatják be nagy sikerrel. Aztán Csehovot, Gorkijt és Molière-t. De nem riadnak vissza a szélsőségesen modern, vagy éppen modernkedő szerzőktől sem: a színdarab egy-szersmind értékelésétől, színpadi megfogalmazásától is függ. Samuel Beckett: „Godotra várva” című játéka mindenütt a céltalan várakozás drámájának hatott. Náluk: a színpadon feltűnő csavargók környezetének, beszédének realitását megteremtve — a cselekvő lehetőségétől megfosztott ember drámájává alakult át a darab.

Három esztendővel ezelőtt egy kis munkáslány állított be a színházba: Shelagh Delaney. Húsz éves se lehetett, az „Egy csepp méz” című darabot hozta. Azóta már harmadik darabját játsszák, a műből film készült s drámája még Magyarorszáig is eljutott. S az ilyen írói sors, a pályának ez a képlete a „Műhely” körül: tipikus. Szerzői mind az ismeretlenségből jöttek s egy munkáskerületből és munkásszínház-ból nőttek országosan, sőt a világon elismert szerzőkké.

A „Műhely”-nek egyébként nemcsak az a néhány, valóban jelentékeny író köszönhető, akinek színpadot adott. Hanem a pezsgés és fellendülés, mely az egész angol színházban elindult. Közhangulatot teremtet: a „Műhely” óta: az őszinte beszédnek, a mai gondnak, a reális környezetnek, a természetes játéknak van rangja a színpadon.

A „Műhely” nem is egy darabbal: bevonult a West Endre. Írói, így Behan, már a Broadwayt is meghódították. Kissé a felfedezők sorsa is elérte már a színházat és személy szerint lelkes, áldozatos vezetőjét. Megszülettek az újdonságok — s az ügyesek élnek vele. Ma az a csábos színpad, mely ismeretlen nevet ígér; az a jó cím, mely eleve elkülönzi a darabot a társalgási drámák unalmától.

London eddigi színpadi királyai, Terence Rattigan, vagy Noel Coward először kézlegyintéssel fogadták az új írói „siserehadat” és éppoly kevéssé tudták elképzelni, hogy sikerük lehet, mint azok a szerzők, akiket a fiatal Rattigan, vagy a fiatal Noel Coward ostromolt. Ez utóbbi, már-már természetesen, a dráma hanyatlását számítja a fiatalok feltűnésétől és diadalától — s mérges cikkében, a Sunday Timesban ki is oktatta őket, hogy a társadalmi problémák feszegetése önmagában még nem művészet, hogy a világ merő tárgyi felfedezése még nem dráma. S igaz is, hogy az új szerzők, Arnold Weskertől Bernard Kopsig, Donleavytól Robert Boltig nem kezelik olyan ügyesen a párbeszéd, a meglepetés, a váratlan fordulat dramaturgiai eszközeit, mint az idős *rutinier*-k — de van bennük valami, ami a rutinnál és gyakorlatnál több. Politikai szenvedély, és felfedező-vágy, megismerő és nevelőigény.

Hányan maradnak meg e nagy, induló csapatból? Nyilván kevesen. Kivált, hogy az új írók előretörésével a nehézségek is gyarapodnak. A „Műhely”, sikereinek delén csendes válságot élt át. A belső vita, összetűzés, nézeteltérés eredménye pedig az lett, hogy Joan Littlewood, a nyughatatlan kísérletező és felfedező, asszony létére is férfienergiákkal rendelkező szervező: kivált a Műhelyből és külsországi rendezésekre kötött szerződéseket, három esztendőre.

Raffles úr, kissé keserűen és magabiztosan azt mondja, hogy mi sem változott, a Műhely tántoríthatatlanul megy előre választott útján. S levisz a próbára, ahol kopott kulisszák masztix-szagú levegőjében készül az új darab.

De melyik darabban nem hisz egy színház, a bemutatóg?

Új angol költőkből

Lakatos Kálmán fordításai

Az Auden utáni nemzedék költészetéről áttekintő képet nyújtani néhány szemelvénnyben aligha lehetséges. A jelen válogatás szándéka nem is lehetett több, mint lényegében egyéni ízlés alapján bemutatni néhányat a töménytelen számbajöhető versből és rámutatni olyan vonásokra, amelyek összekapcsolják ezt a nemzedéket az előzővel, és olyanokra, amelyek elkülönítik őket.

Valami természetessé váló egzisztencializmus és individualista magatartás jellemző a nemzedék hangjára. Higgadt, kiábrándult tárgyilagosságuk óvakodik lelkesedni olyan eszmékért, amelyek prófétává tehetnék őket. A harmincas évek költő-prófétáitól és a háború utáni vallásos ihletéstől (vö. Auden) egyaránt távol maradnak.

A. Mitchell és P. West verse közérdekű témákhoz nyúl, de a megoldás egyikben sem jut előbbre az ironiánál, illetőleg az egyéni ötletnél. A. Mitchell gúnyoros ódájában az angol himnusz kezdő sorát parodizálva (God Save the Queen — helyett: Money Save the Money — Pénz óvd meg a pénzt) tömör és gyilkos kritikát mond a burzsoá rend és a képmutató angol konzervativizmus felett. Paul West pedig minden kommentár nélkül ábrázolja, hogyan tud a kenyérért féltő ember kegyetlen lenni az inséget szenvedő embertárs iránt is, ha kenyérért kellene megosztania.

Külön tanulmányt igényelne, ha azokat a kérdéseket is taglalni kívánnám, amelyek nem tűnnek elő a szemelvényekből. Sajnos, azt sem állíthatom, hogy bármelyik idézett költőtől éppen a legjellemzőbb verset fordítottam le. Ilyen igényhez nehéz lett volna megfelelő közös szempontot találni, amely erőltetés nélkül éppen a legjellemzőbb verset állítja mindegyiknél kellő megvilágításba. Nem kétséges például, hogy Philip Larkin „Church Going” (Templomlátogatás) c. verse az egész nemzedék világnézeti-vallási közömbösségére jellemző példa lett volna, de magára Larkinra nem jellemzőbb, mint az itt közölt versek. Művészi magatartása, szélsőséges individualizmusa „Megfontolom, hol álljak” (Reasons for Attendance) c. költeményéből derül ki, amelynek csattanója mégis pozitív, mert nem kérkedik vélt igazával, hanem mindennek felett őszinteséget követel.

A Movement költőit kivéve (l. Kéry László cikkét a Nagyvilág 1961. júliusi számában) nincs jelentős csoportosulás az angol fiatalok között. Az egyes folyóiratokhoz való tartozás nem jelent eszmei közösséget, már csak azért sem, mivel rendszerint mindegyik író több folyóiratnak dolgozik. A nemzedéknek mégis vannak közös vonásai, főleg formai tekintetben, s ezek valamennyire megkülönböztetik az előző nemzedéktől. „Romantikus” hangulataik például közelebb maradnak a valósághoz, mint a Wales misztikumából táplálkozó Dylan Thomas versei, „objektivisták” törekvéseik pedig árnyaltabbak, érzelmileg-hangulatilag általában színezettebbek, mint Audenéké. A teljességre törekvés némi kiegyenlítődéshöz, illetőleg mindkét irányzat eredményeinek tudatos felhasználásában nyilvánul meg. Erősen intellektualizmus, de a kifejezést iparkodnak érzelmileg gazdagon árnyalni. A kép változatlanul fő eleme a versnek. Sőt eszmei lendület híján nemegyszer öncélú fontosságra is jut. A megformálás tömör, kimunkált, a szoros formák reneszánszukat élik, sőt olykor túl is bonyolódnak. Azonban a szabadvers, ha nem is egyeduralkodó többé, nem veszítette el jelentőségét, s mindannyiszor előkerül, valahányszor a költő hangsúlyozni kívánja egyéni, szuverén tetszését és függetlenségét a hagyomány folytán bizonyos fokig mechanikussá váló formafegyelemmel szemben.

Az Auden-féle „klasszicista” és a Dylan Thomas költészetében kulmináló „új-romantikus” irányzat hatása szerint szétozítani a nemzedéket aligha kecsesgátna más reális eredménnyel, mint hogy egyesek keményebb, intellektuálisabb módon verselnek (Ph. Larkin, A. Mitchell), másoknál pedig a misztikumra hajló képi hangulat-teremtés körülményesen, olykor talányszerűen megduzzasztott kifejezéssel párosul. Így pl. Burns Singer balladisztikus vers-bravúrja erős Dylan Thomas-hatást árul el. Paul West sejtelenben gazdag verse (A kiutasított) és Ted Hughes látomása a hajnali hegytetőn (A lovak) szintén az emocionális líra ihletében fogantak.

Ha a konkrét megvalósulás módjai iránt nem is mutatnak lelkesedést, mégis a jobb művészet ott lappang egy értelmes, minden ember számára tartalmas és szükséges humanizmus, amelyben a lobogást mérsékli az értelem megfontolása, de végeredményben egy mindenki számára elfogadható, emberibb világ felé mutat.

Életrajzi jegyzetek

TED HUGHES (Edward James Hughes) 1930-ban született. A cambridge-i egyetemen magiszteri fokozatot szerzett. Eddig két önálló kötete jelent meg. — 1960-ban elnyerte a Somerset Maugham díjat. „Kétlaki” költő: tartózkodását Anglia és az Egyesült Államok között osztja meg.

PHILIP LARKIN egyetemi könyvtáros Oxfordban. 1922-ben született. Tanulmányait Coventry-ban és az oxfordi egyetemen végezte, ahol magiszteri fokozatot szerzett. Az Angol Írószövetség tagja, a Movement legmarkánsabb költő-egyénsége. Három verseskötete van.

ADRIAN MITCHELL 1933-ban született.

BURNS SINGER (igazi nevén James Hyman) 1928-ban született, Glasgow-ban végezte az egyetemet. Két önálló kötete jelent meg.

PAUL WEST 1930-ban született.

L. K.

Philip Larkin

Nászi szél

(Wedding-Wind)

Zúgott a szél az esküvőmön,
S nászéjszakámon a főszelel dalolt;
Egy ól-ajtót döngetett, megint s megint,
Ő kiment bezárni, s ostoba én,
Egy gyertyánál füleltem, hogy zuhog kint,
Csak néztem arcom a kandeláber tükrén,
Nem látva semmit sem. Mikor bejött,
Mondta, a lovak hogy félnek, s az én szívem
Úgy fájt, hogy ember vagy állat ma hajnal előtt
Nem lehet boldog velem.

De nappal itt

A szél az ég alatt mindent úgy összezavart.
Ő elment megnézni a víz-árt, amíg
Én egy csorbult vödröt cipelek az ól elé,
S lerakva nézem, a szél hogyan veri a port,
És rohan a felhőkön, erdőn, hogy csattog belé
Kötényem, meg a ruhaszárító drót.
Hát el lehet viselni, ha úgy dagadoz
A tettek boldog sora a szélben, akár
Egy drága gyöngysor? S most hogy a végtelen reggel
Oszlja meg ágyam, aludni hagynak-e már?
És kiszikkaszthat-e
Ily gyönyörforrást a halál, ha nem enged
Jóságként térdepelni az éltető vizeknél?

Megfontolom, hol álljak

(Reasons for Attendance)

A kürt rikolt és minden zaj fölött
Húz oda, hol egy terem ablaka
Tánc-párokat vetít — még egy sincs huszonöt —
Arc arcot ér s a kört ide-oda
Ringatja boldog percek mámora.

— Elképzelem a füstöt, izzadást,
A nő igézetét. Mért állok kint?
S mi vinne be? A férfivágy, dehát
Mi az a vágy? Boldogság rendszerint
Csak páros életből fakad — de mint

Csak szó, ez engem alig érdekel.
Mi engem vonz, a vadszívű harang,
(A művészet) egyénivé nevel,
Hiszen egyéniségnek lenni: rang.
Ő szól; én hallom, s más is itt alatt,

De nem helyettem, s nem helyettük én,
S ez boldogít. Hát kívül maradok,
Mert így hiszem. Ők túl az ablak üvegén,
Mert úgy hiszik. Jó itt és jó amott;
Ha egyikünk sem tévedett, vagy hazudott.

Burns Singer

A lepke

(The Moth)

Fény rágja át a lyukacsos falat,
Türelmes tudna lenni, s nem lehet.
A fény betör, s bennem a gondolat
Most újra felidézi a helyet
A rejtett, ügyes zuhatag alatt,
A csurgót és falat. Falat. Falat.

Halálfej-lepke verdesi ablakom.

Sötét kopogtat kint. Hallom, mozog.
A fény rohan, elérné, s nem lehet.
Szeretett földek, mezők, birtokok
Maradtak kint; s egy víz-fal testesíti meg
A gondolatot, hol a fény ivott,
Majd elszökött. Mozog. Mozog. Mozog.

Halálfej-lepke verdesi ablakom.

Elöttem röpköd egy nyalábnyi fény,
Próbálok látni vele, s nem lehet.
Csak falak, víz, föld, éj, sötét remény
Ajánlkoznak maguk. A végzetet
Lesik a test s a szellem, ám az én
Szememben fény ül, fény. A fény. A fény.

Halálfej-lepke verdesi ablakom.

Adrian Mitchell

Óda a pénzhez

(Ode to Money)

Ember-evő, nő-faló, tigrisnél bátrabb,
Szerető, gyilkos húzza e zsebet,
Vipera kushad mélyén a zsáknak.
Öngyilkolásnak arany szemű anyja,
Szívembe aranyoztam képedet.

Te fűtögetsz és hűtögetsz,
Rémítő álmod gyógyítod,
Művészet, élet mind szavadra les.
Ó pénz, ne fürdess tejbe-vajba engem,
Csak meleg tájon fagylalt-hegyre áhitok.

A Pálmakertek zenekara vígan
Nyúzza: Pénz Fényesíti a Pénzt,
S a Vörös Pénzt is. Ezüst láncaimban
Felállok mindig, ha a banda
Fújja, hogy Pénz, Óvd meg a Pénzt!

Paul West

A kiutasított

(The Rejected)

Nem panaszként, csak egy kis gyöngesség, amit szemem
elárult, nem is a tett, csupán a fázás
szólt belőle. Nem volt a jöttén áldás,
tétován állt az ajtóban, s a beszéd kelleme
sem volt meg ajkán: idegenül, némán
csöpp kinti levegőt hozott magával,
s az inség lökte be.

Hatan figyeltük bentről: lám, mennyire fél,
de nem moccan senki. Mintha sápadt lény
egy kopogtatás volna csak. Szemünk hideg fénye
siklott kabátján végig: s nem talált barátára.

Egy levél,
a hónap halk tanúja, libbent alá keskeny
válláról. Egy kicsit nézte, csöndben állva;
és duruzsolt a kályha.

Pont rosszkor. Mi csak vártunk, mi lesz még,
Nem volt kedvünk szólni s megosztani kenyerünket.
Hasábok pattogtak a kunyhóban: és félelmünknek
sok apró hang fokozta szúrását. De pengét
fenve a téli csöndhöz, kint hatalmas szél sikított.
Majd megtört. Lesütött szemmel, még hóval a vállán,

a férfi elment.

Ted Hughes

A lovak

(The Horses)

Erdőkön vágtam át, sötét, hajnal-előtti órán,
Gonosz lég és fagy-termő némaság;

Se levél, se madár —
Fagyba-vert világ. Kiertem az erdősáv fölé,

Ahol leheletem az acél fénybe szobrokat csavart.
De a sötétet a völgyek lecsapolták,

Míg a lép-vonal — feketedő szenny az élénkülő szürkén —
Az eget elől ketté szelte. S lovakat láttam ott,

Hatalmasan a sűrű szürkületben — tízet együtt —
Megalit-tömbként. Párát fújtak, mozdulatlan,

Fonott sörénnyel s lecövekelt lábbal,
És hangtalan.

Hogy elhaladtam, egy se horkant s fejét se kapta föl.
Szürke, néma töredékei

Egy szürke, hallgatag világnak.

Sóváran füleltem az ingoványnál.
Szalonka-surrogás fordult éllel a csendnek.

Lassan egy táj-rész lombozott ki a sötétből. Majd a nap
Mint vörös narancs tört fel,

Némán s a magjáig hasítva, felhőt dobott szét,
S a nyílást széjjelrázva, kéket mutatott,

És lecsüngő nagy bolygókat.
Megfordultam,

És álom-lázban botladozva le
A sötét fák közé a lángralobbant csúcsról,

A lovakhoz értem újra. Még ott álltak,
De gőzölve és sistergőn a fényfolyamban.

Fonott szép kősörényük, lecövekelt hátsó lábuk
Harmattól reszketett, míg körül mindenütt

A fagy csiholt üzet. S még egyre zajtalan,
Egyik se horkantott vagy dobogott,

Lógó fejük türelmes volt, akár a láthatár,
A völgyek felett magasán, a derengő vörös sugárban. —

A zsúfolt utcák vermében az évek s arcok közepett
Még feltolul az emlékük, mikor ott a magányos helyen

A fényárban, a vörös felhők közt, figyeltem a szalonkát,
Tünődve, a láthatár hogyan zsibong.

FIATALOK

Békési Gyula

Tarlók, vadvizek népe

Szalmán háltak, mert ágyuk sem volt,
s mire a hajnal kukorékolt,
harmatot vert a pantallójuk,

s mire feljött a nagyságos Nap,
tetőzve állt a porzó asztag,
s hűlő testükhöz tapadt ingben
ólálkodtak a kazlak mellett.

S ment a tarlók, vadvizek népe;
fejük fölött madarak éke,
szürke égbolt, vakító semmi.

Mentek a forró zuhatagban
aszalódva, gyűrött kalapban,
kérges talpukban sok tövissel.

Mennyi lélek - friss, éles elme
volt köztük, s mind-mind elperelve
a jobb sorstól, — ó, boldog isten!

S mentek, csak mentek szomorúan,
s tudták: ez így lesz amíg úr van,
meg szolga van, s hiába minden.

Mentek a nyurga jegenyék közt,
paskolta őket isten, ördög,
s csalta a hétszínű szivárvány.

Bokrok között, állig a csendben,
ki-ki megszépült, s ismeretlen
tájakon járt a lelke.

Mind-mind el akart menekülni,
vagy a nyirkos föld alatt hűlni,
hol nincs élet (vakító sárkány);

csak vadvizek, gyökerek, s csontok,
hol majd levedlik mint a lombok
rongy húsukat — holtan is vezekelve.

Gyevi Károly

Nem álmok függőhidján

Eljutottunk a titokzatos mennybolt szürke ereszaljáig,
pedig parázna istennőkkel, mennyek és földek bikáival
kellett megvívunk, hogy feljussunk odáig.

Egi hatalmak földi futárit hányszor, de hányszor
kellett legyőznünk!

Isten-küldöncök rémhír-zuhatagját
kellett felfognunk, — s felszárítani

de sok bús könnyet kellett közben, amíg győztünk!

Kutatjuk most a kozmikus térség többi titkait rendületlen,
földi istenek ellenére, s nem révületben,
de aggyal és géppel,

s nem álmok függőhidján lóbáljuk testünk,
nem merengünk,

nem csodákra várunk,

de gyújtunk új tüzeket a már hajnalló éjszakába.

Csontos István

Jel

A jégpatájú éjszakák a téren:
ó, látom még a félénk zúzmarát,
a villanydrótot atkarolja szépen,
lehullni készül, s aztán — nincs tovább.

Koppan a perc a csillagrács alatt.
Nem tudom, ember, érted ezt a jelt?
A Szinvaparton fűre lép a hab
és gyöngyein újfajta fény remeg.

Várady Szabolcs

Rajzok alá

Papiromon, tollam alól
falábú, csonka alakok
bukdosnak szét, motyogja szájuk,
hogy magamra ne hagyjatok.

És hív az egyik rengeteg kezével,
a másik ponttá zsugorul.
Ha arcomat mosolyba gyűröm,
megbújnak legalul.

Téged keresnek, merre vagy,
fában, fűben, örökös zöld sötétben —
Látogass néha erre is —
ha szólnom kell, megöl a székelyen.

Nagy Margit

Táncoltatóim ellen

Szerelemnél már sok férfi megfázott,
de fagypontra a legforróbb se hűlt.
Hegyet birtokol a turista lábnym,
de lakni nem a sziklákra megyünk.

Az életet a lehetőség méri,
nem fantázia, mint egy Grimm mesét.
Tőlem ne várjon lehetetlent senki,
még akkor sem, ha istennek becéz.

Öntudatom nem jogcím szöcsketáncra,
ne célozgassa türelmem a szó;
annyit vállalok, amennyit megválthat
erőm, s amennyi vállamra való.

En elteritem az idő nyugalmát
magam körül, mert emberek közt élek.
Robbantgassák a percek dinamitját
azok, akik a nyugalomtól félnek.

Fürtös Gusztáv

Esős unalom délutánján

(Emlékezés egy régi-régi vasárnapra)

Egész nap esett; megázott az út, a fák
poros zöldje, fújt a szél, megázott a szél is,
zúgott a harang, megázott a harangszó is,
megázott a kedvünk, és így szóltunk egymáshoz,
e felhőkönjött vasárnapon: „Mit csináljunk?”
Alig beszéltünk, s a szó nem szállt magasra,
tévelygőn röpködött, mint ázott madár, mely
menedéket keres. — „Mit csináljunk?”
Elég volt az irodalomból, valami frissre vágytunk,
hármán, fiúk. Lányok nevettek el mellettünk,
esernyőjükön fénylett az este, s lépteikben
ott ringott sóvárgása ázott szívünknek;
de mi csak kószáltunk unottan tovább,
olyanok voltunk, mint ázott levelek,
melyeket már eldobtak a fák.

Írók magukról

Mohácsi Jenő emlékére

A múlt évben Mohácsi Jenő szülőházát emléktáblával jelölték meg Mohácson. Ebből az alkalomból több helyütt méltatták munkásságát, s tudtommal egész életét és tevékenységét feldolgozó monográfia is készül róla. Ehhez kívánnék hozzájárulni alábbi önéletrajzának közlésével, mely sajnálatosan szűkszavú és szerényhangú ugyan, viszont saját írása lévén, értéke, hogy adatai hitelesek, azonkívül egy dokumentummal szaporítja írói hagyatékát. Mohácsi jeles elbeszélő, hangjátékszerző és operaszövegíró volt, de legfőbb irodalomtörténeti érdemét ma mégis abban látjuk, hogy a *Csongor és Tündének* és *Az ember tragédiájának* abszolút költői színvonalú és korszerű fordításait alkotta meg, előadásukat Németországban sikerre vitte, és így méltó hírnevet, becsülést szerzett e klasszikusainknak. De mellettük irodalmunknak még sok más kiváló művét is tolmácsolta. A többit elmondja levelében, csak annyit fűzök hozzá, hogy 1942-ben írta, amikor 1920 óta megjelent munkáinak jegyzékét és életrajzi adatait kértem tőle. Reznált hangján megérzik, hogy már nem várt jót a sorstól; mint tudjuk, sejtelve megvalósult, az 1944–45. évi deportálásoknak ő is áldozata lett. (Zárójelben: az írók, akik megtiszteltek leveleikkel, gyakran professzornak, méltóságos úrnak szólítottak, abban a téves hitben, hogy egyetemi tanár vagyok, így Mohácsi is.)

Budapest, 1942. március 28-án. — Mélyen tisztelt Professzor Úr! Eleget teszek szíves felszólításának. És elküldöm egyidejűleg két novellás kötetemet. — Igaz, nem 1920 óta dolgozom. 1904-ben jelent meg első verseskötetem: *Crescens, Légrády Testvérek*, — 1909-ben a második: *Janus lelke*, Singer és Wolfner. Ezekre a kötetekre Professzor Úrnak bizonyára nincs szüksége, azért nem is terhelem velük.

A Meseköltő a Dunán című kötetem 1941-ben jelent meg. Nem tudom elküldeni, mert nincsen meg még egy példányban, a Lidércke című regényemet, — alcíme: Madách Imréné Fráter Erzsébet életének és halálának regénye, — mely 1935-ben jelent meg, a Nyugat kiadásában.

Néhány nap előtt fejeztem be új regényemet. Címe: Hegedű és koldusbot. Alcíme: Rózsavölgyi Márk életének regénye. Megjelenik a Hungária könyvkiadónál.

Operaszövegeim bizonyára nem érdeklik. (A Magyar Királyi Operaházban hetet játszottak.)

A Meseköltő utolsó lapján ott van megjelent német fordításaim jegyzéke.

Legyen szabad megemlítenem, hogy Tragédia-fordításomat előadta 1930-ban a bécsi, 1931-ben a müncheni rádió. 1934-ben a bécsi Burgszínház (ott 30 előadásával az évad legnagyobb sikere volt), 1937-ben a hamburgi Állami Színház (Staatliches Schauspielhaus), itt is 28 előadásával nagy sikerré lett.

Most jelent meg az első németországi könyv *Az ember tragédiájáról*. Teljes címlapja:

„Das Nationaltheater.” Schriftenreihe des Theaterwissenschaftlichen Instituts der Schiller-Universität Jena. Herausgegeben von Univ. Dozent Dr. Otto C. zur Nedden. Band VII.

Imre Madách
„Die Tragödie des Menschen”
von
Dr. Wolfgang Margendorff.
Konrad Triltsch Verlag, Würzburg.

E könyv 106. lapján olvasom: Erst im Jahre 1934 setzte eine „Renaissance“ der „Tragödie des Menschen“ mit der Premiere am 23. Januar am Wiener Burgtheater unter Hermann Röbbling ein. Die Übersetzung stammte von Jenő Mohácsi, einen der besten Madách—Kenner Ungarns.*

A hamburgi előadást dr. Németh Antal rendezte.

1936-ban a bécsi rádió előadta „Csongor és Tünde”-fordításomat, dr. Németh Antal rendezésében.

Életrajzi adatok: 1886. március 28-án születtem Mohácson. [E levelet tehát 56-ik születésnapján írta.] Néhány hetes koromban Bécsbe kerültem, ott voltam 1896 elejéig. Azóta Budapesten élek. A jogi tudományok doktora, író és hírlapíró vagyok. A budapesti német napilapok szerkesztőségében dolgoztam, sok évig a bécsi Neue Freie Presse és Neues Wiener Tagblatt munkatársa és színi bírálója voltam. Írásaim a Nyugatban, Magyar Csillagban és több folyóiratban és napilapban, a Frankfurter Zeitungban és egyéb németországi és svájci lapokban jelentek meg. Amint már említettem, hét operaszövegemet a budapesti Operaház adta elő.

A magyar rádióban két hangjátékom került előadásra: Eszterházi Vigasságok (Bessenyei György életéből) és a verses Madách.

A magyar, a bécsi, prágai és müncheni rádióban német nyelvű előadásokat tartottam a magyar kultúrtörténet és irodalom köréből.

A Kisfaludy Társaság levelező tagja, a Janus Pannonius Társaság és a Gyönyösy István Társaság rendes tagja, a Nógrádmegyei Madách Társaság tiszteleti tagja vagyok.

1932-ben mint a Magyar Pen Club titkára megrendeztem a Pen Clubok budapesti világkongresszusát. Jelenleg a Magyar Pen Club alelnöke vagyok.

A magyar irodalmat azzal is propagáltam, hogy igen sok novellát fordítottam le németre és jelentettem meg a bécsi, németországi és svájci lapokban.

Mély tisztelettel

Mohácsi Jenő.

*

Baudelaire első magyar fordítója

A címet kissé helyesbítenem kell: *György Oszkár* nem a teljes *Fleurs du malt* fordította le, hanem az eredeti 151 versnek csak kishiján felét, 71-et, és 1917-ben adta ki. Ez volt az első nagyobb, önálló kötetben megjelent fordításgyűjtemény a korszakalkotó műből, s így joggal nevezhetjük Baudelaire első magyar ismertetőjének. Nem kis vállalkozás volt ez akkoriban, s noha nem tagadható, hogy György a művészi tolmácsolásban elmaradt a nagy mesterek, Babits, Tóth Árpád és Szabó Lőrinc mögött, hat évvel megelőzte az ő teljes fordításukat. Ez az irodalomtörténeti tény feljegyzésre méltó, annál inkább, mert pusztán a maga erejére támaszkodva vitte végbe, székesfehérvári magányában. Ugyanis ott tanárkodott, számos saját verseskötetet és műfordítás-antológiát adott ki, főként francia költőkből. Mint tehetség, nem sorolható az elsők közé, de nem is jelentéktelen, s lelkes, önzetlen, sőt önfeláldozó, hírnévre nem törő buzgalmaival tisztes helyet szerzett a Nyugat-nemzedék tagjai között; kellő méltatásának ideje bizonyára meg fog jönni. Levelei nem kívánnak sok kommentárt, az elsőt, keltezetlenül, 1926-ban írta, midőn értesült, hogy Verlaine: *Jóság* c. kötetének fordítását ismertettem az egyik pécsi lapban.

Igen tisztelt Kolléga Úr! Müller Lipót kollégámtól tudom, hogy Ön volt szíves egy ottani lapban ismertetni a könyvemet. Köszönöm Önnek önzetlen fáradozását

*A német szövegek fordítása: „A nemzeti színház”. A jénai Friedrich Schiller Egyetem Színháztudományi Intézetének kiadványsorozata. Kiadja Dr. O. C. zur Nedden, magántanár. 7. köt. — Madách Imre: „Az ember tragédiája” Dr. Wolfgang Margendorfftól. K. Triltsch könyvkiadó, Würzburg. — A 106. lapon: „Csak 1934-ben támadt „Az ember tragédiájának” „renaissancea” (ti. Németországban) a bécsi Burgszínház január 23-i premiere-jével Hermann Röbbling igazgatása alatt. A fordítás Mohácsi Jenőtől, Magyarország egyik legjobb Madách-ismerőjétől származott.” — Megjegyzendő, hogy mindez már a Hitler-uralom idejében történt, Mohácsinak zsidó léte is sikerült megnyitnia a sorompót a Tragédia sorozatos sikerei és tudományos értékelése előtt.

és igen kérem, juttassa el hozzám azt a lapszámot, amelyben a cikk megjelent. Egyébként is örömmel fogadnám megjegyzéseit, különösen a Verlaine-fordításokra nézve és egy újabb kiadásban hasznomra is fordíthatnám. — Szívvelyes üdvözléssel György Oszkár.

Második, szintén keltezetlen levelét 1927-ben válaszul küldte az enyémre, melyben jeleztem, hogy összefoglaló cikket írtam róla, de még nem jelent meg.

Kedves Kollégám! — Köszönöm szíves sorait és a cikket, melyet könyveimről írt; örülnék, ha egyszer eljuttathatná hozzám, mert érdemleges kritikát még nem olvastam róluk. Eddig mindössze a Litteratúrában, a Pester Lloyban és a Népszavában láttam róluk ismertetést; talán máshol is jött már, csak nem tudok róluk. A Verlaine-cikke igen érdekelné és örülnék, ha kéziratban is olvashatnám, talán egy pár helyreigazítás hasznára válna. [A cikket Szabó Lőrinc közölte a *Pandorában*.] Így engedje meg, hogy figyelmébe ajánljak néhány Verlaine-fordítást, talán nem ismeri őket: az *Élet* néhány évfolyamában megjelenteket Sik Sándortól és másoktól, és Térey Sándor könyvét, mely az első magyar Verlaine-könyv (Singer és Wolfner). Ezeket a magamé elkészülte után olvastam, de nélkülük is látnám ma már jobban fordításom hibáit és erőnyeit, s egyet-mást másképp is írnék.

Most új fordításokon dolgozom, a 20-ik század francia lírikusainak versei. Eddig a munka jórészevel elkészültem, kb. 40 verssel és Karácsonyra ki akarom adni őket. Fő forrásom a Vaissière-féle anthologia, de néhány külön költői gyűjtemény is. Igen megköszönném, ha küldhetne Claudeltől és Valérytól valamely versgyűjteményt, mert ezek a költők anthologiámban hiányosan vannak képviselve. Néhány nap múlva visszaküldeném őket: a kiválasztott verseket leírnám.

Ép e könyv kiadására vonatkozólag kérnék Öntől felvilágosítást, hiszen Ön már sokat fordított. Nem tudom, ezek a költők kiadhatók-e engedély és fizetés nélkül és ha ezt leendő kiadómnak meg kell szereznie, hova kell fordulnia?

Igen megköszönném szíves felvilágosítását. Szívvelyes üdvözléssel tisztelő híve György Oszkár.

Következő levele 1930-ban megjelent, *Végtelen fasor* c. kötetét kíséri:

Mélyen tisztelt Uram! — Örömmel küldöm legújabb könyvemet — ered. versek és fordítások —, mert úgy érzem, jobb, mint az előbbi és talán Önnek is tetszeni fog.

Hálásan gondolok arra, hogy Ön elfogulatlanul ítélte rólam nagy irodalomtörténetében; ha van új könyvemben haladás: jórészt az Ön megértő, szép bírálatának köszönhetem.

Kérem, ha teheti, ha ideje engedi, írjon róla valamelyik lapban, vagy írja meg levélben véleményét, nagyon megörvendeztetne vele.

Szívvelyes üdvözléssel igaz tisztelője György Oszkár. — Székesfehérvár, 1930. dec. 17.

Most tizenkét évi hézag következik, de nem hiszem, hogy a levelek elvesztek volna. Az 1930-as évek ugyanis rossz időket hoztak az írókra. György is jelzi, hogy nem tudott kiadni semmit, s könyvek híján levelezésem meggyérült. 1942-ben azonban új gyűjtésbe fogtam, s ekkor kértem és kaptam tőle az alábbi levelet, továbbá önéletrajzát.

Igen tisztelt Uram! — E levéllel egyidőben küldök néhány könyvet; talán nem ismerte őket.

Az *In memoriam* első kötetem volt, a *Végtelen fasor* az utolsó. Köztük volt a *Titkok*, amelyet Ön is ismer. Fordított köteteim: *Baudelaire*: A Rossz virágai (1917 és 1921, Tevan kiad.); *Verlaine*: Jóság (1926, Mentor-kiad.), *Fleg és Spire* verseiből (saját kiad.). — Ezen kötetek óta sokat írtam és fordítottam, de pénz híján nem adhattam ki semmit. Talán egy-két hónap múlva sikerül megjelentetnem egy új teljes és átdolgozott Baudelaire-t, amellyel csaknem elkészültem.

Kéziratban van két kötet eredeti versem (kisebb és nagyobb költemények; ezekből mutatványokat küldtem Weöres Sándornak egy Dunántúli Anthologia számára) [ez a Pável Ágoston-féle meg nem jelent antológia volt]; egy kb. száz versből álló modern francia anthologia ford. Baudelairetől máig; egy Valéry—Claudel füzet; egy Byron—Moore füzet; egy bibliai tárgyú versek gyűjt. külföldi költőkből és egy Claudel próza-kötet.

Tudom, hogy kéziratban levő versekkel sem a kritika, sem az irodalomtörténet nem foglalkozhat, csak a meddőség látszatát akartam elkerülni. Fordításaim és eredeti verseim az utóbbi években leginkább a Nyugatban és a Magyar Nemzetben jelentek meg. A most Önnek megküldött „Végtelen faszor” egyetlen példányom, ezért kérem szíves visszaküldését. A másik kettőből már csak néhány foltos példányom maradt.

A szép könyv új kiadását örömmel üdvözlöm és várom. Igaz tisztelője György Oszkár. — Szfvár, 1942. III. 21.

A fenti zárómondat egy 1942-ben írt könyvemnek bókol. — Önéletrajzát harmadik személyben írta, többek közt egyetemi éveiről is beszámol, midőn Babits, Kosztolányi és Juhász Gyula évfolyamtársa és barátja volt, s már akkor élénk irodalmi munkásságot fejtettek ki; ezeket a sorokat a Dévényi Iván szerkesztésében megjelenés előtt álló Babits-émlékkönyv fogja közölni, azért itt mellőzöm, úgyszintén munkáinak terjedelmes bibliográfiáját, a többit azonban feljegyzem későbbi kutatók számára.

Életrajzi adatok. — Született 1882. dec. 27-én Budapesten. Anyját kb. 1½ éves korában elvesztette, s ez az emléktelen emlék, ez a hiányérzet sugallta első kötetének címét és az első ciklus verseit („In memoriam”, 1911).

Középiskolai tanulmányait a bpesti piarista és a Barcsay-utcai áll. gimnáziumban végezte; egyetemi tanulmányait 1900—1901-től 1906-ig a bpesti tud. egyetemen és a párizsi Sorbonne-on. Oklevele a magyar—francia nyelv tanítására készítette... [Itt következik az egyetemi évekről szóló rész.]

Első versei a régi Magyar Szemlében (később ugyanitt a többieké is), a Pesti Naplóban, a Napban, a Független Magyarországon (talán 1902-től) jelentek meg. Ezek fordítások voltak (néhány eredeti vers is) Sully Prudhomme, Maupassant, Baudelaire, Verlaine, Byron verseiből.

Egyetemi tanulmányai végeztével még 1—2 évig Bpsten maradt. Ekkor belső munkatársa volt a Revue de Hongrie-nak; cikkeket írt (többek közt Arany J., Vörösmarty, Kiss J. lírájáról, az ősi magyar ritmusról) és fordított franciára.

1907-ben Győrben, az áll. főreálban megkezdte tanári pályáját. Állomáshelyei a köv. voltak: Győr, Lipa, Bpest, Debrecen, Ungvár, Szfvár. — 1920-tól Székesfehérváron tanított az áll. gimnáziumban. 1921-ben megnősült. Azóta ebben a városban él. Itt egyideig alelnöke volt a Vörösmarty irod. és műv. társaságnak és néhány fiatal íróval együtt szerkesztette a Vár c. havi irod. és műv. folyóiratot (azóta megszűnt).

Ez volt utolsó küldeménye. Még két évig élt ezután, a deportálás vele is végzett.

VÁRKONYI NÁNDOR

Irodalom és történelem*

Kedves Hallgatóim,

már csak azért is, hogy ez a kis barátságos irodalmi összejeve-
tel változatosabb legyen, én nem olvasok fel — majd elolvassa, aki akarja! —, hanem
így előszóval szeretnék néhány gondolatot elmondani „irodalom és történelem” cím-
mel.

Úgy érzem, annak a szükségessége nem avult el, sőt, újra és újra hangoztatni
kell, hogy irodalom nélkül nincs történelem, történelem nélkül nincs közösségi élet,
szellemi-lelki kohézió, ember és lélekformáló teremtő erő, kölcsönhatás. Az irodalom
nem pusztán időtöltés, szórakozás, hanem valami több: az emberiség s abban külön-
külön minden nemzet és minden nyelvi kultúra szempontjából az egyik legfontosabb
megtartó erő: mindjárt a kenyér után következik. És hogy ezt ne csak az én szavam
erősítse, hanem egy világirodalmi tekintéllyel is „alátámasszam”: Horatiust idézem,
aki ezt így fejezte ki ars poeticájában: „Sok bátor ember élt Agamemnon előtt is,
mégis úgy borul rájuk a hosszú éjszaka, hogy nem könnyeznek értük, és nem ismerik
őket, mert nem énekel róluk felkent költő.” (Katona József fordítása.)

Úgyszólván örökké élő megfogalmazása ez annak, hogy miért beszélünk az em-
berekhez, miért akarjuk a gondolataikat hajlítani, változtatni — lelki-szellemi érte-
lemben — az általunk helyesnek tartott irányba, hogy ezzel a magatartásukat, ízlésü-
ket megváltoztassuk, ismétlem: a magunk által elképzelt és helyesnek vélt irányba.
És ezen nem változtat az, hogy ebben a mai korban — és a holnapiban méginkább
— töménytelen hírközlő szerve, a gondolkodást — helyesebben a helyettünk való gon-
dolkozást — és emlékezést segítő technikai intézmény van, magnetofon, rádió, televí-
zió, újságok, plakátok stb. Mert tessék megfigyelni önmagunkon, hogy az emberi
lélek, értelem és ösztönvilág felfogóképesége nem haladhat olyan gyors arányban,
amilyen arányban hajnali négy órától kezdve, esetleg másik hajnali fél egyig zúdul
ránk a világ hiranyaga, tényanyaga és a különböző értelemben befolyásolni szándé-
kozó művészeti, ismereti és másféle — de általában kívülről jövő gondolati anyag.
Az emberi természet, az emberi lélek és ösztönvilág azonban csak egy bizonyos meny-
nyiségű ismeretanyagot tud átvenni. Illetve úgy látszik, hogy bejön a fülünkön, a sze-
münkön és érzékelőképeségünkön keresztül minden, de ha jól utánanézzünk, mit hal-
lottunk tegnap a rádióban, mit néztünk meg a moziban, mit láttunk a színházban,
és így tovább... az a csodálatos helyzet áll elő, hogy alig emlékszünk valamire. Sőt
vannak olyan filmek — pedig nem tekintem magam túlságosan feledékeny ember-
nek —, hogy este fáradtra nevetem magamat rajta, és hajnalban, amikor felébred-
tem, törni kellett a fejemet, mi is volt abban a filmben? Pedig abban a világhírű
Lollobrigida játszott! — amint utólag kiderítettem. Viszont — és itt jön az irodalom
történelmi fontossága — Vörösmartynak néhány sora, akár a Szózat, akár a Gondo-
latok a könyvtárban, akár a Guttenberg albumba írt nagy verse, vagy Balassinak,
Arany Jánosnak néhány sora, Petőfinek az a strófája, hogy:

„Leveles dohányát a béres leveszi
A gerendáról, és a küszöbre teszi,
Mevágja nagyjából;

S a csizmaszárából
Pipát húz ki, rátölt, és lomhán szipákol,
S oda-odanéz: nem üres-e a jászol?”

megmarad bennem, amíg élek. — Ezt soha nem felejttem el, nem tudom elfelejteni.
És így ismételhethetném még Petőfitől, Arany Jánostól, Csokonaitól és a magyar iro-
dalom többi legjobbjaitól azokat a halhatatlan sorokat, képeket, hasonlatokat, példá-
zatokat és bölcs mondásokat, de azokat a könyvtáryi értékű, tömör igazságokat is,
amit Shakespeare így fejez ki a Hamletben: „Több dolgok vannak a földön és égen
Horátió, mintsem bölcselmetek álmodni képes...” Ebben az egyetlen mondatban

* Az előadás elhangzott a könyvhét ünnepélyes megnyitása alkalmából rendezett
irodalmi esten, Pécsen, 1962. május 27-én, a járási tanács nagytermében. Az est mű-
sorában Csorba Győző, Csoóri Sándor, Hárs György, Hunyady József, Pál József és
Thiery Árpád olvasott fel írásaiból. Megnyitót Tüskés Tibor mondott.

több sűrített igazság van, mint száz kötet német filozófiában! Mert minden benne van. (Tudniillik ami igazság a száz kötet német filozófiában van, az nem ezen túl, hanem ezen belül van.)

És most azt szeretném ehhez hozzátenni — s mondanivalómnak is ez lenne a lényege, az eddigi csak bevezető volt —, hogy olyan világnak vagyunk a kezdetén — erről reneteg újságcikk szól: az egyik hozsannázva, illuzionista módon, a másik pedig kritikusan és szkeptikusan —, melyre az lesz a jellemző. — már most is az a jellemző! — hogy — először is új iskolareformunk következtében — mindenki iskolázni fog, legalábbis középiskolát mindenki végezni fog. A szakosítást a különböző technikai munkamenet megköveteli. Ebből az következne, hogy most már mindnyájan értelmiségiek leszünk, mert középiskolát végeztünk. Nemrégiben írtam egy tanulmány-félet a „Kortárs”-ban, amelyben elmondtam egy példázatot ennek a kérdésnek a reális megítélésére. Ahogy én látom az emberi társadalmat, a képességek és az erkölcsi derékség hierarchikus tagozódása körülbelül ez: Mindegy hogy honnan, de ha veszünk száz írástudatlan vadembert, száz írástudó, de földhözragadt parasztot, száz ipari szakmunkást egyazon szakmából, egyazon képzettséggel, száz értelmiségit egyazon szakkörből, vagy munkakörből, de akár ha száz egyetemi tanárt is, ezen belül a képességek körülbelül a következő arányban oszlanak meg: Minden adott százból csak néhány — rendszerint tíznél kevesebb — az egészen kiváló képességű ember. a saját szakmája átlagához viszonyítva. Negyven-ötven — egészséges társadalmakról szólva! — lesz a jó átlag; harminc—negyven a gyenge átlag (gyenge átlagon azt értem, akik az iskolában megtanult és munka közben okvetlenül szükséges tudnivalókon túl leteszik az érdeklődést és semmi őket többé nem érdekli, legföljebb valami „hobbyjuk” van, még jó, ha az galambtenyésztés vagy őszibaracktermelés); és minden százas kategóriának a legalján lesz néhány ember, akiket vagy az értelmi-szellemi képességek, vagy az erkölcsi derékség szempontjából gyöngébbeknek, vagy éppen rosszszaknak kell minősíteni. Azt akarom ezzel mondani, hogy akár mennyit iskolázzunk és akár miképpen próbáljuk tölcserrel tölteni a tudományt az emberi fejekbe, a biológiai, fiziológiai stb. eredetű képességeknek ez a hierarchiája — legalábbis egyelőre — általam úgy mondvá: beláthatatlan ideig — megmarad. Ebből természetesen az is következik, hogy a holnapi társadalomban, amelyben most már természettudományt kell tanulnia a traktoristának, a kombájnosnak, a kubikos helyett dolgozó exkavátorkezelőnek, a baromfitenyésztő lánynak és így tovább, szakosodik az egész társadalom. Okvetlen meg kell hát tanulnia, ha tölcserrel töltik is a fejébe, az ő munkakörében szükséges ismeretanyagot. De éppen ezért, és annál inkább, ezek rendszerint — kevés kivétellel — beszűkülnek a saját szakmájukba. Ezért az értelmiségi ember feladata az marad most és mindörökké, hogy az adott korban jelen legyen, a világ össze-haladó ismereteit felszívja és azt, a pedagógus a tanításon, az író a művein, a művész az előadásán keresztül váltja fel és juttassa el a saját szakmájában, kenyérvé kereső munkájában elmélyedő többi embernek. A kollektívizmus lényegét, a kollektivistá érzést és gondolkozást, a spontán, magától értetődő szocialista magatartást igenis az értelmiségi munkakörökben dolgozó embereknek kell az emberi tudatban, ízlésben, erkölcsben, a többiekében is realitássá, minden nap élő, szocialista valósággá változtatni, átformálni. Ebben minden művészetnek, de a pedagógiának is megvan a maga nagy szerepe. De csak az az irodalom és az a pedagógia tudja ezt teljesíteni, amelyik az ismeretanyag mellé szívet, szeretetet, népért, országért való felelősséget — ahogy én azt fogalmazni szoktam: országban, népben, nemzetben való gondolkodást — tud átplántálni, a szív rejtelmes útjain átvinni az emberi lelkekbe. A közösséget vezető, kormányozó és a világtörténelmi jelenlélet állandóan fenntartó elit-értelmiségnek kell mindig azt a munkakört betölteni, ami a társas emberfaj mindennapi életét valóban magasabb szintű közösségi életté teszi. Ez bizonyos állandóan érvényesülő erkölcsi magatartást, de különösképpen szellemi felkészültséget követel és kíván.

Ebben a munkában az írónak is, mint a pedagógusnak és a többi értelmiséginek a szerepe elsősorban a szolgálat. A pusztá sikerhajhászás, ami elárasztotta az egész világot, az irodalmi és művészeti munkaköröket, és ami elegendő energiát, vállalkozási kedvet és sok mindent ad az embernek ahhoz, hogy az újságokban megjelenjen a neve, hogy a plakátokon szerepeljen ilyen és olyan, kis és nagy betűkkel, mondom ez a sikeren való gondolkodás szükségképpen azt eredményezi, hogy kétféle értelmiség alakult ki már eddig is. De ennek a kétféle értelmiségnek az egyik része pusztán „funkcionális”: a szórakozásigényt szolgálja. Mert mentül inkább szakosított a munka, annál inkább szomjazza az ember a „kikapcsolódást”, és általában azt, hogy őt „a pénzéért” szórakoztassák, mert belül — óh — olyan üres... Minekünk, az íróknak és a valódi alkotóművészeknek azt a nagy feladatot kell hát teljesíteni — tiz, húsz,

ötven vagy száz esztendőn belül —, hogy a kapitalizmus korszakában először individualizált, most a szocializmus kezdeti korszakában pedig foglalkozások, szakmák, gondolkodás szerint újratagozódó emberi társadalmat újra, kisebb közösségekből álló nagy közösséggé formáljuk. Hogy végül ne csak kívülről várjuk azt, hogy engem szórakoztassanak, hogy engem táncolni megtanítsanak, hogy mindent készen kapjak, hanem lehetőleg minél több ember — az volna jó, ha minden ember! — tudna hozzáadni önmagából is valamit. Mint ahogy a régi népi közösségi életben a szövés-fonás, illetve a népi díszítőművészet, és a népi tánc, népi dal elemei az egész közösség állandó, szinte vasárnapról-vasárnapra, vagy évszokról-évszakra megismétlődő élményei során teremtődtek meg, és rostálódtak mindig. Régen is voltak — még a népdalokban is — buta szövegek és jelentéktelen dallamok. A buta szövegek azonban elfojtódtak, a kristálytisztá, szép, költői kifejezések megmaradtak. Ugyanez van egyébként minden népművészetben, de az úgynevezett magas művészetben is. A szocializmusnak szükségszerű következménye lesz és legyen az, hogy a mostani átcsoportosulás és átértékeződés után minden emberi közösségben, a tantestületekben, az iskolában, a kasszárnnyában, a termelőszövetkezetekben, az állami gazdaságban, az ipari üzemekben és egyebütt, újra közösséggé kell formálódnia az embereknek. Olyan közösséggé, amelynek művészi, szellemi tápláléka egyrészt a közösség részéről is alkotó hozzájárulást, kritikai képességet, megrostáló képességet igényel, másrészt visszautasítja mindazt, ami szennyes, ami ostoba, ami közösséggellenes, ami az emberi lelket és az emberi társadalmat fenntartó örök közösségi törvényeket — gyermeki, szülői, házastársi szeretetet, erkölcsi tartóerőt — veszélyeztet.

Nem akarok hosszadalmas lenni, és nem is lehet ezt a kérdést egyszerre elintézni. Én csak szerettem volna az ünnepi könyvhét megnyitása alkalmából Pécsen is — ha nem is az egész világnak, ha nem is az egész értelmiségnek, de legalább a jelenlevőknek — felhívni a figyelmét arra, hogy ne veszítsék el a kedvüket, ha a sajtóban és a művészet álarcában ágáló szórakoztatóiparban ízléstelen, antikollektivist és antiszocialista jelenségeket is észlelnek, s ha ezek miatt dühösen le kell csavarni a rádiót és azt a drága televíziót. Inkább hajtogassuk fel a könyveket, a klaszszikusokat is, és a maiakat is, és kritikus lélekkel nézzük meg, hogy mi azokban a mindig-szép és örök-igaz. Tudom, hogy nagyon sok emberben van igazi hivatásérzet, azt is tudom, hogy az ilyen emberben rossz közérzetet okoz, ha ocsmány és ostoba dolgokkal kell szembeszállnia, mert az lerontja az ő munkájának a szép eredményeit. Nos, a pedagógusokról szólva, de a többi kulturális munkást is idezámítva, ismétlem, hogy ne veszítsék el a kedvüket a rossz jelenségek láttán, mert ezután az átmeneti időszak után a mi társadalmunknak, a szocialista társadalomnak meg kell teremtenie azt a belső, szellemi-lelki kohéziót, amely a szocialista társadalmat — én nem szeretek olyan illuzionista szavakat használni: hogy boldoggá teszi, hanem megelégszem annyival, hogy egészséges, egymással is állandó szellemi-lelki kölcsönhatásban élő emberek, a nemzet és az emberiség egész sorsával szívből is, és felelősséggel is foglalkozni tudó emberekké formálja át. Ha a mi irodalmunk nem ezt csinálja, ha nem tudná ezt csinálni, akkor magyarul szólva: tűzre, illetve kár a papírért: zuzdába vele! De én azt hiszem, hogy tudja!

Annyit kívánok ehhez még mondani minden értelmiségi embernek — értelmiséginek persze nemcsak a pedagógust értem, hanem azt a munkást, aki olvas és gondolkodik, azt a traktoristát, aki olvas és gondolkodik, azt a tanácselnököt, aki többszáz vagy ezer ember felett gyakorol vezető funkciót, tehát mindenkit értelmiséginek tekintek, aki értelemmel végzi a dolgát és állandó, mindig jelenlévő felelősséggel bánik az emberekkel, a földdel, az állatokkal, a géppel és az egész világ minden dolgával, — hogy elég nagy mértékben rájuk van bízva a továbbfejlődés. És éppen ezért — ismétlem — kritikus és gondolkodó értelemmel számon kell tartaniuk, mit adott eddig a magyar irodalom, mit adott a világirodalom, mit adott a magyar irodalom a világirodalomhoz viszonyítva — beleértve a világirodalomba az orosz és a szovjet irodalmat is —, és mit kellene adnia ahhoz, hogy gyorsabban, könnyebben, egyszerűbben, kevesebb gyötrelmmel, kevesebb lelki és kevesebb testi fájdalommal építsük fel azt a Magyarországot, ami nélkül a mi életünknek tulajdonképpen semmi értelme nincs. Én azt hiszem, hogy ebben az értelmiség — a jelenlevők és a jelen nem levők —, különösen. ha majd szót értünk egymással, egyet tudnak velünk, írókkal érteni. Azokkal az írókkal persze, akik így gondolkodnak és így éreznek, és akiknek az írói munka nemcsak sikerhajhászás, nemcsak pénzkereset, hanem szolgálat is. Szolgálat a népek, szolgálat a nemzetnek, szolgálat a kultúrának, a gondolkodásnak, és szolgálat az egész emberiségnek és az emberiség békéjének.

VERES PÉTER

Vidék és irodalom

Mocsár Gábor mesélte az egyik írószövetségi vitán. A vidéki irodalom helyzetéről folyt éppen a szó.

— Megjelent nálam Debrecenben egy ismeretlen ember. Amikor felálltam és eléje mentem, bemutatkozott: „X. Y. magyar író vagyok.” Ennivalót kért meg pénzt. Akkor már tudtam, hogy valami habókos alakkal van dolgom. Nem hiszem, hogy Magyarországon — az én vendégemen kívül — ma még egy ember akadjon, aki így mutatkozik be: „X. Y. vagyok, magyar író.” De ha én felutazom Pestre — folytatta Mocsár a példázatot — és bejövök az Írószövetségbe, senki sincs megütközve, ha azt mondom: „Mocsár Gábor vagyok, vidéki író.”

— Miért van az — kérdezte Mocsár —, hogy az egyik formula komikus, a másikat viszont mindenki magátólértetődőnek, természetesnek tartja?

— Miért van az, hogy ez a szó: író és irodalom, még elbír ilyen jelzőt, hogy „vidéki”? — kérdezem én.

A helyzetet az sem változtat, hogy a pedánsabban — vagy cinikusabban? — fogalmazók azt mondják: — Nincs *vidéki* író; csak *vidéken élő* író van.

A közelmúltban több helyütt is történt kísérlet arra, hogy irodalom és vidék viszonyát tisztázzák. Nemcsak a vidéken megjelenő irodalmi folyóiratok, az Alföld és a Tiszatáj foglalkoztak a problémával, emlékeztet az Élet és Irodalom cikksorozata is, amely egy eléggé meggondolatlanul fogalmazott vitaindító után a teljes érdektelenségbe süllyedt, igénytelen panasz-irodává sekélyesedett. Anélkül, hogy az utóbbi években rendre-sorra megjelent cikkeket, a kérdéssel foglalkozó írásokat most bővebben elemeznénk, a kérdés gazdag bibliográfiája önmagában is azt bizonyítja, hogy itt az irodalmi életnek valami akut betegségéről van szó.

Amikor a Sorsunk és a Dunántúl után — három évtizeden belül — immár harmadszor indult Pécsen irodalmi folyóirat, harmadszor rendeződtek újjá a Dunántúl legnagyobb városában élő írók sorai, megismétlődő talajmozgások — ideköltözések és elvándorlások — után harmadszor lépett pástba egy fiatal írónemzedék, szükségképpen jelentkezett az önvizsgálat kényszere, szükségképpen meg kellett húzni azokat a koordináta-vonalakat, amelyekre el akar helyezkedni ez az irodalom. A tájékozódás kényszere, a helykeresés igénye indított bennünket arra, hogy a vidék és irodalom kérdését napirendre tűzzük s a Jelenkor hasábjain erről ankétot rendezzünk.

Szabó Ede vitaindító tanulmányával együtt, melyet a Jelenkor szerkesztőségének felkérésére írt a szerző s lapunk múlt évi hatodik számában közöltünk, ez a tizedik olyan írás, mely a kérdéshez szól hozzá.

A vita egészéről, azt hiszem, el lehet mondani, hogy sikerült ehhez a latens irodalmi kérdéshez színvonalasan hozzányúlni, igényes, felelősségteljes hozzászólásokat közölni. Nem vártuk a vitától valamiféle gyógyító balzsam, csodáir feltalálását, egyedül üdvözítő igazságok fölfedezését. Örültünk, hogy minden hozzászólás komolyan és felelősséggel foglalkozott a problémával, a puskaport nem az egymással való csatározásra pazarolták, hanem újabb és újabb gondolatokkal, érvekkel gombolyították tovább a vitát. Ezért aztán nem annyira egymással feleselő, mint inkább egymást kiegészítő írásokat közlhattunk.

A vita másik jellemzője a tág horizont, a széles szemhatár volt. A Szabó Ede-fölvetette kérdés: „kötődjék-e az író szülőföldjéhez?” — csakhamar szélesebb gyűrűket vetett, a vita a „szülőföld és irodalom” viszonyának vizsgálatán túllépett, s kibővült egyéb, a kérdéssel érintkező problémák vizsgálatával. A hozzászólások rámutattak a „vidéki irodalom”-fogalom kialakulásának történeti gyökereire, hazai és külföldi példákat hoztak párhuzamba, elemezték a jelenlegi helyzetet, keresték a jövő távlatait, a megoldás lehetőségeit. A vitában a fővárosban és a vidéken élő írók, szerkesztők, egy kérdőív összesítése során az olvasók is hallatták szavukat.

Az ankét harmadik jellemzőjeként az emelhető ki, hogy a kérdés vizsgálata mindig a konkrét helyzethez tapadt, irodalom és vidék problémáját a hozzászólók általában a Jelenkorral hozták összefüggésbe, a mai pécsi-dunántúli írók helyzetét elemezték. Tanácsok, elgondolások születtek, amelyek a folyóirat jellegével kapcsolatos igényeket mondták ki. A vitának ez a része segített tisztázni a folyóirat helyét a mai magyar irodalomban, egyben rámutatott arra a szerepre, amelyet a vidéki publikációs lehetőségeknek, megyei napilapoknak stb. be kell tölteni az egyetemes magyar irodalom vérkeringésében. Azzal, hogy az ankét újra meg újra visszatért a

Jelenkor kérdéséhez, hogy a vidéki irodalom helyzetét mindig a Jelenkor szerepével, feladatával hozta kapcsolatba, megmenekült a nagyképűség, a sokatmarkolás veszélyétől.

*

A kérdés végérvényes lezárásának és összefoglalásának igénye nélkül ezúttal szeretnénk pontot tenni a vitára. Nem valami „hivatalos” véleménnyel, nem is a szerkesztőbizottság közreműködésével született állásponttal — ahol mindenki írt volna egy bekezdést, s valaki más összegyúrta, csiszolta volna a különféle nézeteket. Egyszerűen szeretnénk a vitához hozzáadni még egy véleményt, szeretném ismertetni saját álláspontomat.

A legnehezebb helyzetet választom, a legtekintélyesebb vitafelet idézem meg. Babits Mihállyal kell perlekednem. — Sásdi Sándor készítette és a Pécsi Napló közölte azt az interjút, amelyben Babits ezeket mondja:

„Úgy látom, a sokat hangoztatott decentralizáció útban van. Sietek kijelenteni, én nem vagyok ennek barátja. Példákból látom, hogy érdemleges kihatása nincs az egyetemes irodalomra. Az irodalom független attól a technikai berendezéstől, amelyet centralizálnak vagy decentralizálnak jelölnek. Az angol irodalom nem azért kitűnő, mert decentralizált, viszont maguknál az íróknál is nehéz volna megállapítani: a centrumban, vagy a vidéken való tartózkodás befolyásolja-e munkásságuk értékességét. Arany János érdemeset alkotott vidéken is, de nem lett rosszabb költő akkor sem, amikor a fővárosba költözött. Tény az, hogy egyik író számára a vidék, a másikonk a főváros: a centrum teszi gyümölcsözőbbé, termékenyebbé napjait.”

Igaz, 1934-ban mondta ezt Babits, de szavai ma is kifejeznek egyfajta véleményt, éppen polárisan ellenkezőjét annak, amit itt ismertetni szeretnék. Mottónak mindenképp megfelel az alább következő sorok fölé.

A vidéki irodalom problémáját a múltból örököltük. Hozzátenném még ehhez, hogy a szónak csak nálunk van pejoratív jelentése; a kérdés magyar specialitás, a vidéki és a fővárosi irodalom szembenállása sajátosan magyar művelődési képződmény. Németországban vagy Lengyelországban például semmi rendkívüli nincs abban, hogy vidéki városokban irodalmi lapok jelennek meg, könyvkiadó működik stb. Közismert, hogy Olaszországban a művészeti életnek nem is annyira Róma, mint a vidéki városok a fellelővái.

Hogy megértsük enek a helyzetnek az okát, érdemes egy pillantást vetni a kérdés genealógiájára. A városi élet nálunk — előbb a török, majd a Habsburg elnyomás miatt — későn és egyoldalúan fejlődött ki. A 19. századig csak vidéki írók ismerünk, s amíg nem alakult ki a Pest-központú irodalmi élet, a vidéken-élés nem jelentett másodlagos szerepet, előnytelenebb helyzetet. Viszont azóta, amióta Pest a politikai, a közigazgatási és a kulturális élet fókuszává, egyetlen központjává, azaz fővárossá lépett elő, megváltozott a helyzet. Pestre tették át az országgyűlés színhelyét, megépült a Lánchíd (erről keveset beszélünk, pedig Pest fővárossá válásának talán legerősebb serkentője lett, hogy az addig — különösen a téli hónapokban — a Dunával két „földrészre” osztott ország nyugati és keleti felének itt teremtdött szilárd érintkezési, átkelési pontja), a magyar nyelvű színjátszás Pesten talált állandó otthonra, az első divatlapok, újságok Pesten jelentek meg. Kisfaludy Károly aztán az írókat is Pestre szólítja hadba. Berzsenyinek, hogy kollégáival találkozzék, már Pestre kell utaznia. S amikor tengelytörés és egyéb kellemetlenségek után rászánja magát az utra, s a „Lúd”-hoz címzett pesti vendégfogadóban megszáll, az íróbarátok, Vitkovics, Szemere, Kölcsey — mint azt Szemerének Kazinczyhoz írott levelében olvashatjuk — már megmosolyogják Berzsenyit — a közöttük egyetlen valóban európai műveltségű és világirodalmi szinten mérhető költő, de Pesten mégiscsak vidékiesnek ható alakját, zsémbes, szófukar, csak Bihari muzsikája után érdeklődő viselkedését. — A századfordulóra aztán végleg megteremtődik Pest egyeduralma. A vasúthálózat sugaras kiépülése betetőzi a folyamatot, s a főváros, mint egy aránytalanul növekedett gyerek hatalmas vízfeje, ül a fejlődésben elmaradt kis ország testén.

A vidéki irodalom problémájáról ma is beszélni kell. Nem is annyira azért, hogy mértéktelen és indokolatlan kívánságoknak, követeléseknek adjunk hangot, hanem azért, hogy fölvegyük a harcot az olyan nézetek ellen, amelyek azt képzelik, hogy Albertfalvánál vége van a világnak, azon túl a „gyarmat”, a „vidék” kezdődik. S ezek a nézetek Pestről erednek. Itt van előttem az ország ún. központi irodalmi hetilapjának egyik száma. A lap kritikát közöl egy könyvheti könyvről, melynek szerzője történetesen vidéken él: „úgy érezzük — írja K. I. — hogy az utóbbi évek alatt P. a legszármottevőbb, az országos irodalom szintjén mérhető vidéki költők közé emelkedett.” A recezens (akiről, az lenne a legmulatságosabb, ha kiderülne, hogy maga is

nemrégén még debreceni vagy szegedi levegőt szívott) talán dicséretnek szánta ezt a megállapítást. De miféle dicséret az, amely szerint van egy vidéki és van egy országos irodalmi szint? És hogy ezt az országos szintet Pesten mérik és hitelesítik? S vannak költők — a kritikus szerint persze csak vidéken —, akik csak a vidéki irodalom, s megint mások, akik az országos — értsd: pesti — irodalom szintjén mérhetők?

De más példákat is idézhetnék. A Kossuth-díjas író, akinek vidéken jártakor bemutattak egy újságíró. A fiatalembernek sosem voltak irodalmi ambíciói, a Kossuth-díjas író mégis melegen rázogatta a kezét: „Ismerlek, ismerlek. Ismerem az írásaidat. Ugye, ide meg ide írtál?...” — Vagy azt a másik fővárosi notabilitást, aki a könyvheti műsorban a fővárosi és a vidéki irodalom közti határok és különbségek megszűnését deklarálta leereszkedően, ugyanakkor szemrebbenés nélkül vette föl ötszörösét annak a honoráriumnak, amelyet ugyanabban a műsorban szereplő másik helybeli — József Attila-díjas — költő kapott. S ugyanaz az író, aki előadásában azt bizonygatta, hogy nincs különbség pesti és vidéki irodalom között, az esti beszélgetésor röstellkedve vallotta be, hogy nem ismeri a helyben immár több éve megjelenő irodalmi folyóiratot. (Pedig ha ismerte volna, talán azt kellett volna mondania, hogy ennek a folyóiratnak — szükségképpen — igenis *alacsonyabb* a színvonala?!)

A másik ok, ami miatt beszélni kell a vidéki irodalom sajátos helyzetéről, problémáiról, az az, hogy az országos irodalom szempontjából sem lehet közömbös, mi van vidéken. Amíg Pest szívóhatása érvényesül — jó ideig ezt megszüntetni aligha, legföljebb csökkenteni, mérsékelni lehet —, a mai vidéki irodalom mindig a holnapi országos irodalmat is jelenti. Az irodalmi élet gyökerei a vidékre nyúlnak, onnét táplálkozik, s erre sokan nem gondolnak, akik csak a fa törzsét, koronáját látják. A vidék adja jórészt az irodalmi utánpótlást, a holnap egyetemes értékeit. A század magyar írói, a nagy Nyugat-nemzedéket is beleértve, szinte kivétel nélkül vidékről jöttek. Alighanem a jövőre is áll: amilyen a mai vidéki irodalom, olyan lesz a holnap országos irodalma.

Abban persze Babitsnak, meg Szabó Edének is igaza van, hogy „attól még nem lesz valaki jobb író, ha Pesten él.” S hogy vidéken — ma is — lehet magasrendű művészetet teremteni, valóban elég Solohov, Jammes, Martin du Gard példájára hivatkozni. A művészetben természetesen végső soron a tehetség ereje, nagysága dönt, s nem az, hogy a lakásbejelentő megfelelő rovatába mit ír valaki. — Ugyanakkor az is igaz, hogy a tehetség alakulását, érvényesülését a lehetőségek, az embert körülvevő „ájer”, a közélet, az irodalmi viszonyok is befolyásolják, könnyítik vagy nehezítik. Az író fejlődésének nemcsak belső, hanem külső mozgatói is vannak. Hogy a potenciális érték mikor és milyen mértékben bomlik ki, aktivizálódik, az a körülményektől, a „technikai eszközöktől” is függ. Nemcsak arról tudunk, hogy vidéken is lehetett jelentős költővé érni, hanem arról is, hogy a vidék meg is fojtott tehetségeket, s idézhetném Iványi Ödön, Thury Zoltán, Oláh Gábor példáját. S vajon ki állíthatja, hogy az lett volna Móricz Zsigmond, Babits Mihály vagy Kosztolányi, ha egész életében a Tiszaháton, Pécsen vagy a Bácskában marad? A tehetség abszolút értéke nem nő meg a környezet megváltozásával, de kiteljesedésének üteme és iránya igenis függ tőle. A lehetőségek különbözőségét, befolyásoló erejét, azt hiszem, lehetetlen tagadni.

S mielőtt közelebből megvizsgálánk, mit értünk ezen, legyen szabad Juhász Gyulát idéznem, aki e kérdésben a saját bőrén szerzett tapasztalatai miatt mégiscsak koronatanúnak nevezhető. Az Orbán Ielké-ben írja Juhász, s a sorok szomorúan visszhangoznak Babits iménti szavaira. Amikor Orbán Gergely, a felvidéki kisváros nagymű tanára azt kéri a főigazgatótól, hogy valami nagyobb városba helyezték át, ahol könyvtár van és kultúra és megértő emberek, ezt a választ kapja:

„Mindenki a centrumba vágyik. Hát persze, kultúra, kultúra. Tessék itt kultúrát csinálni. Miért akar éppen maga elkerülni innen? Ez egészen kedves hely, egészséges vidék, ha magának volnék. dehogy is akarnék elmenni innen. Maga még elég fiatal is kérem, tessék várni és tűrni. Nem lehet mindenki pesti tanár. Miért nem akar mindjárt főigazgató lenni? Vannak még ennél sokkal rosszabb helyek is. Tessék csak nyugodtan lenni, mi ott fönnyen nagyon jól tudjuk, kit hová helyezünk. A megfelelő embert a megfelelő helyre: ez olyan alapelv, amelytől nem szabad és nem lehet eltérni.”

Kétségtelen ma is van elvágódás a vidékről. S ha nem is kap már ilyen választ az, akit Orbán Gergelyhez hasonló ambíció fűt, jó lenne, ha magának az elvágódásnak az okait is megszüntetnénk, illetőleg megteremténék azokat a feltételeket és lehetőségeket, amelyek „a szülőföldre kötnék” a fiatal írókat, amelyek indokolatlanná tennék az elvágódást.

Mert egyelőre miről van szó? Két, kb. ugyanolyan képességű író különböző — az egyik fővárosi, a másik vidéki — lehetőségek között, nem ugyanolyan feltételek

mellett él, ír, fejlődik. Ugyanazzal a tehetséggel sokkal többre jut, jobban érvényesül, többet keres az egyik, mint a másik. Van tehát ok a tünődésre, a töprengésre, vannak olyan irodalmi, az irodalmi élettel összefüggő problémák, amelyek sajátosan csak vidéken jelentkeznek, a vidéki író egzisztenciális létéhez, pusztá megélhetéséhez tartoznak.

Igaz, vannak már elkönnyelhető eredmények s egy sor kérdésben előbbre vagyunk, mint pár évvel, évtizeddel korábban. De akár a türelmetlenség vádját is vállalva, ki kell mondani, hogy a vidéki lehetőségek még mindig szűkösebbek, az író anyagi érdekeltisége itt sokkal korlátozottabb, az ösztönző erő kisebb, mint a fővárosban. Ahhoz, hogy mozdítsunk valamit előbbre ügyünkön, azt hiszem, tisztán kell látni a fejlődés irányát, célját. Ez pedig az, hogy vegyük komolyan a decentralizáció elvét, az egyenlőtlenségek felszámolásának kívánalmát, a különbségek kiegyenlítésének szükségességét.

Ehhez még azt tenném hozzá — hangsúlyozottan —, hogy problémáinkat elsősorban nekünk kell megoldani. Nem úgy, hogy a fővárosi írókat vidékre telepítik, hanem úgy, hogy olyan létfeltételeket teremtsünk magunknak, amelyek elviselhetővé, marasztalóvá teszik a vidéki létet. A provincializmus ellen elsősorban úgy lehet sikeresen küzdeni, hogy megszüntetjük a vidék bezártságát, a köldöknéző siránkozást. Az az irodalom, amelyik csak önmaga levében fő, megpuhul, felbomlik, életképtelenné válik. A Pesttel való obstruálás értelmetlen és céltalan. Nézzünk körül a magunk házatáján, a saját ajtónk előtt söpörjünk. Használjuk ki jobban lehetőségeinket, tegyük szervezettebbé erőinket. Az egészséges irodalmi közéletet, az irodalmi élet feltételeit, eszközeit nekünk kell megvalósítanunk, nekünk kell olyan alkotó, termékeny és termékenyítő összetartozást kialakítanunk, amely biztatást, életkedvet ad a munkára. Pécs etekintetben szerencsés városnak nevezhető. A helyi hatóságok segítőkészsége lépten-nyomon megnyilvánul, s ha sikerül másokkal is megértetni, hogy az egyetemes magyar irodalom sorsához az is hozzátartozik, hogy milyen lesz Pécssett az irodalom az elkövetkező öt-tíz évben, még optimisták is lehetünk.

Milyen konkrét feladatok megoldására gondolunk?

1. Biztosítani kell a helyi írók rendszeres megjelenését. A pécsi sajtó, a napilapok, a rádió és egyéb helyi publikációs lehetőségek ugyanolyan mértékben támaszkodjanak az itt élő írókra, mint amilyen mértékben a fővárosi irodalom foglalkoztatja a pesti írókat. A megjelenés, a siker-élmény, különösen a kezdő, fiatal író esetében, igen nagy ösztönző erő. A visszhang, a közönséggel való rendszeres találkozás nélkül ugyanúgy nem lehet valaki íróvá, mint ahogy nem lehet néma zongorán hangversenyre készülni. — A könyvkiadás decentralizálása is még megoldatlan kérdés.

2. Az alkotómunka segítése mellett ki kell alakítani a megfelelő, helyes kritikai szemléletet. Vidéken kétségkívül érzékenyebbek az emberek, nehezebben viselik el a bírálatot, különösen ha az idegenből jön. Annál inkább törekedni kell arra, hogy mindenféle szűk, személyes és érdek-szemponatok ellenére érvényesüljön vidéken is a valós érték becslő ítélet. Semmiféle meggondolás nem adhat teret a dilettantizmusnak.

3. Rendezni kell a vidéki lapok honorárium-keretét. Megengedhetetlen, hogy ugyanaz az író, ugyanazért a művéért negyedannyi tiszteletdíjat kapjon, ha nem fővárosi, hanem helyi fórumon publikálja írását. Az azonos elbírálás elve érvényesüljön akkor is, ha az írás anyagi honorálásáról van szó. — Ugyanitt említeném meg, hogy a tevékeny alkotómunka végzéséhez megfelelő idő biztosítása is szükséges lenne.

4. Az egyes művészeti ágak között nagyobb összhangot, együttműködést kellene teremteni. Mintha vidéken minden művészeti ág belterjes gazdálkodást folytatna. Hogy a vidéki nagyvárosok valóban a művészeti élet tűzhelyeivé, kultúrát sugárzó központokká váljanak, színháznak, íróknak, festőknek jobban kellene közeledniük egymáshoz. Egyelőre távol élünk egymástól, távolabb, mintsem hogy alkotó módon segíthetnénk, serkenthetnénk egymást. Kis parcellákon folyik a művelés, egymástól függetlenül, izoláltan dolgozunk, jobban, mint a másfélmillió fővárosban.

5. A vidéki nagyvárosok irodalmi élete támaszkodjék a tájegység szellemi-kulturális értékeire. Fogja össze a vonzási körébe tartozó erőket, adjon eligazítást, irányítást. Válgják maga is irodalmi centrummá; különösen a fiatal írók fölfedezése és nevelése területén tölthet be jelentős szerepet.

*

A vitában többször szó esett a Jelenkor szerepéről, a folyóirat szerkesztési gyakorlatáról. A Jelenkor egyik elmúlt évi számához körlevelet csatoltunk, s az erre adott

válaszokban az olvasóktól is több értékes tanácsot kaptunk. Az ankéton főként Szabó Ede és E. Fehér Pál foglalkozott azzal, hogy milyen irányban, milyen szerkesztői elvek alapján dolgozzék a Jelenkor. Mindketten egyetértettek abban, hogy a lapnak országos irodalmi fórummá kell lenni, de míg Szabó Ede úgy véli e célt elérni, hogy a Jelenkor „sorozatban közölje” a tájon élő írókat, nagyobb teret adjon íróinak, E. Fehér Pál azt tanácsolja, hogy a folyóirat valamiféle „művészeti, irodalmi és világnézeti szemlévé”, közlönyvé váljék, s követendő példaként egy másik, vidéken megjelenő lapot, a kolozsvári Korunk-at állítja.

Mivel a folyóirat megindulásakor, négy esztendővel ezelőtt az akkori szerkesztők nem tisztázták a lap jellegét, konkrét célját és feladatait, csak egy általánosságokban mozgó és az éppen akkor megjelent művelődési tézisekre hivatkozó beköszöntő állt az első szám élén, úgy érzem, itt van helye annak is, hogy ismertessük azokat az elveket, amelyeket a szerkesztési gyakorlatban — jelenlegi lehetőségeink között — érvényesíteni kívánunk.

A Jelenkor Pécssett szerkesztett. a Baranya megyei Tanács kiadásában kéthavonta megjelenő irodalmi és művészeti folyóirat. Ez a tény határozza meg alapvetően munkánkat. Azzal, hogy a Jelenkort Pécssett szerkesztik, a lap magára vállalja azokat a kötelezettségeket, amelyeket egy Pécssett megjelenő, az egész Dunántúlon egyetlen irodalmi lapnak vállalnia kell. Elsősorban e tájon élő írókat kívánjuk közlési lehetőséghez juttatni, azokat, akik ma is itt dolgoznak, s azokat, akik innét származtak el s művészetük ide gyökerezik, emberi kapcsolatok ide kötik őket. — Ugyanakkor a Jelenkort egy magyar irodalmi folyóirattá szeretnők tenni, méltó versenytársává az Élet és Irodalom, a Kortárs, az Alföld, az Új Írás és más magyar lapoknak. Nem hiszszük el, hogy vannak ún. vezető, központi lapok (mint az Új Írás nevezte magát és a Pesten megjelenő lapokat) és vidéki fórumok. A Jelenkort nemcsak az egész országban terjesztik és olvassák, hanem a lap az egész országhoz is szeretne szólni. Olyan tükröt akarunk tartani az országnak, amelyben egyszerre látja meg az olvasó egy tájegység sajátos arculatát, problémáit, író-tehetségeit, ugyanakkor a képben egész népünk élete, gondja és öröme is benne tükröződik. A helyi problémákat országos szinten szeretnők felmutatni; egy Pécssett szerkesztett lappal, elsősorban dunántúli munkatársakkal akarjuk megvalósítani — ahogy Veres Péter szokta mondani: — az országban, népben, nemzetben való gondolkodás követelményét.

A Jelenkor magáénak vallja azt a helyi irodalmi örökséget, amely igényt és mércét jelent egy mai pécsi irodalmi folyóiratnak is. Korábban a Sorsunk, legutóbb a Dunántúl mutatott példát arra, hogyan lehet vidéken szerkesztett lappal az egész országhoz szólni, ugyanakkor a helyi kötelezettségeket is teljesíteni. Ezt az örökséget, úgy érezzük, sem személyekben, sem művekben nem kell megtagadni. Nem jelent ez semmiféle „dunántúli idillizmushoz”, „hamis pannon szemlélethez” való kötődést, de jelenti azoknak az értékeknek az elismerését és tiszteletét, amelyeket ez a táj adott az egyetemes magyar irodalomnak. — Sokkal erőteljesebbnek kell lenni persze a lap arculatán annak a vonásnak, amely a Jelenkort egy mai magyar irodalmi orgánummá teszi. A folyóirat nem szakadhat el a mai magyar irodalom áramlataitól; az árnyalatokban gazdag, szocialista magyar irodalom szolgálatán kíván fáradozni. A szerkesztés ezért nagy jelentőséget tulajdonít a fiatal írók segítésének, tehetségük karózásának, kritikai irányításának. A lap szeretne bekapcsolódni az országos irodalmi vitákba. A folyóiratot nem kézirat-lerakodó helynek, hanem íróinak feladatát, megbízást adó, munkára serkentő műhelynek tekintjük. A lap szépirodalmi munkatársaihoz méltó, igényes, önálló kritikus-gárda megteremtése is ebbe a feladatkörbe tartozik.

Hogy a Jelenkor maradéktalanul betölthesse ezt a szerepét, hogy valóban irodalmi folyóirattá váljék, meg kell oldani íróknak és olvasóknak azt a sürgető igényt, hogy a lap — a szükséges személyi, anyagi, technikai feltételek biztosítása mellett — havonként jelenhessék meg. Író és olvasó állandó érintkezését, az irodalmi élet vérkeringését csak ez biztosíthatja. A folyóirat így megszabadulhatna a most még alkalmankint megmutatkozó „szemle”, „antológia” jellegétől, s az élő irodalom sodrában álló, azzal együtt lélegző lappá válhatna. Ez biztosítaná az országos irodalmi vitákra való friss reagálást, napjaink életéhez történő nagyobb közeledést, olyan műfajok támogatását, olyan írások közlését, amelyekről ma még kényszerűségből le kell mondanunk.

Úgy érezzük, a pécsi-dunántúli irodalom felnőtt és megizmosodott annyira, hogy az itt élő írók minden hátrány nélkül kapcsolódhatnak be a magyar irodalom egészébe.

TÜSKÉS TIBOR

Költő az atomkorban

(Levél a Szerkesztőhöz)

A sok vallomás, mely a költői hivatásról elhangzott, nem néz szembe a kérdéssel: az objektív ismeretek és tudás roppant kiteljesedésének korában van-e joga a költőnek, hogy a maga szubjektív igazságát hirdesse? Van-e igazság, ami még nem mérhető és ki nem számítható? ... Mikor Gagarin és társai a világűrben repülnek, van-e szükség olyan utazásra, mint teszem Swifté Laputában? Van-e szükség az atomkorban költőkre, működésükre? Hogy kiáltsanak?

Valljuk be, a technokrácia korában a művészet népszerűtlen. Ez nem új. Elárulta Rodin kedves újságírójának, Gsellnek: inkább gyűlölik a művészetet, nem szeretik. Más volt ez a reneszánsz idején. A nép akkora érdeklődést mutatott a költők, művészek iránt, mint ma a sporteseményekkel kapcsolatban.

Igaz, ennek a művészek is okai. Soha a közízlés és művészi irányok közt ekkora disszonancia nem volt. Tárlatokon a cím nélkül nem tudjuk eldönteni, hogy a festmény mit ábrázol. A verseknél fordítva van. A cím ejt zavarba. Sokszor keresztretjtvény, jól tesszük, ha a költeményt hátulról olvassuk, akkor jobban értjük meg. Sok regény, elbeszélés folyik légüres térben. Válság tehát van. Elég, ha az arénák látogatottságára mutatunk, ahol a test mutatványait, a láb akrobatikáját méri a közönség, s összehasonlítjuk egy irodalmi esemény méreteivel. Igaz, hogy korunkban többen tudnak futballozni, mint írni, mégis van valami szívszorító a közönyben, amivel a közönség a művész erőfeszítéseit kíséri, aki érette megszakad. Ezt viszolyogva veszi tudomásul. Mennyivel inkább elismeri annak művészetét, aki helyette magasat ugrik.

Kassák önéletrajbában olvassuk: egy ismeretlen vasmunkás néhány verset küld be egy újságnak. 48 óra múlva bemutatkozás, ajánlás, értesítés nélkül a kávéházban olvassa magát a lapban. Meseszerűen hangzik. Napjainkban szigorúbb bíró a közvélemény. Akkor gombamód keletkeztek folyóiratok. Tiszavirágéletük néhány számra terjedt, gondoljunk Radnóti rövid életű folyóiratára, vagy a Porondra, ahová Goda Gábor írt. Mai irodalmi lapjainknak szélesebb anyagi alapjuk, nagyobb társadalmi háttérük, sokkalta nagyobb példányszámuk van, amivel nagyobb kötelességek járnak. De a nagyobb példányszámból vont következtetéssel bánjunk óvatosan! Nem biztosítja, hogy el is olvassák. Óh, vándorló könyvek, ronggyá olvasott lapok, kézről kézre bujdosó írások, melyek sok száz emberben gyűjtanak világosságot! Kisebb példányszám mellett többen olvasták. Nevüket elfelejtettük, de látjuk az arcukat még, mint az őszi fák rölpapjai, táncolnak körülöttünk az idő viharában!

Korunk művészetének csődje onnan ered, hogy a gondolatot, a láthatatlant akarja megfesteni, az elmondhatatlant kimondani, némát elénekelni, arcnélkülit megrajzolni.

Azért olyan homályos, életszerűtlen, mert mozgást akar ábrázolni állva. A mondatok, mint a rekéták, megcélozzák a napot, s közben felrobbannak.

Bármint van azonban, a művész munkája mégis a valóság irányában halad. Amikor az író eseményt, látványt leír, embereket betűjegyekben láthatatlanná tesz, szavakból városokat épít, ezeket a jelenségeket más dimenziókba helyezi át.

Érdekes megfigyelni rádióban egy mérkőzés közvetítését, a szpiker hangját, amikor lihegve fut az eseményekkel, a narrátorét a színpadon, mikor a történetek beletrombitálnak! E példánál egysejtű lényekből indultam ki.

A technika csodáinak korában is meghökkentő Tolsztoj teljesítménye, a Háború és a Béké-ben, ahol nem is oly sokezer mondatban sikerült neki egy Behemót birodalmat összepréselni, óriások birkózását kis területen ábrázolni úgy hogy nem lettek kisebbek. Ez a munkája valóság, valóság a köbön!

Az irodalom a könyvnyomtatás feltalálása óta a gondolatátvitel legelterjedtebb formája. Az író azokat, akik egymást és őt nem látják, gondolatközösségben egyesíti. Ismeretlen utakon indul minden irányban.

Az újabb gondolatsokszorosítás, a rádió, a televízió, bár még nagyobb tömegeket egyesít, mégsem olyan mozgékony, időhelyhez kötöttebb, amellyel az irodalom hatásaiból táplálkozik. Az írás a fantáziának nagyobb teret enged, mint az újabb gondolatsokszorosító módszerek, amelyek közvetlenebbül hatnak az idegzetre, a szemre, fülre, zsigerekre. Sokszor megbénítják őket s ezzel kisebb teret nyújtanak a fantáziának.

Az irodalmi mű akkor születik meg, mikor a gondolatátvitel sikerült, úgy mint a mag akkor lesz azzá, ha táptalajba került, újat, mást terem, a talajtól függően. Nincs kollektívebb lény a művésznél, mindenét szétszítja. Neki nem marad más, mint a verejték. Reflektort próbáltam bocsátani munkájára. De miként hat a közönség a művészre vissza? Ennek fő bizonyítéka, hogy csak az az író fejlődik, akinek közönsége van. Rejtett közlekedő edényekben áramlik hozzá, aki ebben nem részesül, belepusztul, mint a sivatagba fúló folyó.

Csodálkozom, hogy az írók közt nem szereznek többen rádióadó engedélyt. Hogy az olvasókkal elbeszélgethessenek. Működésük egészen az. Rádióállomások. Hallásnak az éterben. Hangszereken játszanak a távolban, amiket nem hallanak. Ez a tevékenységük nem lenne valóság? Ok is kiterjesztik az élet határait. Lehetővé teszik, hogy az ember másutt legyen, mint ahol fizikailag van. Ez valóság feletti valóság.

Valamikor az ihletről azt tartották, hogy természetfeletti erő. A költők az Olimpuszon laktak. Azóta kiürítették. Bebizonyult, hogy az ihlet a természet legbensőjében leledzik. Az a művész a legnagyobb erejű, akinek ihletője a Valóság. A tetet a vágy megelőzi. A vágy kengyelfutója a költő. Már akkor is repült, mikor az aviatikust a veréb megalázta. Prometeuszról állítják, hogy repülő volt. Nem áll! Költő volt. Terjedt minden irányban, mint a tűz a szabadban. Megelőzte korát. A klasszikusok hosszú életének titka ezen alapszik. Van meg nem mérhető, ki nem számítható valóság. Igazságnak nevezik. Ezek a költő szavai. Madarak, amik soha le nem szállnak, Bilitisz és Sappho, Apollinaire és József Attila. Kereszt és piramis nem múlnak el, ha minden csont szétesett alattuk. Gépzene ordít, megafonok, ropant hasbeszélők vonítanak minden sarkon, sablonok bújnak ki a föld alól, emberbábok mozognak a vásznanak. De minden kő alól kiált a költő, új virágokat pattint belőlük, gyűlöletet s szerelmet. Megakadályozza az elgépesedést. Ez a feladata az atomkorszakban. Nem kísértet, valóság. Költő az, aki megérti a világot.

MENYHÁRD ALFRÉD

Neoprimitív mitosz és újfajta hősiesség

Manapság a film körül zajló viták tömegében is külön helyet foglalnak el a francia filmproblémák. Mint ahogy a francia művészet általában mindig rendkívül heterogén és bonyolult jelenség volt a maga viharaival, szélsőségeivel, rendkívüli mozgalmasságával és sokoldalúságával, úgy a francia film sem egységes zárt egész, hanem a legkülönbözőbb — gyakran merőben ellentétes irányzatok összessége. Míg a néhány évvel ezelőtt nemzetközileg legmagasabbra értékelt olasz film, így vagy úgy, egyetlen gyökérből sarjadt — a neorealizmusból, addig a francia film a szürrealizmustól a naturalizmusig, a Rene Clair-féle káprázatos forgatagtól az új „hullám”-nak nevezett mozgalom látszólag szenttelen, hideg flauberti, lélekelemző módszerig mindent végigpróbált — és még ki tudja, mit fog próbálni?

Persze nekünk, „kivülállóknak” minderről csak ködös és hozzátétőleges fogalmaink lehetnek, tájékozódásunk alapját csak a sajnálatos csekély számban bemutatott jelentős francia film és különböző, avatott-avatatlantól származó cikk és ismeretetés képezi.

A helyzet most sokban változott. Az idén Budapesten és Pécsen megrendezett francia filmnapok végre — ha futólag és hiányosan is — felvillantották az ezerarcú francia film egy-két jellegzetes vonását.

A filmnapok alkalmából több olyan film került bemutatásra, amely feltétlenül említésre érdemes. Ilyen pl. Rene Clair ragyogóan szellemes, de emellett mély mondanivalójú *A Világ minden aranya* c. vígjátéka. Vagy a *Francia nő és a szerelem* címmel több rendező egymásmellé fűzött filmtörténeteiből összeállított rendkívül érdekes kompozíció.

Külön szót — méghozzá igen sok szót érdemelnének a bemutatott francia kisfilmek —, de akad olyan is, mint a szóra alig érdemes kommersz vígjáték, a *Szép amerikai*.

De — már csak az adott terjedelem miatt is — maradjunk a filmnapok legérdekesebb két produkciója, a *Fekete Orfeusz* és az *Ilyen hosszú távollét* mellett, annál is inkább, mert a két film nemcsak a francia filmről, de egész korunkról, a filmművészetről és a mai emberről vall, pozitívumaiban, negatívumaiban egyaránt.

A *Fekete Orfeusz* szenzációs film. Mióta csak Cannesben nagydíjjal jutalmazták, az egész filmvilág tele volt ennek az „ilyen még nem volt” csodafilmmek a hírével. Elképzelhető, hogy a sok mende-monda után a legnagyobb csodával tekintünk a bemutató elé.

A film koprodukciós, a francia Marcel Camus (semmi köze a Nobel-díjas Albert Camushoz) Braziliában, a buja tenyészet, az óriáskigyók, négerrek és félvérek, dzsungel, semmiből teremtetett káprázatos világvárosok, ősi babonák és felmérhetetlen extraprofit exotikus országában forgatta — színészek nélkül. A főszereplő Orfeusz civilben jóképű brazil futballista, Euridice még csak az sem — egyszerűen bájos, fiatal néger lány. Ez rendben is van — hiszen, sehol sincs megírva, hogy a filmhez okvetlenül színészek kellenek —, köztudott dolog, hogy a filmen milyen hirtelen, szinte egy csapásra válik mindenki színésszé — persze csak jó rendező varázspálcájának intése nyomán. A kamera képes rá, hogy mindent, így még magát a játékost, a figurát másképp lássa és láttassa, mint a közönséges színpadi kép. Tehát, ha a filmen csupa „hivatásos” hétköznapi ember játszik, ez még cseppet sem válik kárára. Mai divatos kifejezéssel élve ezt az „életközelséget” hangsúlyozzák az állandó szebbnél-szebb külső felvételek, a táncok, játékok, kosztümök tobzódása, általában az igen erős folklór-elem. Persze ennek talán más és mélyebb jelentősége is van, lehet, hogy ez a „csupán háttér” bizonyos szempontból jelentősebb az „előtérnél”.

Szín: a riói farsang kábító zűrzavara. Téma: Orfeusz és Euridice antik mítoszának modern, trópusi változata. Azaz: a film alkotói mindent elkövetnek, hogy filmjük modern Orfeusz és Euridice legyen — sajnos nagy igyekezetük mindössze a külsőségek és a mese fontosabb fordulataira terjedt ki. Adva van egy néger Don Juan, aki ráadásul énekelni szokott, és lanttal kíséri önmagát, mint a másik, a legendabeli Orfeusz. És valóban: ennél a látszatnál nem sokkal több köze van a riói villamoskalauznak az antik dalnokhoz, helyesebben ennek a mítikus alaknak mélyebb, szimbolikus jelentőségéhez. A görög mítosz a keresés, a vágyakozás nagy, örökemberi költeménye. Ennek néger változata ez esetben egészen más — néző legyen a talpán, aki tudja, mi. Legalább féltucat szálát indít a film — s az már az alkotók hibája, hogy egyik sem vezet sehová. Orfeusz megismerkedik egy bájos, vidéki négerleánnyal, Euridice-vel. Egymásba szeretnek, szépen, egyszerűen, emberien. Am a lány menekül, — üldözi a halál. A halál egy álarcos alak, aki mindenütt feltűnik, egy kosztüm a sok közül a farsang forgatagában. A film ezenkívül persze valami végzetserű, könyörtelen jelleget, a borzalom és a pusztulás színbőlumait is bele szeretné sűríteni ebbe a grandguignoles, zöldes jelmezbe. A halálmaszok jön-megy a tömegben, úgy látszik, valami határozott célja van, mintha ő többet tudna mindenről, ami itt történik, mint maguk a szereplők — és természetesen a nézők. És közben folyton kábító zaj, tánc, kiabálás, szeretkezés, verekedés, és dobolnak, dobolnak, dobolnak, — féktelenül, örjögve, mindent feladva és mindenről megfeledkezve, ahogy csak a táncot eredeti vallásos és misztikus értelmében ösztönösen átélő ember képes.

Lényegében adva van itt minden feltétel ahhoz, hogy a vetítővászon eddig sohasem látott mágikus erővel hasson, elbűvöljön, extázisba ejtsen. De valahol folyton rövidzárlat támad — a felgyülemlett energia óriási zajjal, vakító szikrázással idő előtt kislő és elenyészik. A nagyon finom érzékű nézőnek állandóan érezni kell, hogy valahol, túl az egész misztikus-mítikus zűrzavaron, valami tragikus szomorúság és vágyakozás búvik meg. Egyre várjuk, hogy majd csak felszínre tör ez a rejtett elem, átveszi az uralmat és kiszorítja a filmből az életképeket, a szentimentális ponyvát, az egész rémdrámává higitott Orfeo Negrot, mely elnyeli, vagy eltakarja előlünk azt a másikat, az igazit.

A riói metropolisz égbenyúló felhőkarcolói, hatalmas sugárútjai, a szupermodern világváros tövében összetakolt kunyhókban, majdnem a szabad ég alatt, dobok hangjai mellett, lobogó tüzek fényében, vad és bizarr táncokat járva, szenvedélyekben égve, gyilkolva, gyötörödve és boldogan él egy ősi primitív világ, valami társadalom-előtti, laza, mítikus emberi közösség, ahol még minden lehetséges, ahol a halál még látható, tapintható ellenfél, aki mindig a legszebbet, a legjobbat fenyegeti, mert magától értetődik, hogy ő is a szép, tiszta gyereklányt akarja magának elragadni. És ezzel a világgal kerül szembe az európai ember, aki mióta csak civilizációját ki-viragoztatta, állandóan valami kínos és csodálatos nosztalgiaival vágyódik az utolsó paradicsom, a déltengeri sziget, a sohasem látott, de annyiszor megálmodott mesés „idegen világ” után. Titkon talán Marcel Camust is ez az elvágyakozás hajtotta és inspirálta azokra a feledhetetlen szép felvételekre, mikor a kábító embertömegről hirtelen a végtelen tengerre, vagy a kelő Nap ősi romantikájára fordítja a kepet. Ha ez a nagy, mély érzés —, az európai kultúremler vágyakozása valami kevésbé in-

tellekтуális, valami ösztönös és szabad világ felé — irányította volna a rendező elképzeléseit, egész más filmet kaptunk volna. Mintha ehelyett, épp ezt a nagy — és ebben a filmben egyetlen lehetséges belső élményt restellték volna; minden áron kitérnek az igazi feladat elől, és rutinos európai filmesek módjára „megoldják” a problémát. Túlsúlyra juttatják a zavaros, nagyobbreszt értéktelenné tett legenda-átköltést, ponyvaízü, divatos filozófiai beütésekkel teljesen eltorzítják az amúgyis összekuszált történetet.

Különösen Euridice halálától kezdve, vagyis a film második részében a leglehetősebb, fülüknél fogva előrángatott bölcsességekkel és hatásokkal ölik a hangulatot és a néző jóízűségét. Akik látták a filmet, azok bizonyára nem felejtették el a halott kedveset kereső Orfeusz és a rendőrség 12. emeletén levő eltűntek osztályán sörögető öreg néger erősen bulvárízű egzisztencializmussal kacérkodó beszélgetését. Vagy ott van az Euridice holttestét őrző hullaházi felügyelő, aki a film tónusától merőben idegen coteau-i vagy frankfarkai hangon panaszkodik, hogy mindig megfázik a jéggel konzervált hullák közül kiáramló hideg levegőben és bizonyoságul nagyokat tüsszent.

A film befejezése már-már egész szépen indul, ám hirtelen erőszakos fordulattal egész mást látunk, mint ami a drámai logikából következne. Meglehetősen szentimentális oldásban azt a közkeletű igazságot kapjuk, hogy „de azért minden úgy van rendjén, ahogy van, minden kezdődik úgysí előlről”. Holott Orfeusz halála után közel sem ez a kiengesztelő befejezés az indokolt, vagy legalábbis nem ilyen tisztán csak ez. A legjobb megoldás talán visszavinné a farsang tobzódó tömegébe, azok közé, akik mit sem sejtve ujjonganak, táncolnak. És ez a tánc már mégsem vígság, ez az öröm már nem öröm, csak mámor, őrlöngés, hiszen közben meghalt Orfeusz és meghalt Euridice, már nem hiszek ennek a világnak gyermeki tisztaságában, paradicsomi derűjében. Ehelyett a film befejezése gyerekesen idilli, indokolatlanul vidám, szinte idegesítően kedélyeskedő. A kisfiú, aki összevissza ütögeti Orfeusz lantját, és az éppen odatévedt kislány ugra-bugrálása semmivé teszi a szerelmespár halálos álmát átölelő, őket szeliden ringató örökzöld bokor gyönyörű, megrendítő képét.

Mindig voltak és lesznek Orfeuszok és Euridicék — mondja a befejezés —, tehát semmi ok a panaszra, nem kell szomorkodni, amit láttunk, nem dráma, egyszerű krónika, és a vég egy mese szellemárnyakat elhessentő derűs záróakkordja. De hát akkor miért szól egészen másról a film? Ki tudja? A drámai logikátlanságok, lélek-tani hibák, hatásvadásztattá alacsonyított művészi hatások sokaságából ez talán a legfeltűnőbb, de korántsem egyedülálló.

A elfogulatlan bírálónak feltétlenül éreznie kell, hogy a csináltság, az erőltettség, a mindenáron mondaniakarás, a túlkomplikálás megölte ennek a filmnek valóban nagyszerű lehetőségeit: a kulturált világ társomzédságában ősi ösztönöket élő néger életének mikroszkópikus közelségű bemutatását vagy inkább filmretranszponálását — ahogy egy európai látja. Egyszóval: riói farsang egy francia szemével — ez sokkal több lehetett volna, mint Orfeo Negro és kéjgyilkosság a villamosgarázsban.

Persze a viharos néptáncok, a milió hitelességből származó hangulatok, a végletes érzelmek és végletes dinamikájú mozgásvíziók nem egyszer áttörnek a zavaros rémdrámái felszínre. Vannak pillanatok, mikor az Operaház Fantomja és Frankenstein Fia-féle rémfilm mögött meglátjuk felvillanni Gauguin haiti képeinek nagyszerű és életerős primitívségét — és ezekért a pillanatokért sok mindent érdemes megbo-csátani.

*

Ha az Orfeo Negro balul sikerült kísérlet a humanista értelemben vett, erősen intellektuális és alapjában moralista európaiságtól történő megválásra, s valami ködös és fiatalosan életerős primitívségbe való menekülésre, akkor az *Ilyen hosszú távollét* tudatos és hősi vállalkozás, az egyszerű és világos kifejezés, a zajos, kábító forgatag helyett a halkszavú igazmondás, filmnél szinte sosem látott komolyságú megnyilatkozása.

Maga a történet alig valami, és ráadásul ezerszer hallott háborús história. Valaki eltűnt, feltehetően koncentrációs táborba került. Azután felbukkan egy nyomorult rongyszedő koldus, aki valahol, valamilyen oknál fogva elvesztette az emlékezőtehetségét és egyetlen öröme az életben, ha elmaradhatatlan ollójával figurákat vághat ki képeslapokból. 15 év telt el a háború óta és most egy asszony, az eltűnt néhai felesége úgy véli, hogy a véletlenül útjába kerülő koldusban a férjére ismer. Megindul a nő hősi küzdelme az emlékezés nélkül hanyódo emberroncsért. Harcol a férjéért, önmagáért, a múlt boldogságának visszaszerzéséért, — de mindez csak részletkérdés, összetevő. Alapjában azért harcol, mert tetőtől-talpig ember, aki tud har-

colni, és aki képtelen befogadni azt, hogy a sérült agy, a tönkretett ember, a sarkaiból erőszakkal kiforgatott élet, az oktalan „istencsapásként” lezúduló szerencsétlenség befejezett tény, amin változtatni nem áll módunkban, amit csak eltűnni és elfogadni lehet. Egyszóval így mondhatnánk: Íme, az Ember, aki nem tud beletörődni, aki inkább választja a lehetetlennek tűnő küzdelmet, mint a lehetséges legjobb megoldást: a felejtést. Józan, tisztánlátó emberek — rokonok, barátok, szerelmesek — vonulnak fel: Ne tedd! Egy roncs, egy koldus, nem férj, nem ember már, ez nem ugyanaz, akit keresel — mondják az asszonynak, élj, szeress, fiatal vagy még, légy boldog az adott lehetőségek határain belül, vagyis: alkudj meg! Ám a nő nem alkuszik, nem „józan” és „nem lát tisztán”. Szereti, eltűnt férjét? Bizonyára. De nem csupán szereti — más, a szerelemnél nagyobb erők mozognak itt! Ez a „más erő” valami magasabb szintű, huszadik századi „erkölcsi” létfenntartás: a tiszta lázadás a lehetetlenség, az embertelen helyzet, a kényszer és a körülmények ellen.

A filmen valójában alig történik valami. Lefojtott, apró gesztusok, félszavak, töredékmondatok. Maga a történet sehol sem hangsúlyozott, hatásaiban végtelenül intim, tempójában a végtelenségig tartott, koncentrált. Apró elemek, egy-mondatos párbeszéd-töredékek, látszólag jelentéktelen avagy éppen a semmitmondásig részletező montázsok, valami ismeretlen és kérlelhetetlen törvényszerűségnek engedve fokról fokra rendeződnek expozícióvá, és mire felocsúdunk, már a fehérrizsásig fokozott dráma kellős közepén vagyunk.

Egy asszony és egy férfi — semmi más. Nincs semmi mellékvágány, színesítő epizód, még a filmen annyira csábító időbontást, „a visszapillantó szerkezetet” is mellőzik. Csupán az asszony küzdelmének egyre mélyrehatóbb, anatómiai pontosságú feltárása, már-már a hihetlenségig valószerű emberi viszonylatok víziszekciója.

Nem beszélt dráma ez, még csak nem is a képeken és beállításokon keresztül ható filmdráma. Csak szituációk, melyek a valódi tragédia terhes, fojtott és fojtogató légkörét árasztják. A modern lélektani drámának nemcsak nagyszerű, hanem tipikus példája is. A kezdetén már minden adva van, minden kimért, minden determinált. Itt már semmi sem változhat. Ami élénk tűnik, ami kibontakozik, az az előre meghatározott erők összecsapása, maga a folyamat. A dráma nő, terebélyesedik, önön tengelye körül forog, mint a víztölcsér, és önmagába hullik vissza. Az emberi lélek ereje és gyengesége, amint összecsap valami Idegen Erővel.

Az asszony minden lehetséges eszközzel próbálkozik. Meghitt vacsorán látja vendégül a koldust. Régi táncokat táncolják, az eltűnt férj kedvenc ételeit eszik, emlékeket felidéző muzsikát hallgatnak. Vibrál a feszültség, ezernyi elektromos vezetékek köti össze a mit-sem-sejtő férfit és a mindent-tudó nőt — ez a vezető közeg maga a Néző, aki nem tudja kivonni magát a szívszorongató Dávid-Góliát harc hatása alól. Már-már azt hisszük, most... most, már nyílik, ocsúdik a sérült agy, a zavaros szemekben a megértés fénye csillan fel, — de semmi, újra és újra semmi sem történik, és az iszonyú társasjáték kezdődik előlről. A nő kérdez, a férfi válaszol:

— És akkor... mire tud visszaemlékezni?

— Hát... egy bokor... egy bokorban voltam... fájt a fejem...

— És? Hol volt? A bokor... hol volt?

— Egy mezőn...

— És mit csinált, mire gondolt akkor...

— Akkor?... Hát mentem — menni kellett — a mezőn... — és így tovább szóban, képből, hangulatban a végtelenségig. A férfi zavart tompasága falnál szilárdabb, de a nő makacs, már-már emberfeletti igyekezettel újra és újra megkísérel rést ütni ezen a falon.

És végül az igazság — a romantika nélküli, könyörtelen, emberi igazság. A bénultagyú férfi elindul. Megy, már-már menekül. Valami hirtelen feltámadt állati riadtságtól hajsztolva belerohan az éjszakába, anélkül, hogy az emlékezetnek csak egy szikrája is felcsillanna benne. Groteszk éjszakai futása maga a rémület, az üldözöttség, a háború, a kínzás, az egyetlen húsbavérbe ivódott, kitorörlhetetlen, szinte már vegetatív emlékezés, amire ez az ember még képes. Egy szembejövő autó fény-szórója belevakít a nézők szemébe, és Albert Longois menekülő alakját elnyeli a fény. Milyen hatásos, milyen drámai befejezés — és mennyivel szebb és drámaibb, hogy mégsem ez a befejezés! Akiról a darab szól, az nem a menekülő, meggyötört ember, hanem az elcsúszott, mozdulatlan, törhetetlen ember.

Egy fiatal férfi kérleli halkán, szerényen Albert Longois feleségét: elment... elment... lásd be: ha ő is az, már soha sem lesz egészséges — nem fog rádismerni. Ha a film elejéről nem tudnánk, akkor is éreznénk: ez a fiú szereti az asszonyt, talán épp azzal a sebeket gyógyító, felejtetni tanító szerelemmel, mely megmenthetné

mindentől — a múltjától, amelyre túljól emlékszik és a jelentől, amely kilátástalan. De felejteti: BŰN! És az asszony egy mániákus kitartásával ismételteti: Hibáztam, türelmetlen voltam. — A nyár rossz idő nekem — majd télen, ha hideg lesz és fázik... akkor vissza fog jönni... visszajön...

Eddig a történet és ami mögötte van. Megvalósítási módját nézve a legtisztább, realista lélektani dráma, mely a nagy francia művészet, a dráma és az epika legjobb hagyományaiból táplálkozik. A választékosság, a klasszikus szűkszavúság, az eszközök ökonomikus kezelése — csupa olyan elem, amelyek nagyon is otthon vannak a francia irodalomban, Flaubertnél vagy Du Gardnál csakúgy, mint Camusnál, vagy Giradoux színpadán.

Míg az Orfeo Negro-nál a részletek és apró, hatásvadászó művészi cselszövések között hanyódik-vetődik a tulajdonképpeni lényeg, az ilyen hosszú távollét-nél a napnál fényesebben, központi éltető magként él és sugárzik. És ebben az erőteljes sugárzásban sem a rendező, sem a színészek nem tévedhetnek. A gondolatnak, a drámának olyan ereje és belső logikája van, hogy szinte készen adja saját, egyetlen lehetséges kifejezési formáját. A rendezőnek minden megoldásában, képritmusában, az összes beállításban, a színészeknek legapróbb gesztusukban is alkalmazkodniuk kell a magasfeszültségű légkörhöz!

Ilyen darabnál nem lehet hibázni anélkül, hogy egyetlen téves reflexiótól az egész hatalmas épület össze ne omoljon. Az alkotóknak az alvajárók tévedhetetlen biztonságával kell haladniuk a szinte magától kiteljesedő dráma nyomdokaiban. Ezért van az, hogy a film legmerészebb képi megoldásai, „trükkjei” szinte elenyésznek, s a helyes arányok jegyében a háttérbe húzódnak, alázatosan görnyeszítik vállukat a nagy mondanivaló hordozására.

Csak egy példát. Sosem látott közvetlen feszültsége, ugyanakkor rejtett, mindenfelé ható szimbolikája, a néző egész idegzetét felborzoló tempó lassítása-fokozása van annak a szinte már elviselhetetlenül hosszú montázsnak, mikor a sérült idegzetű férfi, az aggódva figyelő nő jelenlétében, egy dobozt átkötő zsinort csomóz ki. Ujjai ügyetlenek, mozdulatai tétovák, mintha már alig emlékezne erre a műveletre, mintha most tanulná újra, hogyan kell az ilyesmit csinálni. Nem tudjuk, mi van a dobozban, miért kell kioldozni a csomót és mikor lesz vége, még meddig tart ez a szörnyű csomózás! Mintha az egész iszonyúan lehetetlen, irgalmatlanul örökköntartó szituáció ebbe a csomóoldozásba sűrűsödne és szimbolizálna.

Ahogy a két ember a maga zárt világában, saját egyéni tragédiájában küszködik, csak lassan, szinte félve lopakodik mögéjük a társadalom. Az emberek, a rokonok, ismerősök, a sajnálkozás, csendes rosszallás, részvét, fejcsóváló értetlenség egy-egy apró villanásáig tűnnek csak fel. De fontosak ezek a villanások, hiszen jelzések ezek, az összetartozás jelei az Emberek és a Két Ember között.

A film első kockái a franciák nemzeti ünnepét mutatják. Csattannak a bakancsok, repülők süvitenek, tankok dübörögnek. Pompázatos katonai díszfelvonulás ez, semmi más — mégis rögtön, tudatosan érezzük: ez a háború. Pedig Franciaországban 14 éve béke van (a film 1959-ben játszódik) az emberek ünnepelnek, sört isznak, kedélyesen beszélgetnek, már nyoma sincs az első képek nyomasztó katonai pompájának. De az első képek emlékét nem lehet kitörölni. A háború benne van a filmben — és ha nem lenen benne, hát semmi sem lenne, sem dráma, sem humánus, sem igazi küzdelem az igazi szörnyeteg ellen. Hősök ezek az emberek? Hős Albert Longois felesége? Ha az élet nem állítja ilyen kegyetlen helyzet elé, talán sosem válik azzá. Lehet, hogy megcsalja, esetleg otthagyja azt a férfit, akiért most mindent megtesz, lehet, hogy más körülmények között, sekélyes, kicsinyes életet élt volna házának induló férje mellett — de most mégis hősé magasodik, mint minden olyan ember, aki az ezer szálból, kibúvókból, lehetőségekből szőtt szituációban valami ellenállhatatlan kényszer hatására nem a lehető legkönnyebb megoldást választja. Albert Longois felesége olyan hős, mint Hemingway Öreg Halásza, aki a végsőig küzd és csak egyetlen lehetőséget nem ismer: hogy megálljon, hogy abbahagyja, hogy összetörjön.

A húszadik századról, a két világháború nemzedékéről, a tömegpusztító fegyverek elemi katasztrófát ígérő világáról vall az ilyen hosszú távollét, — az „Emberről, aki nem adja meg magát”.

SZÁSZ ISTVÁN

Martyn Ferenc illusztráció Petőfi: Az apostol c. költeményéhez.

A IX. Magyar Képzőművészeti Kiállításról

A kérdések száma bőséges. Az alkotómunkát döntő módon határozza meg művészeink tudatának alakulása, a szocialista építésben betöltött hivatásuk felismerése: a közösség számára kifejezni mindazt a lényegeset, amit műfajuk sajátos eszközeivel, egyéniségük szűrőjén átalakítva elmondani tudnak a közösségről. Magatartásuk szabja meg érdeklődésük irányát és közlő nyelvük milyenségét egyaránt. Összintéségük, figyelő szenvedélyük mértéke tükröződik az alkotásban, tehát ez vezeti a néző rezonálását. Az új tartalom korszerű kifejezéséért folytatott küzdelem nem könnyű. A kiállítás előkészítése idején kirobbanó képzőművészeti vita sok bűjkáló véleményt felszínre hozott, de tévedések sora mellett is elősegítette a nézetek tisztázását. Kialakult a vizsgálódás helyes alapvetése: a társadalmi viszonylataiban meghatározott ember szemszögéből elemezni a kérdéseket és e szerint a korszerű művészet feladata nem lehet más, mint ennek az embernek életét, örömét, gondjait, szimbólumait kifejezni magas színvonalon. Az erőfeszítés néha görcsös; a mondanéon különbözőni akarás, a formaalakítás agyafűrt hajszolása sok elvetélt munkát eredményezett, de képzőművésztünk mai állására mégis a közösség szolgálatához vezető út józan keresése, az indulás biztató bátorsága jellemző.

Ennek az útnak emlékezetes állomását jelzik a kiállítás anyagából *Vilt Tibor* munkái: a Tiszalöki Erőmű nagylendületű figurája és az egri zeneiskola különös ritmusban megoldott domborműve. Lenyűgöző hatását idézi *Kerényi Jenő* Osztyapenko-szobra, *Somogyi József* hosszú magasztosult Martinásza, *Hincz Gyula* érzelmetli inotai mozaikja. *Kiss István* erőteljes Dózsa-emlékműve, *Vigh Tamás* invenciógazdag lemezdomborítása a Rádió stúdiójában. Újmeceksalján *Borsos Miklós* szép figurája és *Tar István* gyermekhez szóló plasztikája az új közönségnek adja alkotójuk tudásának legjavát. Nézőihez szól *Domanovszky Endre* igényes debreceni sgraffitója, *Simó József* nagyszerű kerámiaképe a szászvári iskolában; és reprezentatív helyiségeink büszkeségei *Hincz Gyula*, *Makrisz Zizi*, *Hajnal Gabriella* nagy kultúrával megoldott gobelinjei. Kevesebb élményt adnak az oroszlan yi tűzfal-sgraffitók, szervetlennel érezzük a Royal-szálló előcsarnokának kerámiáit, de ugyanez a veszély fenyegeti az új Madách Színházba rendelt munkákat is. Már felmérhető, hogy tucat-számra születtek az épülettől idegen megfogalmazású művek, izetlen applikációk, vagy freskó gyanánt felnagyított táblaképek. Tematikai melléfogásként eveznek a nyaralók üdülőink termeiben, tánc ismétlődik a bár burkolatán, karikázó gyerekek méláznak a házfalon. A tárlat szemléletesen bizonyítja, hogy sürgető feladat monumentális művésztünk mai igényeinek tisztázása, építészet — ábrázoló művészet — ornamentika viszonyának kialakítása, a művészetek új szintézisének megteremtése.

A kiállítás szabadtéri részlege a természeti környezettel együttél ni tudó alkotások szép példáival is gyönyörködtet, mégis a portrék jelentik a szobrászati termés javát. Ez az ítélet egyben a járt út helyességét igazolja. Az ember megismerése, belső világa értékeinek kutatása, az együttérzés, rokonszenv, szeretet, hódolat, jelképpé formálás vágya nagy érzelmi telítettségű arc mások alkotására vezetett. Megállásra kényszerít *Borsos Miklós* szuggesztív Szabó Lőrince, *Makrisz Agamemnon* belső feszültségű Ady-feje, *Kovács Ferenc* féltő ragaszkodással mintázott édesanyja, *Simon Ferenc* meleg szépségű felesége — de még hosszan sorolhatnánk a példákat. Mély emóciót váltanak ki a nézőben a kisplasztikai anyag darabjai, élen *Ferenczy Béni* pompás Zsuzsannája, *Pátzay Pál* tiszta sugárzású Mese című szobra, *Konyorcsik János* nyurga néger lánya, *Lessenyei Márta* és *Megyeri Barna* művei.

Nem új megállapítás, de ki nem kerülhető: a tárlat legproblematisabb műfaja a táblakép. Talán azért, mert festésztünk szenvedett legnagyobb törést az ötvenes évek elején — a tisztulás útja pedig lassú, a szocialista realizmus kibontakozása meg éppen nehéz és szövevényes folyamat. De világszerte a festészet kérdései állnak a szakmai viták homlokterében, ábrázoló és nonfiguratív törekvések csapnak össze a harcban, amit erősen befolyásolnak a modern építészet kereső próbálkozásai is. Tetézi ezt a korszerűség fogalmának gyakran önkényes magyarázata, fiatal művészeinktől az emberi és szakmai tapasztalat — természetes — hiányának türelmetlen számonkérése és egy sor más probléma. Tudjuk, hogy új festésztünk motorja csak a helyes szemlélet szilárdságából tápálkozhat, de ennek kialakítása fáradságos, veritékes munka. Mégis jólesően tapasztalhatjuk, hogy az igényes emberábrázolás felé ismét tettünk egy lépést. Legtöbb képen meggyőző módon jelenik meg a dolgozó ember — tán kevesebb pátosszal, de közelebb hozzánk. Munkában, pihenésben, meghitt hangu-

lat perceiben, nemesveretű portréban. *Kmetty János* szilárdan épített festményén, *Fónyi Géza* remek kompozíciójú kapása életességében, *Jakuba János* finom koloritú szőlőmunkáiban, *Kurucz D. István* nemesen érett paraszttasszonya szépségében, *Szurcsik János* szekeres képén, *Udvardi Erzsébet* tiszta zengésű badacsonyi alkotásainak lirájában. *Fenyő A. Endre* új portréiban, *Németh József* fanyar színein, *Bér Rudolf* szép hajógyári munkáján, *Bernáth Aurél* biztos kezelésű műveiben, *Kokas Ignác* olvasó parasztja vonásaiban, *Eigel István* megkapóan szép építkezésén nemcsak érezzük a közelítés szándékát, e képek hitelesen tolmácsolják alkotóik igaz művészi hitvallását. Néhány tehetséges fiatal becsületes céljának elérését azonban gyengíti a formai spekuláció. Az érett művészetű *Bartha László* is mintha hajlana az öncélúság felé, *Szinte Gábor* képeiből hűvös kívülállás levegője csap meg, *Ridovics László* hegesztői pedig megragadtak a pillanatfelvétel esetlegességében.

Legegységesebb a tárlat grafikai anyaga. Biztonság, bátorság, friss alkotókedv és eszmei szilárdság, az élmények forrósága, nem utolsósorban a közönséggel való szoros kapcsolat közvetlensége árad felénk a művekből. Illusztrációkból és egyedi rajzokból, sokszorosított lapokból. *Hincz Gyula* teljesértékű Aragon-illusztrációinak újabb változatai még közelebb vezetnek bennünket a nagy író megértéséhez, *Raszler Károly* pompás hidegtűkarcai tiszta szívvel beszélnek a bányavidék hőseiről, a figura nélküli tájat is emberközelségbe hozzák. *Feledy Gyula* színes rézkarcaiban az annyira fontos szép technika a legszebb érzéseket közvetíti, *Kunt Ernő* most találta meg az egyéniségének legmegfelelőbb kifejezési módot markáns hangvételű színes fametszeteiben. Másképpen ragadnak meg *Makrisz Zizinek* a személytelenné vált görög börtön-rabok tehetetlen fásultságáról, egyszersmind a művész mély politikai meggyőződéséről valló gyönyörű lapjai. *Czinke Ferenc* biztos rajztudással megoldott művei a nógrádi bányászat pátoszával telítődnek, *Reich Károly* szép tusrajzai pedig a falusi életéről a bukolikus költészettel rokon nyelven szólnak.

Ha még megemlíthjük *Csohány Kálmán*, *Gacs Gábor* és *Kass János* kulturált alkotásait, *Bence Gyula* és *Imre István* szép színes lapjait, *Würtz Ádám* kiemelkedő nivójú illusztrációit a román balladakötethez, akkor sem merítjük ki a kiváló grafikák sorát, amelyek egészséges, pezsgő lendületről, az alkotás örömről, életünkről beszélnek. Beszélnek pedig olyan útmutatóan, hogy szavukra a többi műfaj művelőinek is fel kell figyelniök.

*

A tárlaton résztvevő pécsi művészek azt tanúsítják, hogy értik a közösség szolgálatának követelményét. Műveikről szólunk elemzőbb részletességgel.

Neves Munkácsy-díjas festőművésznk, *Martyn Ferenc* illusztrációkkal szerepel; a múlt év végén megjelent kötet, *Petőfi: Az apostol* című költeményéhez készített tusrajzait küldte be. Közülük néhányat kiemelt a rendezés és az első terem főfalán elhelyezett legjobb grafikai lapok között mutatja be — indokoltan. Forradalmár költőnk hőse új vonásokkal gazdagabban áll előttünk *Martyn Ferenc* nagyszerű rajzaiban. Most teljesebben, élőbbben, több érzéssel tudjuk követni a magányosan küzdő harcos életútját és fájóbban szólal meg a költemény tragikuma. Mélyebben zengenek a költői hűrok visszhangjai a képi megjelenítés nyomán, amint az aljas szolgaságra nevelt gyermek öntudatra ébredését, törhetetlen igazságvágyát, az emberi egyenlőségért és szabadságért vívott küzdelmét oly szuggesztíven kísérik e rajzok. Ahogyan a mű *Petőfi* koncepciójában az elbukó hős sorsát motiválja, az illusztrációk a képileg sommásan kifejezhető és kevésalakos jeleneteket húzzák alá tömör szűkszavúsággal, de telve emberséggel és az állásfoglalás egyértelműségével. Így vezeti az olvasó-néző *Martyn Ferenc* a nyomorult padlásszoba kezdőképe után a magárahagyott csecsemő, majd a lázas tekintetű eszmélő ifjú képéig. A szerelem tiszta érzése, börtönbe taszítás, majd a szinte önkívületben cselekedett királygyilkosság után a vérpad gyalázata ölt új formát és mélyebb tartalmat a lapokon. Rendkívüli rajzkultúrája biztosan szolgálja az alkotó előadásmódját. Puhán vezeti tollát a család meghittségének melege és a szeretett nő finom gyengédsége, de átlók és zaklatott vonalak idézik a súlyos komor-ságú jelenetek szenvedélyét, vagy határozott nyugalmú kontúrok sugallják a magabiztosságot. Kompozíció, vonal és lavírozás a helyzetteremtés, a jellemzés eszköze. Mily gazdag tartalmi-formai egységet képvisel például a szabaduló rab és börtönőr kettőse! A hosszú sötétből napfényre lépő hős szinte keresi a világosságot, mégis kemény igazságának tudatában, a nemzet szabadságának reményében. A foglart csak a szolgálat tartja feszesen, igazában puhány, elomló és közönyös senki. A lap zárt kompozíciója, a vertikálisok ereje a perc feszültségét fogja meg és ezt fokozza a tónu-

sok éles párbeszéde. Martyn Ferenc illusztrációi emelik a kiállítás színvonalát, azonban mégis fontosabb könyvkiadásunkban betöltött szerepük, hiszen sokezer hazai és külföldi olvasó találja meg bennük Petőfi magas esztétikai igényű társalkotóját. Könyvszerető közönségünk már feszült érdeklődéssel várja Flaubert- és Cervantes-illusztrációit, ez utóbbiak jelenleg a XXXI. Velencei Biennale nemzetközi nyilvánossága számára közvetítik nagyerejű művészi mondanivalójukat.

Más természetű, a közvetlen élményből fakadó alkotás *Kelle Sándor Szalmalehűzés* című olajpasztellje, amelynek olajváltozatát a közelmúltban láttuk ösztöndíjasaink kiállításán. Az ösztöndíj ismét az el nem felejtett és mindig vonzó falusi tájba vezette a művészt, aki ma a mezőgazdasági munka új szépségeit keresi, parasztságunk megváltozott arculatát kutatja. Műve tanúságtétel, de még inkább vallomás. Érzékeny látású, szenvedélyes művész közlése a megragadott valóság költészetéről és önmagáról. Izzó narancssárga szalmatenger ragyogja be a kép felületének majd kétharmadát. Ebben a ringo-rengő, tüzelő táiban mozog két traktor egymással párhuzamosan, egyik barna, a másik piros. Új módszerrel húzzák le a szalmát, vontatott korlátok közé kényszerítve a hatalmas tömegeket. Hihetetlen gyorsasággal megy a munka, holott két ember is elég a művelet irányításához. A lüktető iramot húzza alá a művész, amikor a mozgást megismétli körkörös színtételeivel. Az előtér meleg skálája uralja a képet, ez visz tovább a szalmakúpokhoz, míg végül a távoli kis házak színben csendesülve vezetnek át a mélyzöld dombok háttéréhez, hogy ismét oldottabbá váljanak a könnyebb ég zöldjeiben. Biztonságos képépítés és vonzó kolorit harmóniája alkotónk érénye, amit a kifejezés szolgálatába állít. A nagyszerű élmény fel szívott hatása frissen, hitelesen áradt át a képbe, semmit nem veszített erejéből, ezért képes Kelle Sándor számunkra is élményt fakasztóan tolmácsolni a munka sugárzó pátoszát.

Soltra Elemér állami megbízásra készülő mozaikjaival nap mint nap ugyanazon közönség találkozhat majd Újmecsekalja munkásszállásán. Megállják-e a művek az állandó figyelem próbáját, képesek-e nemes emberi tartalmat közvetíteni a képzőművészet sajátos nyelvén, méltók-e a kísérő társ szerepének betöltésére? A kiállításon bemutatott terv igennel felel a sok kérdésre. Alkotónk a szórakozva-pihenés nyugalmat jeleníti meg zenélő alakjaiban. Mondanivalóját magától értetődő tartalmi és formai átírásban fogalmazta meg. A keskeny fekvő mező nyúltsága kínálta a horizontális ritmus, a csendes mozgás keresését. Vörös sáv ad talajt a heverő-ülő három figurának. Balról a gitáros, jobbról a furulyás legény háta zárja a kompozíciót, profilhelyzetükben természetesen fordulnak a középpütt kis aszimmetriával elhelyezett leány felé. Lassan erősödnek fel a ritmusok az enyhe hullámvonaltól a térdeken át a fejek, karok és hangszerek záró akkordjáig. A mozdulatok ívei kötik össze a három fiataalt, akik a zenélés közös örömeiben együvé tartoznak. A balszélen egy kis növény a természeti környezetre utal, különben semmiféle térjelzés nem rontja a mozaik nemes sikyszerűségét, falfelületbe illeszkedését.

Tüzes színeket kedvelő festőnknek bizonyára sok gondot okozott a mozaikpótló metlahi korlátozott és lefojtott színvilága. Fehérek, okkerek, szürkék, feketék és fakó vörösek használatával, nagy önfegyelmel kellett megoldania feladatát oly módon, hogy az átírás meggyőzővé váljék, és ne látvány, hanem átalakított, általánossá formált tartalom sűrűsödjék a műben.

LEHŐCZ MÁRIA

Illyés Gyula: Ebéd a kastélyban

E kötet Illyés Gyulának az elmúlt két évtized során írt emlékező, egyben ön-életrajzi jellegű prózai írásait tartalmazza. Így együtt, összegyűjtve látni csak e különböző időpontokban született, eredetileg nyilván nem is együvé szánt írások szerves összetartozóságát, mozaikszerű illeszkedését: sors- és küldetéstudata kiforrásának döntő fontosságú szellemi pillanatait, úgyszólván szimbolikus fordulatait idézi életre bennük a költő. A legkorábbi — 1939-ből származó — emlékezés írodása idején Illyés már túl van pályája első nagy csúcspontjain; mögötte a *Rend a romokban*, a *puszták népe*; és halott ekkor már József Attila, Juhász Gyula, Kosztolányi, Karinthy, Somlyó Zoltán. Az 1937—38-as év irodalmi gyászjelentései, majd 1941—42-ben Babits és Móricz halála rávilágítanak ez írások keletkezésének hátterére. Illyés rangja és helyzete az adott korszak viszonyai között sürgetően parancsolta a „hogyan tovább”, a vezérlő etika kérdésének vallatását. Ezek az írások csak műfajukat tekintve önéletrajziak — rendeltetésük, szerepük nem az elérzékenyülten részletező, hívságos önéletírásoké; nem folyamatos, aprólékos képét adják az egész életútnak. Illyés azért fordul bennük a szülőföld, a tágabb család emlékképeihez, hogy hátrálva biztossabb pillantással fűrkészhesse ki további útjának lehetőségeit. Az emberi-művészi sors kiépítése és meghódítása itt a belső törvény — az alkalmi fogantatás a sürgősséget jelzi, az életformáló nyugtalanság feloldásának azonnali kényszerét.

Az 1945 előtt írt kulcsfontosságú írások (*Ahová az olvasó ezúttal vitetik; Mint a darvak*) dátuma (1942) arra vall, hogy keletkezésükben a történelmi körülményeknek legalább akkora a szerepük, mint a személyes, „lírai” motívumoknak. Illyés ekkori helyzetének sajátossága: a demokratikus-függetlenségi hagyományokban nevelődött költő az időpont nemzeti kérdéseit tekintve nem egyesülhetett *tettekben* az őt útjára bocsájto bollyal (hol voltak már ekkor az 1848-ban kasztát egyenesítő ozorai jobbágysok...); élükön országos mozgalmat szítania nem lehetett; a viszonylag szűk-körű értelmiségi szervezkedések sem értek le az uradalmak cseléd-tömegeihez — így a költői lelkiismeret elcsitítását csak a visszahátrálás, a melengető közösségbe bújás csendes, pátoszatlan erkölcsi szolgálhatta. Mint a jegenye, ő is a gyökérzet lefelé fűró, konok szenvedélyével védekezik a törzset mindenholonnan tépő-roppantó szélfűvás ellen... mégpedig olyan időpontban mikor tragikusan igaznak tűnt a „jó urak, nem kell félni, nem lesz többet parasztforradalom Magyarországon” keserű kiáltása. A fentebb említett írások a magánytól fenyegetett, de a magány ellen hátrálva védekező Illyés alkotásai. Igazi problémája: a társadalmi bázisával, vallott küldetésével való azonosság — amelyben egy kivételes műveltség szebesítődik a szűkebb pátria érintetlenül maradt feudális tudatkörével. A negyvenes évek elejének versei — a *Szembénézve*, az *Egy év* versgyűjteményeiben — világossá teszik a háború alatti Illyés emésztődésének e prózában be nem vallott jelentését, például a *Szék-foglaló* árulkodó strófája is:

„Apáim fia, népemé
kémlel élesen kifelé,
ahogy én néztem, ültem a kemence
sarkában hajdan dacra edzve
a vigasztalan
sötétben és fullasztó igazamban.
Így él ő, változatlanul
versengve bennem, hogy ki lesz az úr.
Mert ő, ő nem okul,
nem okosul, nem finomul,
nem tanult és nem javult eddig
s nem is akar tanulni semmit,
az akar lenni konokul-elszántan,
ami még együtt voltunk hajdanában
a cselédházban, honnan én kiszálltam.”

E vers végső sorai: „jőjj, apáimnak népe, / szabadíts meg engem” — egyszerre elvezetnek az *Ebéd a kastélyban* reprezentáns írásainak mélyen lappangó emberi — erkölcsi problémáihoz. Mert miben voltak egyek hajdanán Illyés és a tolnai provincia szelíd, mértéktartó rokonsága? Az együttes felemelkedés hitében; hogy annak helyzete sem reménytelen, aki lent maradt. 1942 táján érzésem szerint Illyésnek már úgy tűnhetett, hogy a „puszták népének” megváltásához nincsenek meg a biztos társadalmi erők — de az országos tekintély kínálta kívülállást is teljes lélekkel el kellett utasítania. Nem maradt más számára, mint az emocionális összeolvadás az erkölcsileg meddő tisztaságú „kisvilág” embereivel. Szerintem ez a jelen kötet írásainak közös belső meghatározója: velük együtt előretörni az adott történelmi pillanatban lehetetlen volt, de nélkülük törni a csapat fensőbbes öntudat göggyével erkölcstelen. Innen a visszahullás fájdalmas-gyönyörűséges megindultsága például a gyermekkorú idéző lapokon. Tolnával Illyésnek kivételes szerencséje volt: e szülőföld különös televénye az egésznek megmaradt, tartásos szegényembereknek, a hajdan szabad juhászoknak, valamennyire mégiscsak független kanászszámadóknak, a patrótikus hagyományörzésben nemesült, 48-as emlékiratokat böngésző uradalmi iparosoknak. Megannyi békét, összhangot jelentő azilum a latifundiumok és a zsírosodó tolnai gazdaparasztnak őrlító sivárságában. A pásztordinasztiák megkülönböztető jegye a tisztaság — éppen az Illyéstől is idézett, felejthetetlen Gönczi Ferenc bizonygatta ezt 1941-ben e sorok írójának a kaposi szőlőhegyen. Ezért annyira hiteles Illyés tanúságtétele családjának légköréről: „A szegényes bútorok között az erkölcs és igény ájra lengett.” Tudjuk, hogy az író más tudást is őriz e tájról, *A puszták népében* megírottát — e mostani kötetben egymás mellé került írásokból inkább egy vasárnapias, citerarögzető gyermekkor zsibogó dallama szól. Tudni kell, hogy a kép csak az önálló célkeresés vergődéseivel, a szellemi önbizalom traumáival együtt teljes — gondoljanak az *Elindult szeptemberbenre*, vagy a „népi” írók önéletrajzaira a harmincas-negyvenes évekből. Illyés már túl van a tájékozódás, a magatartás elhatározó élményein, s végül oda jut, ahová a „provinciák” elfogulatlan, ragadozó pillantású vándorai, akik minden tapasztalatukat hazahurcolják a közös gyarapodás hitében. Ők azok, akikben a helyi korlátozottságok leküzdése a „provincia” hálás, magátólértéktető megőrzését is jelenti egyben. „Azok számát gyarapítom — vallja Illyés —, akik gyermekkoruk színterére visszatérve, mindannyiszor egyszersmind még két rejtelmes színtérre leereszkednek: a múlt alvilágába és nemzetük egy mélyebb televényébe.”

A múlt alvilága: a puszták tisztán feudális tenyésztete, „ösi” életviszonyainak utolsó történelmi pillanataiban; a „nemzet mélyebb televénye”: az életrendjében egyértelmű, szigorú közösségi morálit és a szabadságtörekvések legendás képeit őrző pusztai cselédség. E leereszkedésben semmilyen adakozó, prófétikus gesztus nem érződik, inkább Illyés maga az, aki nyerni akar általa: egy gyorsütemű szellemi fejlődés lehető legnagyobb társadalmi telítettségét, emocionális gazdagítását, egész művészete alapjainak megszilárdítását. Első pillantásra meghökkentőnek tűnik ez — hisz mint mondtuk, épp a harmincas évekre Illyés arculata felvette már a teremtmény férfi-kor markáns, nem változó vonásait. Ám a harmincas évek legvégén s a negyvenes évek elején Illyésben bizonyos fokig kérdésessé válik művének határfoka, s a szorongató és gyakorlatilag sokban megoldhatatlan problémátömeget az önfelédtséggel valóldalással védi ki. Személyiségének és fejlődésének csodája, hogy egy pillanatra sem „szarvassá változott fiú”, akiben darabokra törött az útnak indító osztatlan, sugaras világkép — ő a nehéz lelki helyzetekben is meg tudta őrizni intellektuális egyensúlyát és kezdeményező-készségét. Ezekben az írásokban megőrkötött alámerülésekkel is a plebejus étosz egységbentartásának és megmenekítésének lehetőségeit keresi. „... valahányszor ezek közé az emberek közé kerültem, akiknek elméjét pedig vaskosabb minőségű adatok fejlesztették, mindannyiszor azt éreztem, nekem kell figyelmem, mert nekem van még tanulnivalóm. Elsősorban is metodológiát, helyes módszert, hogy a tényekből valóban az „igazság”-ot bontsuk ki.” Nem sokkal odább: *Figyelni örök tanítványként az egyszerűek valóságérzékére, mely náluk mintha — ez a szó — finomabb volna; fölfogni igazságérzetüket, amely náluk akár a gyermekeknél, mintha érzékenyebb volna — ...*” Ezzel Illyés kimondja az egész kötet erkölcsi, sőt: „filozófiai” érdekét és igazolását. Csakhogy míg 1928 és 1938 közötti kérdésfeltevései a demokratikus forradalmári magatartás érdekében valók voltak, 1938 után, a háború alatt a kereső eszmei nyugtalanság némiképp a plebejus demokratizmus keretei közé húzódik vissza. Valóságképeknek megszélidülése, szétlirizálódása az egyik következmény. A másik: a feltöltődés, az erőgyűjtés, amelynek hozadéka igazából 45 után, „az agrárszocializmus paraszainak izzóra szítása” idején jelentkezik. A lírai hangvétel azonban

mégiscsak a programtalanság ösztönös kiegyensúlyozását szolgálja a jelen kötet leg-több írásában.

Tény, hogy az *Ebéd a kastélyban* Illyés szellemi kibontakozásának, megindulásának csak egyik mozgatóját tárja föl: a feudális „szegénység” erkölcsi világához, „logikájához” való megindult-dacos hűséget. A teljes képhez hozzátartoznék annak kimondása is, hogy kiemelkedése, személyiséggé-szerveződése sokban épp az indító légkör ellenére: az „európaizálódás”, a munkásmozgalom, a széleshorizontú irodalmi tájékozódás jóvoltából történt. Illyés a maga valóságérzékét legalább annyira alakította studiumok és honi mizériáktól távoli kapcsolatok útján, mint a lényegében elmaradott, legendákból táplálkozó feudális népi szemléletre hallgatva. Sőt: ez utóbbitól épp azt nem kaphatta meg, amire pedig a „nap követelményeit” tekintve a leginkább szükségessé lett volna: *forradalmi* valóságképet, erélyesebben, következetesebben működő valóságérzékét. Ezt 45 előtt és 45 után sem a tájékozatlan, szívszorítóan provinciális uradalmi „szegényektől” lehetett várni, főként nem a tolnaiaktól, somogyiaktól — sokkal inkább az alföldi, a tiszántúli agrárszocialisták konok, sötétpillantású csapatától. A szülőföldre-hagyatkozásnak így is gazdag, továbbépíthető a hozadéka: az 1848-ból táplálkozó függetlenségi érzület; a rejtett, de érezhető vágy a katalizátori szolgálatra; az elfogulatlan, magátólértetődő befogadottságnak a jövőre nézvést is reményteljes magabizása. E könyv 1939 és 1945 között született írásai egyben előkészületek is a felszabadulásra, a majdani első lépésekhez. Az, hogy ezek a 45 utáni lépések nem egyszer problematikusnak bizonyultak, semmit nem von le az eltökélt készülődés erkölcsi szépségéből. Ennek alapján a kötet legjelentősebb írása — az *Ahová az olvasó ezúttal vitetik* és a címadó elbeszélés mellett — a *Mint a darvak* 1942-ből. Tartalma szerint ironikus polémia a parasztiromantika második nagy hulláma, a rosszízüen sematikus paraszt szemlélet ellen; jelentőségét pedig a teljesértékű realista parasztábrázolás akadályainak felmérése adja. Illyés az írói munka egyik lényeges mozzanatát fürkészi benne: a tapasztalatok általánosításához szükséges igazság- és arányérzékét. Kimutatja, hogy a szegényparasztság úri és középosztálybeli „kritikája”, másrészt önyugtató illúziói gyakorta beszívárognak a hitelesnek látszó alkotásokba is, álamosva azok társadalmi és lélektani igazságát. A jóhiszemű torzítások legsúlyosabb következménye szerinte az, hogy az ilyen ábrázolásban a „szegények” valóságos erkölcsi és életvitelbeli értékei elsikkadnak. Tegyük hozzá: természetesen nem kerül sor ezekben a módos, a felelősségteljes alkotói módszer kérdéseiről van szó, ha nem is a szóbanforgó réteg történelmi elmaradottságának figyelembe vételével és hangsúlyozásával. A felszabadulásnak kellett eljőnnie ahhoz, hogy a magyar parasztság különböző rétegeinek történelmi útja és tudatvilága valóban történelmi mértékkel (a demokratikus forradalom mértékével) ábrázoltassék. Illyés *Mint a darvak*-ja ehhez azzal járult hozzá, hogy rávilágított e rétegek kialakulásának sajátosságaira és eltérő pszichológiájára, amelyek döntő súllyal jelentkeznek majd a történelmi fordulatra való ösztönös reagálás jellegében és irányában. Némiképp közvetetten, de félreérthetetlenül sejteti, hogy a differenciált parasztábrázolás az egész osztály differenciált áttekin-tésére, ugyanakkor a helyi körülmények genézisének vizsgálatára épülhet csupán. Ennek az intenciónak üdvös következményei érezhetők a negyvenes évek második felének legsikerültebb paraszttárgyú regényeiben, sőt magának Illyésnek lírájában is a negyvenes évek végéig.

E kötetnek a felszabadulás után íródott darabjai zömmel az író kedélyének felpezsdítését szolgálták, és nem a példa-állítást. Még a Madarász József emlékének szentelt *Az utolsó törzsfő* (1953)-ból sem szellemidéző pátosz érződik, hanem a portré-szent kedvteli rögtönzése. De ezután mindjárt egyedülálló remek jön: az *Ebéd a kastélyban* (1961). Kétfajta önérzet törvívásának pontos rekonstrukciója ez: Illyés szülőföldjének hajdani ura, egy öreg katonagróf, valamint a grófi család asszonyai és a cselédsorból országos személyiséggé nőtt író szellemesen rögzített eszmecseréjét fülhelhetjük ki általa. A csevegés mindkét részről visszanyelt szenvedéllyel pereg — egy-két évvel a felszabadulás után. Egyedülállónak azért nevezem, mert Ady után egyetlenként világítja meg, hogy mit jelentett a század első felében magyar arisztokratának lenni: évezredre visszamenően rosszul tudni a történelmet; illúziókat me-lengetni saját szerepükről és műveltségükről; az országos változások iránt vak fen-sőbbségesség-érzést... egyszerűen teljes szellemi és morális csődöt. Illyés az ártalmatlan nágyágyadt, magát sorsának megadó „ellenséget” az ironia pontos ríposztjaival győzi le — fölénye nem az új helyzetből, hanem magasabb minőségű készülségéből fagad. A vita az arisztokrácia hajdani missziójáról immár nem verre megy és térítő sikerekkel sem kecsegtet. A gróftól egyet valóban nem lehet már elvenni: utolsó

lelki tartalékukat — az illúziókat. A kölcsönös udvariasság gesztusaival szelidített társalgás mégsem értelmetlen, mert arról győz meg, hogy az író fölénye a mégiscsak jobbakk közül való gróffal szemben nem személyi természetű — éppígy elbírna még tíz arisztokráciával is, vagy akár az egész arisztokráciával az érvek célbaröptetésében, még ha önként le is mond a „hazai pálya” (a mögötte álló demokratikus hatalom) segítségéről. A győztesek utolsó gesztusa ez a vert sereg iránt, amelyből egy „bajnok” még párviadalban visszahódíthatná a lépésről-lépésre elvesztegetett tekintélyét, de képtelen már ellenállni a tökéletesen fitt szellemi kondíció és önbizalom játékosan pontos pengevezetésének. Az arisztokrata asszonyok elfogulatlanul vázolt portréi még csak fokozzák az írás ellenálhatatlanságát. Az *Ebéd a kastélyban* talán az utolsó írás a magyar arisztokráciáról — ez az osztály immár minden műfajban lehetetlenné vált —, s ekképp irodalomtörténeti érdekű, de természetesen igazi becsét az ironikus megsemmisítés művészi biztonsága adja.

Az illyési életregény itt közölt fejezetei nagyjából a fordulat évéig érnek. Ezután győtrőbb problémáktól megterhelt évek következnek. Szeretnénk szaván fogni Illyés Gyulát, hogy egyszer majd megírja ennek az időszaknak történetét... Az ő színvonalán belső drámájának megvallása felmérhetetlen becű tisztázódást jelenthet — nem utolsó sorban azoknak, akik Illyéstől a számvetésre kész etikai eltökéltség annyira maradandó példáját kapták élethossziglani útravalóul.

HORVÁTH ZSIGMOND

Simon István: Almafák

Simon István tizedik eredeti verseskötete után — közbeesett Luis Fűrnberg és Josef Hora válogatott verseinek kiadása — az *Almafák*-ban az utolsó két év terméséből ad válogatott gyűjteményt. A válogatás Simon Istvánnak kedvelt és hasznos költői erénye, hiszen az 1958-ban kiadott *Pacsirtaszó* új versei mellé a *Hajnali lakodalmak*, a *Nem elég* c. kötetének szép darabjait is begyűjtötte. A *Februári szívdarvány*-ban pedig a *Húsvéti körmenet* néhány frappáns, sőt a kötet címadó versét is átvette. Az új kötet ugyan nem tartalmaz más kötetben megjelent írásokat, de a termékeny költő most közölt 35 verse szinte kivétel nélkül szép, a legsajátosabb Simon-írás, valószínű a szigorú válogatás eredményeképpen.

Simon István új kötete a fiatal költő eddigi termése után is kiteljesedést, érettséget hozott, és ezért az *Almafák* mai líránk egészében is jelentős alkotás. A rokonszenves költő ebben a kötetében csakúgy, mint az előzőkben: hű maradt önmagához, tehetségéhez és tisztá emberiségéhez. Ő az a költőnk, aki nem mímel idegen érzéseket, szinte teljesen mentes fiatal költőink egy részénél — a merész kísérletezések jogcímén — tapasztalható kölcsönvett modernkedéstől. „Az értelem keménysége, a líra melegsége” — Simon István szavai ezek a magyar költészetről — élnek és hatnak tovább verseiben. És korszerűsége sem ért mást: az ember és világ viszonyát, amelyet úgy és olyankép-

pen akar kifejezni, hogy az hiteles, sajtós legyen, másokat is maga mögé sorakoztató hatású. „Jaj, aki kihull a Mából” írta valaha Ady és ez a tétel minden rangos alkotó *ars poeticája*, anélkül, hogy nyakig úszna a napi politika hullámaiban.

Simon Istvánnak hibátlan az ösztöne és biztos a tudása, hogy a költői teremtésnek ezeket az igazi elemeit ismerje és gyakorolja. Amiből pedig életadó nedveit szívja: a föld és nép, olyan forrás számára, hogy joggal beszélhetünk egyéniségének varázsáról.

Simon Istvánnak a dunántúli táj — Berzsenyi Sömjénből Somogyba vonuló útja — Illyés Gyula „Dózsa-bőrét sercgető” vidéke: a klasszikus hagyományok és a „százados szegénység” szavának kimondását adta örökségül. Sköltőnk mindkét mágneses pólust érintette, anélkül, hogy az idill vagy a haragvó politikum kizárólagos kimondója lenne. Egyénisége megóvta a túlzásoktól: átvette a szép vonulatú dunántúli táj szépség-kultuszát és állandóan látja „a jövődó országutakat”. Ettől szép és igaz ez a költészet: egyszerre múlt és jövő, korszerű és modern.

Nekem — bevallom — több okból is kedves és szívemhez közel álló ez a költészet. A pécsi *Sorsunk* közölte a 40-es évek elején Simon István első verseit, de ennél sokkal több, hogy lírája pontosan azokat a táji és szociológiai érvényű falu- emlékeket idézi, amelyeket 25 évvel korábban én is magamba szívtam,

útraindítónak és életre szóló eligazító-
nak. A kánikulás falusi nyarak, libaúsz-
tatók, a kikericses rétalja, mályvás kis-
kertek, az anyánk kezén „labdázó rosta”,
a nehéz paraszti munka, a „nagykabát-
szagú szobák”: a Sümeg vidéki szülőföld-
dön éppolyan ihletadó elemek nála, mint
nekem — a század első évtizedeiben — a
nyugatibb vasi határvidéken voltak.
Szinte minden versében belelátok a vers-
élmény belső világába és örömmel simo-
gatom meg ezeket a közös emlékeket, a
magatartást, ahogy reagál a dolgokra:
igaznak és természetesnek érzem. Sietve
hozzátésem: Simon István mégis újat
hozott ezekben a versekben, mert a kény-
szerű katonaság korán kivette a szülő-
föld puha, ölelő karjaiból és hányta-ve-
tette hétvilágon át: Bazzsától az Elbrusz
tisztságáig, a „nyírfás Délcehországtól” a
fehérorosz pusztákig, sőt — a háborús
butaság után — a maga kedvére járt tá-
volkeleten, hogy a Jangce vitorlái után
megálljon Po Csü-ji sírjánál Lojang-
ban. De bárhol járt: a messze idegenben
is mindig az „otthon szemével” látta a
világot és a dolgozó népben mindenütt a
népek testvéri világközösségét érezte
meg.

Újszerű és gazdag színeződésű Simon
István lírája. Egyik korábbi kötetéről azt
írtam, hogy a fiataalkori Illyés-versek em-
lékét idézi fel. Csak a realitásuk, a tár-
sadalmi mozgás jelei, a tárgyi világ hű
ábrázolása azonos, de hangvétele, lá-
gyabb stílusa, verselése sajátosan új. Ver-
seinek van valami tavaszi földszaga: a
zápor utáni mezőnek, fűnek párás kicsa-
pódása. A bodza szaga, a virágzó rozs
pora — milyen gyakran emlegeti a sze-
gények kenyerét: — a rozstot! — a „csil-
lagvirágos almafák” szépség-zuhataga, a
„szálerdő sűrűje” — de táj és természet
színe-világa nem díszletként vannak itt
jelen, hanem ebben, ezek közt él és vi-
rul ez a dús vegetációjú költészeti: a föld-
et mindig benépesítve népével is. Hogy
milyen ez a nép? Nyájas és kemény, ér-
zelmes és praktikus. A „jussát” boldogan
kináló apa, a falusi „búcsúra hazahúzó”
városi nép, a fejkendős fürdőzők a *Hé-
vizi képeslap*-on, a „szép szobrok töké-
letes mozdulatát” őrző *Táncoló öregek*,
az utolsó élő huszár, aki öregkorában
nem meri tegezni a hajdan térdén-lova-
goló költőt és ez jogos panaszra indítja:

„S nemcsak az fáj, a régi bánat,
bennem már nem is az sajog,
ha van még paraszti alázat,
lemossák majd a századok —
de velem mi lesz, kit ő hintált

kis huszárként a térdeim,
hiszen érzem, hogy egyre inkább
becsapnak az emlékeim”.

Hadd idézzem *Levelek* című versét is,
melyet kedves betűivel úgy írt le a költő
édesanyja, hogy „benne sincs pont s vesz-
sző, mint Appolinaire világhíres versei-
ben”, de tartalmában a szegénység mély
rétegét-örző nép mondanivalója él, mely-
ből a lényegyet tanulhatja meg mai költő-
nemzedékünk, ami rájuk vár kimondani:

„Az utókor hát, amit ő írt
s minden levelet
nézzen meg, mit írtak a drágák
s kérjje meg a szegények temetőit,
majd náluk lesz a felelet,
kik nemcsak megcsinálták,
hogy más lett az élet,
de írják is mostan,
hogy mi fáj még, vagy mi a jó
a népnek,
s mi volt e korban
a nagy, költői mondanivaló”.

Ezekben a sorokban van bent Simon
István politikai mondanivalója, azért tág
szemhatárú a költészete. A *Kemény
sapka* című verse — a kőbányászok talp-
bőrből varrott sapkája — ugyanezt a ne-
hez munkával készülő jövőt idézi:

„Megy minden nap öcsém
a hajnal szürke kódén —
lent s fönt csupa talp;
lába alatt a régi,
s fején egész nap érzi
a jövőndő országutakat”.

A kötetből — bár tiszta és szép írás
valamennyi — szívesen emelem ki a *Fa-
lusi búcsúban*, *A munka azért készül*,
Mécsvirág, *Száll a rosta*, *Dióhéjban*, *Böjti
szélben*, *Márciusi fák*, *Kerti változatok* c.
írásait. A *Falusi búcsúban* a nép ünnepel
„a búcsúra hazahúzó” várossal:

„A falut megközelíti a város,
csakugyan
bent is van már a faluban,
nyáron kivált, ha a szokásos
nagyasszonynapi búcsú van,
és szól a trombita, happog a dob,
a ringlis körbesuhan —
tisztára város ez kéremalással,
bárkivel is fogadok,
hogy több ilyenkor a fodrász,
a soffőr
és egyenruhásan
az altiszt, kalauzlány,
mint bármely fővárosi utcán”.

Simon Istvánnak ezek a versei voltak kezdettől fogva újszerűek, mai életünk változásainak friss költői tudósításával.

Ebben a kötetben is változatlanul szépek, megragadók szerelmes versei. A „nélküled” — érzés korábbi köteteiben is fel-felbukkanó riadalom, de itt a *Nélküled* című vers formailag is — vagy éppen ezért — olyan letisztult hangú, hogy legszebb szerelmes verseink közé sorolnám. *Nemzedékek*, *Első lépések*, *Alvó kisfiamra* című verseiben pedig az apa szólal meg az „élő folytatás” örömeivel.

A költői képek friss ereje (a felhő „piros szárnya”, „a kékfényű jég”, „a legelesző hold” stb.), vagy bizarrsága („azt érzem már, amit Hannibál mögött fáradt elefántjai”), Kosztolányi-s rimbravúrijai ebben a kötetben is csomósázmra találhatók. A *Május végén*, *Zalában* című verseből íme két sorpár:

„itt ballagott át falun
a tehénpatájú faun”

— — — — —

„a kosáron megül a nap
s kikölt egy fészekalj nyarat”.

Garmadával lehetne és kellene sorolni ennek a szép kötetnek költői szépségét, de tegyünk pontot a vallomás végére. Mert kritika helyett vallottam erről a szép, hamvas és mégis férfias költészetről. S végülis: Simon István költészetét azért tartom nemzedékében „élenjárónak”, mert nem fél a valóságtól. Van bőviben élménye és ez munkájának alapja. Tudja, hogy bátran és szabadon gazdálkodhatik azzal, ami sajátosan az övé. S él is vele: kötetről-kötetre — íme! — egyre jobban és gazdagabban buzog ez a lírai forrás a maga tiszta, szép világát tükrözve: a magyar költészet folyamában.

BÁRDOSI NÉMETH JÁNOS

Rákos Sándor: Fák, viharban

A „Fák, viharban” egy zaklatott lelkű, őszinte ember lírai önéletrajza.

Mindannyiunkban él valami eredendő kettősség: az egyedi meg az általános emberi tulajdonságok kettőssége. Létezésünkkel bele is olvadunk az emberi világba, meg ki is válunk társaink közül egyedi, egyszerváló emberekként. Ősi el-
lentmondás ez bennünk, amely egyszerre tagadja és igenli a külső világot. A kiegyensúlyozott embereknél feloldódik, néha bölcsességgé, mindent átfogó derűs szemléletté válik — Rákos Sándor költészetében azonban feloldásra váró ellentétként fejeződik ki.

„Ellentétek közt hánykolódom én is,
mint minden felsajgó szív, lüktető agy,
mint itt a földön valamennyi ember —
de nincs tán még egy született halandó,
ki életével sodróbb szakadékok
fölött fészül, mint én a magaméval.”

(„Invokáció: a vers kérése”)

Ez a költészet egy csaknem negyedszázada folyó küzdelem tükrözése. A költő, amíg kínlódva keresi önmagát, kínlódva küszködik és békül a világgal.

Könnyű volna Rákos költői útját tetszetősen felfelé ívelőnek megrajzolni, hiszen a rejtőzködő magány („Ablak”) és a kiválasztottság érzésének hol lázadást, hol megváltást hirdető individualizmusa

(„Kaland”, Jézus-szimbólumok) végül a saját emberségéért folytatott harcból az emberiséget szolgáló küzdelembe torkollik („Epilógus”, „Estéli fogadalom”). Könnyű volna, igaz is volna, csak éppen nem ez volna a teljes igazság. Ez a mélyen érző, nyughatatlanul gondolkodó költő annyira képtelen önmaga gyarlóságaiiba beletörődni, hogy még a mások bajaitól is, bár őszintén átérzi azokat, mindegyre saját-magához kell fordulnia. Verseinek zöme annak a harcnak a tanúsága, amelyet önmagáért folytat, s azok, amelyekben a külvilág jelenik meg, kevéssé meggyőzőek: mintha bizonytalanul mozogna az őt körülvevő közegben, mintha valóban „mélyvízben” érezné magát. Mihelyt azonban egy-egy ponton belső egyensúlyba jut, akkor annak kivetítése sikerül, akkor érezzük, hogy szilárd talajon áll.

Második kötete, a „Férfikor” azért hat erőtlennek, mert oldottságot, derűt, felszabadult örömet, optimizmust egy még keserűen harcoló ember nem fejezhet ki meggyőzően. Közvetlen élményein való közvetlenül őszinte örömeinek ezidőtájt nem volt még ideje ahhoz, hogy megbirkózzon a mélyebben fekvő, a háborús évek megrázkódtatásokkal terhes élményeiből fakadt keserűséggel, kiszolgáltatottsággal, reménytelenséggel. (Mindazzal, ami még ma sem oldódott fel benne egészen, ami azt íratja le vele a kötet utószavában: „Nemzedékem... hosszú idők

óta a legszerencsétlenebb.”) A még éretlen téma kiválasztásával szükségszerűen jár együtt az a tévedése is, hogy erőteljes lírai alkat létre itt epikus formákat keres, mert érzi, hogy első kötetének „zord versei” — vagyis a saját megtalált lírai hangja — nem alkalmas ezeknek a friss érzéseknek a kifejezésére. Szükségszerű, ahogyan kudarcot vallott.

Am az is szükségszerű, ahogyan a helytelen irányban tett lépései után visszafordult.

„A lenti láрма csöndemig nem ér föl: néma küzdő, — rejtőzködve lakom. Csak biztató, baráti halihóra nyílik meg ablakom.”

(„Ablak”)

Ez e befelé fordulás, ez az inkább szerelmes, mint bújkáló rejtőzködés azonban egyáltalán nem elfordulás a társadalomtól, még kevésbé nem az a néptől. Rákos most, az önmagáért folytatott „néma küzdelemben” talál népi mivoltára. Ebből az élményből néhány egészen nagy, mélyről fakadó, igaz költemény születik. („Forró híradás”, „Lefojtva, rejtve”. „Szegények vonulása”). Népiség élménye a „Szegények vonulásában”, ebben a szenvedélyes hitvallásban már a szocialista humanizmus mindent átvilágító, tiszta fényét sugározza. Valóságos igazgyöngy ez a költemény, melyet politikai líránk tengerének legmélyéről hozott fel alkotója. Perdöntő bizonyítéka annak, hogy Rákos csak énjének legbensejébe jutva lelheti meg a belső és a külső világ egyensúlyát.

Ezt most már maga a költő tudja a legjobban. Olthatatlan az a kalandvágy, amely mindig újabb, egyre ismeretlenebb vizekre hajtja, csodálatra méltó az a merészség, amellyel szembenéz szirtekkel, örvényekkel. „Távoli vizeken” hajózik. Útja nem könnyű, nem veszélytelen. De embersége jó iránytű, őszintesége biztos kormány. Hajója megrongálódhatik, „szakadt vitorláján” átfújhat a szél — mégsem fog eltévedni, mégis célba fog érni.

„Természetem szerint tömörítő, összefoglaló költő vagyok” — írja magáról. Hadd tegyem ehhez még hozzá: látásmódja egyetemesen, szinte kozmikusán összefoglaló. Az egymásra talált szeretőket „millió évek millió esélye milliókép-pen” dönthette volna veszélybe, „egy mozdulat több, mint tízezer mérföld”, és „Csapatos, vagy különvált húsok folyama — az emberiség, e folyam habja — a történelem; sejtek összekocódása-zúzódása a

fájdalom is, amelyről hatszázezer éve vinnyog, ordít, nyög, jajgat, kiált, sír az emberfia.”

Ez a gondolkodásmód időnként nemcsak előnyére szolgál. Megesik például, hogy pillanatnyi szubjektív helyzete objektív, általános érvényű igazsággá nő gondolatvilágában. A pénzről vallott felfogásának gyökerei a múlt talajából táplálkoznak, fája viszont a mában lombozódik téves meggyőződésre. Am ezt olyan rokonszenvesen, olyan megkapó költői erővel hirdeti, hogy hiába tudjuk: nincs igaza, mégis hiszünk neki. Elhisszük, hogy „Pénz és lge ős-ellenlábask”, elhisszük még azt is, hogy az igazi költő csak önként vállalt szegénységben élhet. Ezt vallja, erre inti magát a szegénységet dicsőítő „Gyalogútban”:

„Mindened van, mert lyukas krajcárod sincs,
amin bárkitől bármit megvehess...”

Ugyanezzel a bizonytalan érzéssel állunk halál-versei előtt is. Az elmúlás témája igen gyakran foglalkoztatja, s ennek oka nem is mindig a betegség, mely testét támadja-veszélyezteti. Furcsa módon él benne együtt az egészséges materialista létezéselmélet a misztikumra való hajlammal. Kettejük viaskodásából hol „Reznált mondóka”, hol válasz nélküli kérdés jut napvilágra — de Rákos nem szereti a megoldatlan kérdéseket. Nyugtalan, „nagyobb kalandra szomjas” szelleme nem szűnik meg keresni a megoldást, a választ. Lázasan kutat, szinte önkívületben. Túlérzékeny lelke az alig hallható neszekre is megrezdül — már nemcsak a halál közelségéhez, nemcsak a temetőhöz („Bosszú”, „Ó temető”), hanem a számunkra teljesen ad hoc-élményekhez is a halált asszociálja („Családi album”, „Ítélet”). Elkerülhetetlen, hogy eközben el ne fogja a haláltól való iszonyódás, a szinte már középkori halálhangulat:

„...a nyers földben tömeges rothadás.
Hullák hasát fölszagatja a gáz...
a lágy részek szétfolynak pépesen.
Kikandikál a csont a réseken...

...fehér csontvázak, akik sebtiben
túladván a megromlott hús-ruhán

földöntúli vigyorral nyugszanak,
hanyatt fekvé, mint fanatikus szekta,
mely mozdulatlan néz a csillagokra,
amint fölfénylenek a föld alatt.”

(„Ó temető...”)

Ezen az úton járva, a kérdés minden zegét-zúgát átkutatva el kell hogy jusson ad absurdum: minden hiábavaló, minden tett oktan, az élet értelmetlen („Temető”, „Jelentés a hiányról”). Itt, ahonnan más bizonyosan leszédülne, ezen a lehetetlen helyen veti meg a lábát, itt fedezi fel azt a zergeösvényt, amely újra lefelé vezet. S az első lépést meg is teszi rajta a „Családi album” danse macabre-forgatagát lezáró „utószóban”. A lépés még csak az első lépés ugyan, de aki ezt megtette, bizonyosan végigjárja majd az utat.

Azt a mulandóságérzést, amely halál-verseit sugallja, találjuk meg szerelmes verseiben is, akár a föllobbanó-kialvó nemi vágyról, akár az érzelmek mulandóságáról szólnak. Ennek a szerelmi költészetnek egyetlen nagy, folyton visszatérő problémája van:

„... megiszonyodom, ha lemérem
az embert magamban, mert fáj
nagyon, hogy más a törvény elmében,
más herémben,
egységük: rég elsüllyedt táj.
Kristályok vonzalmától ős-halak
szerelmes táncáig
százezer testi világ
nyüzsgő-üzekedik bennem, láng-
gyönyörre vágyik —
párducok és orchideák!”
(„Libera nos a malo!”)

Ez az ellentét, amelyben végletes módon emberség és nemiség állanak szemben egymással, épp olyan feloldhatatlannak látszik a régebbi mint az újabb költményeiben („Reggeli felismerés”, „Mi igazol?”, „Szeretők”, „Könyörgés békeségért”). Hiába keresnénk kötetében úgynevezett boldog szerelmes verset, ilyenre nincsen hangja. „A szerelem eloson” — mondja, „megkóstoltam minden gyökerek ízét: keserű volt” — panaszolja. Még a beteljesülés boldogsága sem igazi boldogság, inkább valami elkeseredett, reménytelen küzdelem, valami „konok ketósság”: „Ruhátlan és talpig vérben-vasban... — Karoljuk egymást fullasztó magasban —” („Ruhátlanul”).

Nemcsak az egyik legjobb, hanem az egyik legjellemzőbb verse is az „Eloson”. Idézem ezt a tízoros remekművet, hogy bemutathassam Rákos legfőbb költői érényeit: a gondosan megválogatott kifejezéseket, a hangulatteremtő költői képeket, a mesteri szerkesztést. A vers a szerelem elmúlásáról szól, s azt fejezi ki, hogy abban van valami emberellenes, valami vadság, valami állatias természetesség — amellyel szemben tehetetlenül állunk.

„Eloson bizony eloson
a szerelem eloson
homályos utakon loppal
egy csapáson a farkasokkal
szemek szúrnak a csönd mögül
a fűben kecskebéka ül
s vállat-fejet fordítva bámul
utána míg a láthatárról
le nem tűnik nagyhirtelen
a farkasléptű szerelem”

A költő módszere itt deduktív. Előbb kimondja a tételt, aztán bizonyítja. Am ezt úgy teszi, hogy a kezdeti hangulatot, — amely az „eloston” népdalszerű ismétlésétől halk, lemondó, bánatos, — állandóan fokozni tudja. A kívülről néző tehetetlenséget a kietlen, félelmes, mindent elárasztó hidegség váltja fel, amelyből végül a kegyetlen elmúlás természetességébe való beletörődés válik.

Átvezetései észrevétlenek, mert logikusak. „A szerelem eloson”: egy elvont fogalom megelevenedett. „Homályos utakon loppal egy csapáson a farkasokkal”: köre tovább szűkült, megfogható, mégis elérhetetlen élőlénné vált. Ennek a költői beszédnek az elhitető ereje — tehát költőisége — onnan van, hogy egyszerű beszéd. Rákos nagyon jól érzi, mikor, mit és mennyit lehet kimondani. Ezért óvakodik attól, hogy az elmúló szerelmet valami teljes közelségbe vivő, valami véglegesen konkretizáló szóképpel jelenítse meg. S a „farkasokkal” — kifejezés természetesen bukkan föl itt, az „eloston — utakon — csapáson” — logikája egyenesen viszi feléje értelmünket, hangulatunkat. Ezt az elosonó, ezt a farkasléptű szerelmet mi csak megbűvölten, visszafojtott lélegzettel nézhetjük, — mintha nem is velünk lett volna még az imént, mintha nem is bennünket hagyott volna ott: nincs emberközelség, pedig kínosan valóságos. A vers gerincét alkotó két kép, az elvont „csönd mögül szúró” szemek, s a bizarr „vállat-fejet” hátrafordító béka — a megdöbbentés erejével árasztja a hideg részvétlenség hangulatát. Talán nincs is még egy költőnk, akinek ilyen, absztrakciókból és konkrétumokból összeálló, e belső ellentmondástól feszülő, irreális és mégis teljesen reális látomásai lennének. De ez a látomás is logikusan illeszkedik az összképbe (a fűben kecskebéka ül). A befejezésben használt „farkasléptű” jelző, mely visszaütve megerősíti a korábbi jellemzést, tökéletes összefoglalás. Kegyetlenül, könnyed-közönyös természetességgel tűnik le a láthatárról a szerelem.

Mint látjuk, Rákos egy anyagból szötte azt a fonalat, amelyre képeinek gyöngy-sorát felfűzte. Az eloson — utakon — csa-

páson — farkasokkal — fűben — kecskebéka — láthatárról — letűnik — farkasléptű kifejezések teremtették meg képeinek hangulatát, versének szerkezeti egységét. Másrészt nem riadt vissza attól, hogy a legtalálhatóbb szót háromszor is megismételve, sőt ismételve rimeltesse is. Ez az egyszerűség: legszerencsésebb tulajdonsága, mely a legbonyolultabb feladatok megoldását is lehetővé teszi számára.

Egyszerű szavait mind grammatikailag, mind ritmikailag, mindig jól helyezi el, különös fényt, nem egyszer új értelmet is kölcsönözve azoknak. Hangja bátor, kemény, nyílt, őszinte hang. Mint azt egyik versének címével mondja: „Egyenes beszéd.” Költői eszközei közül a már említett víziók a legsajátosabbak. Egyes verseiben (különösen a „Mélyvízben” címűben) túlságosan szabad asszociációkhoz vezetnek ugyan, legtöbbször azonban (főleg „Az őszi napéjegenlőség éjszakáján” című versben) sűrítik, villamossággal telítik meg beszédét. Kifejezései pontosak, találóak, csak archaizáló szavai nem mindig helyénvalóak („en-lélke, en-jajom, setét, valék”). Biztos ritmusérzéke játékos verseiben („Egy kismadárhoz”) és klasszikus versformájú költeményeiben mutatkozik meg a legjobban. Rímeit kissé hanyagul kezeli, asszonáncai helyenként túl merészek („szelében-sincsen”, „nyomot — orom”), ezekért azonban bőven kárpótolnak nagyon szép belső rímei („*görnyed a vörhenyes dombhát / hordozza sorsunk búját-gondját*”). A szonettől a szabad ritmusú verseken keresztül a prózai líráig, az epigrammától a példázatokon keresztül az elbeszélő költeményig minden formai területen biztosan mozog. Mégis talán a szabad ritmuskezelésű versformák és az inkább lírai jellegű műformák ille-

nek egyéniségéhez. Ilyen szempontból „Az őszi napéjegenlőség éjszakáján” a legjobb költeménye. Ennek elolvasásakor éreztem a leginkább, hogy művészete kiforrott, letisztult.

Tudatos költő. Ars poeticáját több versében („Egyenes beszéd”, „Nagy költő”, „Gyalogút”, „Harc a madárral”) félreértéketlenül kimondja. Tisztában van azzal, hogy csak az önmagával folytatott szakadatlan, kíméletlen küzdelemből születnek mindig újjá művészete. Nincs is magával békülni vágya, annál inkább szeretne egységét kötni a világgal:

„Mint denevér az ajtó fölött,
a kor szemöldökfájára szögeve
kínlódom szétfeszített szárnyal.
Halhatatlanság, ne így keretezz be!”

(„Halhatatlanság”)

*

Mindig voltak divatos szavak. Mostanában gyakran hallok „izgalmas” dolgokról. Így megtudtam, hogy nemcsak izgalmas regény vagy film vagy más műalkotás létezik, hanem „izgalmas kérdésfelvetés”, „izgalmas vélemény”, „izgalmas tanulmány” és még egy csomó más izgalmas dolog is van; s hogy egyre több ilyen mi történik meg körülöttem. Ma már meg sem lepődnék, ha valahol azt hallanám a legújabb telefonkönyvről, hogy az „izgalmas olvasmány”.

Ezért írom le hát egy kissé félve ezt a most nagyon is ideillő, ezt az itt egyetlen helyénvaló kifejezést. Pedig Rákos Sándor verseskötete valóban izgalmas olvasmány, a szó igazi értelmében az.

Izgatottan várom a folytatását.

MIHALIK ZOLTÁN

Thiery Árpád: Isten veled, háború

A háborús regények sokadalmából elsősorban azért emelkedik ki Thiery regénye, mert a külső pusztulás bemutatása helyett inkább a lélekben végbemenő rombolást mutatja meg drámai erővel; másodjára azért, mert plasztikus ábrázolása megdöbbentő hitelességű.

A kisregény a második világháború utolsó esztendeijében játszódik a Balaton környékén. Hőse, Kis Péter, nevében sem hordoz semmi különlegeset; különösebb filozófiája, vagy koncepciója sincs; a százazrek sorsát viselő kisember, a névtelen katona, aki értetlenül bámul a behívóra, akinek semmi köze sincs a világ-

duló tébolyhoz. Szorongó szívvel hagyja itt szép, fiatal feleségét, s falubéli társával elindul a frontra. A búcsú kétszere-sen fáj, hiszen nemcsak az bántja, hogy az értelmetlen öldöklésben szinte biztos a pusztulás; az is tetézi reménytelenségét, hogy nincs gyereke; ha meghal, senki se marad utána, aki folytatná keserves életét. Afféle botcsinálta katona ez a Kis Péter, sokezer társával együtt, s aki így indul a frontra, már eleve elvesztette a háborút. Kis Péter a balatoni harcokban megszökik alakulatától, hazavergődik falujába. Rádöbben teljes kifosztottságára: felesége hónapokon át egy német őrmes-

ter szeretője volt. A frontkatona elzavarja az asszonyt, aki azonban ragaszkodik hozzá, vissza is megy a házába, de az ablak alatt aknátalálhat éri s a férje karjaiban hal meg. Ez a végső tragédia: Kis Péter mindent elvesztett. A németek futnak, az oroszok jönnek. A feloldás: csendes reménykedés. Vége a háborúnak.

Az író, a sajnos nagyon is időszerű figyelmeltetésen túl, az egyén veszteségét ismerteti föl a háború átkában; s ha csak ez volna a regény érdeme, ez is tiszteletreméltó, mert közügy, társadalmi tett; ezen túl azonban olyan művészi alkotás, mely nagy amóciókat ébreszt és állásfoglalásra készíteti az olvasót.

A kompozícióban a retrospektív módszer alkalmazza Thiery; a cselekménysort nem futtatja végig s az a jó, hogy ez nem formai érdekesség, hanem tartalmi indokoltság: Kis Péter a frontra indul, s az indulás után mindjárt haza is érkezik. Amíg az erdő szélétől eléri a kis ház léckerítését, újra átéli a lövészárk utolsó félórát, a menekülést, András halálát. Hogy az író a frontélményt ekkor mondja el, ezt az teszi indokoltá, hogy Kis Péter Andrással indul el, de nélküle tér vissza; a katonatárs tehát már csupán a hiányával van mellette.

A regény indítása feszült, erős drámai sűrítettségű. Kis Péter újra meg újra elolvassa a behívó szövegét s csöndesen lázad: kinek s miért kell az ő küszködő élete? A maga kicsi körében méri föl a féltlenivalóját, s itt nem is annyira az 1944-es, hanem inkább a mai ember töpreng. Általános-emberi ez a magatartás, hiszen a két hold kavicsos föld alig-alig jut eszébe; annál jobban félti asszonyát, s ez a féltés már az indításkor előrevetíti a bekövetkező tragédia árnyékát. Egyéni boldogságát félti Kis Péter; nem gyöttri a földéhség, az se izgatja, merre felé alakulhat a parasztember jövője. De ha nincs gyerek, nincs is jövő. Nem is lázadás ez, hanem szomorú céltalanság.

Veronika alakja halványabban rajzolt. Egyénisége, férjéhez való ragaszkodása a frontra írt levél egyetlen mondatában is érzékeltes: „Édes uram, mikor lesz már vége a háborúnak?” Ösztönös kérdés ez, sok hadiasszony kérdése, mely nem kibogozhatatlan okokat keres, nem is indokolást, hanem az esztelen mérszálás-előidézte gyöttrődés mihamarabbi megszüntetését követeli. A kérdésben ott lappang az a félelem is, mely az otthonmaradt, a szerelmet nélkülözni nem tudó asszonyban az új, a kényszeredett-kiszolgáltatott sorsot idézi. A tárgyilagosan nem ellen-szenves német őrmester fenyegető közelségének motívumait Thiery, nagyon he-

lyesen, nem részletezi, de sejtésével nem hagyja kétségben az olvasót. Veronika hűtlensége, bármilyen paradox, furcsa módon is, mégis hűség. Hogyan látja Kis Péter ezt a hűséges-hűtlenséget? Éppen a feleségétől hallott már valamit Hans-ról, a német őrmesterről, de ez csupán a gyanakvást ébreszti föl benne. A mosdón azonban két beretvapamacs van. A másik pamacs, a német cégjelzésű corpus delicti már bizonyosság, s a föllobbanó férfiindulat elől a szomszédba kell menekülnie Veronikának. Sólyom bácsi, a sokat tapasztalt, mindent megértő öregember hiába próbálja megmagyarázni Kis Péternek Veronika helyzetét, amit eleve kilátástalanná tett a német őrmester beszéltatása. Az öreg békéltető közbelépésére azonban ezt feleli Kis Péter: „Más az, ha én köpök ki az ablakon, és más, ha én hozzám köpnek be!”, Thiery emberábrázolásában itt is mély hitelesség van; ebben a szituációban Kis Péter nem mérleghet semmit; találó szólásával mégjobban aláhúzza a férfi indulatosságát; a rádőbbenés vérforraló pillanatában a boldogságától megrabolt férj másképp aligha kérheti számon veszteségét.

Hogyan látja helyzetét a hűtlen-hűséges Veronika, aki nem tudja, miként kezdjen hozzá a magyarázkodáshoz? Hazudni nem akar, mert nem érzi magát bűnösnek; de nem is lehet hazudni, mert az egész falu tudja, mi történt. Lelki tisztaságának dokumentuma, hogy egyáltalán nem óvatos: a tárgyi bizonyítékot sem tünteti el. Ártatlanságának legerősebb érve, hogy kiszolgáltatott helyzetében, és annak ellenére, hogy a test követelése folytán „visz-sza kellett ölelni az őrmestert”, mégsem a németet csókolta, hanem az urát, akit elrabolt tőle a háború. Veronika ösztönösen érzi, hogy a hűtlenség legfőbb kitérője a lélek eltévelyedése; nála „a lélek ugyan kész, de a test erőtlén” volt. Ezt a lelki emelkedettséget bizonyítja, mikor kitaszítottága éjszakáján, az utolsó német lövedékek becsapódása közben Kása Bálint pincéjébe menekül az aknák elől, és Kása Bálintnak — aki csupán német kapcarongynak nézi — ellenáll.

Kis Péter lelkében a végső tragédia előtt felidéződik a front, az idegtépő tehetetlenség. A hadiemberek helyzete kilátástalan. Ebben a helyzetben az ember szinte önmagát fosztja meg emberi rangjától. Ahogy József Attila mondja: „Mert mi lenne, mi történhetne, ha mindig magunkba marna az értelem iszonyú karma?” A közös nyomorúság, a nélkülözés, a halálfélelem összekovácsolhatja, de éppen úgy szembe is állíthatja egymással az

embereket. Kis Péter irigylő a folyton alvó Kántort, a Fradi-mecceket idéző Szalait; Lakatost, aki a támadás előtt mindig föl-készül a fogságra, a halálra, és búcsú-leveleket ír, majd a támadás után össze-tépi és újakat fogalmaz. Ezek a halálra-ítéltek mindent tudnak egymásról és egymást marcangolják, mert „aki elpuhul, az meghal. Aki nem tud kegyetlen lenni, az meghal. Inni kell és vigyorgni.” Kis Péter a szakállas örvezetőt is gyűlöli, mert az örvezetőnek van fia s a fiától le-velet kap. Kis Péternek nincs fia. „Mert az asszony csak társ. Test. Házasságtól a halálig. A gyerek, az más. Utód. Mű. Folytatás a mából a holnapba.” Az örve-zető fia azonban mostohagyerek, Kis Pé-ter ezzel tudja szívenütni az örvezetőt: nem is a te fiad! Teleki András, a földi, ezt vágja oda Péternek: „A tied is csak olyan, mint a többi, ne szavalj te az asz-szonyi hűségről, mert az asszony: nőtény, ha feleség, ha menyasszony.” A kölcsö-nös sértés, a szándékolt bántás csaknem verekedéssé fajul a halál árnyékában. A szövetség elhinti Kis Péter lelkében a két-kezdést, és még jobban érzi, mennyire hiányzik az az egyszem gyerek; mert a gyerek kötőfék az asszony számára. A gyűlölet tovább fodrozódik benne; látja a földit, Andrást, amint suttomban beoda-log a basaparaszt portájára s elvállalja a 80 filléres napszámot, amit Kis Péterék 1 pengőért se vállaltak. Minden felgyü-lemlik, s ebben az elvadultságban bármi-kor lesújthat egy ökölsapás. S az egy-mást tépők fölött „repül az acélszárnyas halál.” Ha lehetne, a háborúért is egy-mást okolnák. De az igazi szép emberség mégis ott parázsluk a gyűlölet piszkos ha-muja alatt: Kis Péter a hátán cipeli a súlyosan sebesült Andrást, s bár megmen-

teni nem tudja, nyugodt a lelkiismerete-re eleget tett az emberi tisztesség követel-ményének.

A végig izgalmas olvasmányt a stílus tömörsége, a balladisztikus nyelvezet s a nagyon erős drámai feszültség emeli az átlag-regény fölé. Milyen láttató és szép ez a mondat: „Egyik hóna alatt a hosszú, szürke tó, másik karjában a karcús or-szágút.” De a helyenként még fölkelhető keresettség, modorosságra is van példa: „Kis Péterből finom lábakon jött a szo-morúság.” Olykor viszont deklamál az áb-rázolás helyett: „Rettenetes lázas pillan-at.” A stílustömörséget néha csak for-malisztikusan oldja meg, amikor kissé bántóan megszaporoznak az egyszavas mondatok. Ebben is van némi keresettség: „Az orra mellett csodálkozva ácsorognak a könnyek.” Egy-egy mozdulattal is jól ábrázol Thierry. Kis Péter a szakember szemével mustrálja a Kása Bálint-kiásta gödröt az erdőben; nem bírálja szóval, de beleköp: ez a véleménye a kontármunká-ról.

Az „Isten veled, háború” valósággal kí-vánczik a filmesítésre. Mivel nemigen dicsekedhetünk túlságosan sok jó film-mel, kár lenne, ha Thierry kisregényét fi-gyelmen kívül hagynák a film avatott-jai.

Az ábrázolás plasztikussága, a tömörí-tés, a drámaiság nagy ereje Thierry Ár-pádnak. Szép stílusát az itt-ott fölkelhető keresettségtől meg kell szabadítania; ez sikerül is, mert ereje, tehetsége a bizo-nyíték erre.

Az elvadító, vérmocskos háború lealja-sítja az embert. A lélektipró gyalázat és embertelenség ellen kiáltani — ahogy Thierry regénye kiált — méltó írói feladat.

PAKOLITZ ISTVÁN

Gáll István: Kétpárevezős szerelem

Sohasem jártam Tatabányán, s nem ismerem Magosékat. Tigris bácsi nem lakott a szomszédomban, s Gyusza sem volt a barátom. De a könyvet letéve kicsit megszerettem a várost, s néhány igen rokonszenves lakóját barátomnak érzem. És ez nagyon jó!

Számonkérésnek igazságtalan lenne, sajnálkozásnak meg talán korai — nehe-zen tudok azonban szabadulni egy gon-dolattól: miért nem *egyetlen regény* szé-lesre tárt horizontjában jelenik meg az az egyáltalán nem „vidékiei” város, a régi hatajtós zsúfolt bányásházaival, meg a föléljük magasodó újakkal, miért nem

egyetlen szorosra komponált mű közép-pontjában áll a Magos család, s körülötte a többi „kiválasztott”? A novella-füzéren túl erre már nem futotta volna az író ere-jéből? Vagy ha futotta volna is, a több időt, fáradságot igénylő nagy regény reá-lis lehetőségét aprópénzre váltotta?

Gáll István fiatal író, alig múlt harminc éves, s a Kétpárevezős szerelem a máso-dik jelentős kötete. Az első Patkánylyuk címen tavaly jelent meg, két kisregényt tartalmazva. A címadó kisregény első pil-

lantásra érdekes, izgalmas kémtörténet csupán, igénye azonban túlnő a szórakoztatáson: a személyi kultusz idején élő emberek vergődését, a kommunisták harcát igyekszik ábrázolni egy határőrs maroknyi közösségének sorsfordulóján. Nem kifogástalan alkotás: egyes jellemek megformálásában — főleg a negatív alakoknál — még kísért a szematizmus emléke, néhány bírálója a detektívregény technikát is elmarasztalja benne, dicséretes azonban atmoszférája teremő ereje, s a „pozitív hős” Jeszenyi alakjának megalakítása. Ez a rokonszenves főhadnagy szerepel a kötet másik művében, a Robi című elbeszélésben is, igaz, csak mellékalakként. Ez a történet az 56-os ellenforradalom idején játszódik Tatabányán, s az a „bravúrja”, hogy az eseményeket, jellemeket Robinak, egy öt éves bájoscsintalan kisfiúnak a szemléletéből ábrázolja. Írtak már a vállalkozás veszélyeiről s a mű egyenletlenségeiről, de úgy érzem, többről van itt szó, mint merész játékról s gyermek-pszichológiáról: az ellenforradalom emlékének, lélek-görcsének olyasféle feloldási kísérletét érzem benne, mint amilyen Móricz számára a Légy jó mindhalálig lehetett.

A Kétpárevezős szerelem és a Patkánylyuk szinte egyszerre jelent meg, az elbeszélések keletkezésének ideje is egybeesik a két kötetben. A Robi 57-ben, a Patkánylyuk 60-ban keletkezett, s az újabb kötet alkotásainak zöme is e két időpont között íródott. Legtöbb elbeszélésében azonos a színtér is: Tatabánya és a katonaság az író élményeinek fő gyűjtő-területe. A legfontosabb azonban az 57-ben írt novellák közös szűkebb élményalapja, az a tény, hogy csaknem kivétel nélkül egy család, a Magos család tagjainak életét elevenítették meg. Ez adta az ötletet az írónak, hogy az azonos hősökrol szóló írásait — a szereplők életútját főleg a múlt felé kiszélesítve — elbeszélés-ciklussá fűzze össze. Maga így vall erről a kötetet kísérő soraiban: „Kibontakozott előttem egy ciklus képe, amelyikben Magos László életét kísérem nyomon, a harmincas évektől napjainkig, fiatal korától az érett férfiévekig. Ezt a ciklust tartalmazza ez a könyv.”

Magos László valóban legtöbb novellában szerepel, alakját érezhető szeretettel rajzolta, s jellemzése az egyes novellák keletkezésének időbeli különbségei mellett is többnyire következetes. Leghitelesebbnek azokban az írásokban érezzük, amelyekben „belülről” ábrázolja, mintegy saját lelkét írja bele. Az ő alakjában érezzük leginkább a Kétpárevezős szere-

lem és a Patkánylyuk elválaszthatatlan kapcsolatát, annyira nyilvánvaló az azonosossága Jeszenyivel. Sőt mintha a Patkánylyuk történetének is tökéletesebb változatát olvasnánk a Vadászat című elbeszélésben. Magos-Jeszenyi ez utóbbiban középponti hőssé válik, jelleme árnyaltabb, gazdagabban bontakozik ki, s a bűnügyi regény technikát sem érezzük benne. A címadó Kétpárevezős szerelem is László jellemének sokrétűbb bemutatásával emelkedik ki a kötetből, de ebben a történetben mintha már kissé túllépne hősen az író. Ebben is belülről, egyben azonban már felülről is nézi Lászlót, s a konfliktus megoldásában szándékosnak látszó kegyetlenséggel tompítja hősenek pozitív jellemvonásait. Úgy érezzük ugyanis, hogy Lászlót nem jellemének ereje, hanem csupán a férj felvilágosítása emeli önmaga s a „kísértő” nő fölé.

A főhős távolabbi múltjával foglalkozó írások inkább érdekesek, olvasmányosak és „életrajzi” jellegűek, de — talán a kiemelkedő A tűz szárnyán kivételével — alig tesznek hozzá valamit jelleméhez. Az 50-es évekig terjedő időszakot felölelő elbeszélésekben inkább Dzsudi alakját érezni a leghitelesebbnek.

Dzsudi Magos László fia, a „harmadik nemzedék” képviselője. Nevének eredetét két helyen is elmondja, s ebből megtudjuk, hogy Dzsudi — Robi, ugyanaz a bájos kisfiú, majd ifjú, aki az első kötet második alkotásának főhőse. Ennél az azonosításnál azonban egy ellentmondásba ütközünk. Az első kötet Robija ugyanis a történet szerint 1950-ben születhetett, a Kétpárevezős szerelem Dzsudi-Robija pedig már 1940-ben öt-hat éves. Az ellentmondás valójában csak látszólagos. Dzsudi apjánál is következetesebben „belülről” rajzolt alak, s ha meggondoljuk, hogy körülbelül „egyidős” az íróval, természetesnek találjuk, hogy benne sűrűsödnek leginkább az egyéni élettapasztalatok, jellemvonások. A Békák esztendeje, az Abalak a múltba, a Pannácska, az Égi küldött, az Emlékbeszéd Lenocska fölött meg A folyó sodrában egyaránt mutatja ezt. A szereplő ezekben az írásokban együtt „öregszik” a történelemmel, s legközvetlenebbül látszik tükrözni az író személyes élményeit. Hiába „fiatalodik vissza” hirtelen a Robi-ban. Dzsudi és Robi jellemét annyira azonosnak érezzük, hogy az ellentmondás feloldására csak annak a lehetőségnek a feltételezése marad, amelyről már történt említés: a humoros gyermektörténet afféle fordított gukker, finom rejtőzési alkalom — az ellenforradalom élményeinek feloldása más lelki síkon.

Felbukkan a ciklusban a család első nemzedéke is Dzsudi nagyapjának, Öreg Magosnak az alakjában. Több helyen megjelenik, legelősebben a Békák esztendejében és A folyó sodrában címűben. Rokonszenves munkásalak, de kissé egy-síkú: néha a rádió Szabó bácsija jut eszé-be róla az embernek. Ebben Gáll István-nak helyenként túlságosan poentírozó szerkesztése a ludas. Arra a kissé mes-terkelt feszültség fokozásra, majd hirtelen feloldásra gondolok, amely A folyó sodrában befejezésében, de ennek előké-pében a tatabányai karcolatok Vének cí-mű darabjában is előfordul. Hasonló „meglepetéssel” László története is szol-gál, mert ilyen a Pihenjünk le a hűvös-ben lezárása is.

A Magos család három férfi tagja mel-lett sok alak elvonul még előttünk a no-vellák során. rokonok, szomszédok, bará-tok, harcostársak és ellenségek. Ezek a ciklus terve és a műfaj törvényei szerint általában kevesebb fényt, szűkebb jelle-mzést kapnak, egyik-másik írásban azonban ők kerülnek a középpontba. Tigris bácsi a legrokonszenvesebb öreg, akinek alakja a kötet egyik legsikerültebb alkotásában, a Meg kő halni-ban emlékezetesebbé és maradandóbbá válik, mint Öreg Magos. Hasonlóképpen jól rajzolt fia, Tigris Gy-u-sza is, értékes és vonzó egyéniség, sorsa szomorú-jelképesen apjával párhuzamos sors, s méltó hozzá halála is az Égi kül-dött-ben.

A negatív figurák közül Sárosi Fecó a legplasztikusabb. Három elbeszélésben is helyes eszmeiséggel, magas művészi fo-kon bemutatott alakjával kapcsolatban egyetlen kérdést vetnék csak fel. Ő öli meg Tigris Gyusztát az ellenforradalom idején. Gyilkosságát egyéni sérelemmel indokolja a szerző még az A szerelem sötét verem-ben. Ezen a ponton a korábban keletkezett Égi küldött utólagos „előké-szítése” érzésem szerint túlságosan „sza-bályosra” sikerült.

Érdekes módon a nőalakok szinte kivé-tel nélkül halványabbak. Lizi, Pannácska és Lenocska képe a maga helyén, saját környezetében élő és meggyőző, gyorsan összemósódnak azonban az emlékezetben. Lenocska jelleme még a legösszetettebb, a felvetett problémák is nála a legnehe-zebbek, a történet kerekre zárásának igé-nye azonban ebben az esetben is előnyö-sebb művészi lehetőségeket szorít hát-térbe.

A ciklus megszerkesztésének legnagyobb nehézsége az eltérő keletkezési idejű mű-vek kiválogatása, és megfelelő sorrendbe helyezése lehetett. Gáll István szempont-ja — amint fentebb már idéztük — a

közös hősök életútjának minél teljesebb bemutatása volt. Ez a terv azonban ké-sőbb született meg, mint a művek tekin-télyes része, s az ebből eredő nehézsége-ket csak részben lehetett megoldani. Min-denek előtt a meglevők bizonyos mér-tékig határt szabtak a megírandóknak. Kapcsolatokat kellett teremteni, s ez a szándék néha — például az említett Sá-rosi Fecó történetben — bizonyos leegy-szerűsítéseket eredményezett. Néhány egyébként értékes darabnál közvetlen kapcsolat teremtesére nem is nyílt lehe-tőség (Tatabánya, Az apa), ezek elég lazán kötődnek a többihez. A legnagyobb hát-rányt az elkerülhetetlen ismétlések jelen-tették. Gáll Istvánnak erős oldala a le-írás, szépen és érzékletesen rajzol kör-nyezetet, tájakat s portrékat is. Nagyon szeretheti, s meg is tudja szeretetni hő-seit csakúgy, mint környezetüket, Tata-bányát. Nagyszerű a bányásznegyed le-írása — de túl sokszor ismétlődik kevés változtatással. A Lizi bevezető leírása megjelenik a 108. lapon is, de már tavaly-ról ismerős a Robi 194. lapjáról. Helyen-ként még a Blondel-keretek is ismétlő-dnek a falakon. Hasonló egyezéseket talá-lunk elbeszélő részeknél is. Öreg Magos vagy Tigris bácsi múltjáról három helyen is olvashatjuk ugyanazt.

Az említettek a választott műfaj és módszer hátrányai. Ha csak ezeket lát-nánk, talán jogos lenne a bevezetőben felvetett kérdés: mennyivel jobb lett volna ez az anyag regényben!

*

Gáll Istvánnak és az elemzett művek egészének az ismeretében azonban jog-talan és alaptalan a kérdés felvetése. Köl-tőnek, majd elbeszélőnek indult, s amint karcolatai is bizonyítják, apró életképek, portrék rajzolásával kezdte — mindig a szeretett városról, s a gyermekkorától jól ismert emberekről írt. Az apró képek az-tán novellákká nőttek, s ekkor már sok-szor közbeszólt a dramaturg is. Sok előny származott ebből: írásainak tiszta, világos szerkezete, sokszor drámai atmoszférája és alakjainak plaszticitása. S ez fontosabb és gyakoribb, mint a már említett néhány kompozíciós gyengeség, amely a módszer lehetőségeinek túlfeszítésével keletkezhe-tett.

Karcolatai azért érdekesek, mert csírá-jában bennük van mindaz, amit a novel-lákban szélesebben kibontva s elmélyítve olvashatunk. Ezek mutatják az alapélmé-nyeket, melyekhez képest az elbeszélé-sekben a kitarulkozás és a valóság bemu-tatásának művészi igénye egyaránt meg-

nőtt. Az új kötet alkotásaiban kimutatható alak- és történetpárhuzamok pedig — amelyek egy-egy leíró vagy elbeszélő részlet mechanikus ismétlése helyett magasabb művészi fokon igyekeznek megformálni egy életanyagrészt —, s maga a megvalósult ciklus még magasabb igényre enged következtetni. Ez a magasabb igény az elbeszélésekben eddig feldolgozott anyag további elmélyítésének, összefüggései feltárásának, szintézisbe foglalásának irányába mutat — az összkép alapján a siker reményében.

Gáll István nem regényírói tehetségét váltotta aprópénzre, hanem talán az utolsó lépést tette ahhoz a magasabb szinthez, hogy regényíróvá váljék. Lehet, hogy a Magos család három nemzedéke, Tigris bácsi és Gyusza, Sárosi Fecó meg a többiek nem törődnek bele véglegesen a sorsukba, s valamikor — inkább reménység ez, mint prófécia — regény születik.

SZEDERKÉNYI ERVIN

Tornai József: Az égigérő föld

A költészet megtanulható? A huszadik században, mikor a szellem szívósan építi ki hadállásait és előbb-utóbb minden titokra fényt derít, elsajátítható-e, ha szabad így neveznem, a „verscsinálás”? Az olvasóban önkéntelenül ilyen és ehhez hasonló gondolatok merülnek fel a folyóiratokban sűrűn megjelenő, csupán a rutinra épített gyenge versek láttán. Hát valóban ennyire elmosódtak volna a határok a vers és a jó vers között? Vagy egyáltalán: a költészet hitelét veszítette volna? A líra, amely, hazánkban legalábbis, élenjáró műfaj volt, képtelen lenne ma már a kor által felvetett kérdésekre válaszolni?

Én nem hiszem. Nem itt a baj.

A kor költőjének, pontosabban: a szocialista társadalomban élő költőnek, mint alkotó művésznak helyzete lényegesen nehezebb, mint mondjuk a századfordulón és a harmincas években Adyéknek és József Attiláéknek volt. Az ő alapállásuk szükségszerűen a fennálló társadalmi rend tagadását jelentette. A ma élő alkotó művésznak, ha progresszív akar lenni, társadalmunk mellett kell állást foglalnia. A tartalmi oldal tehát épp ellenkező előjelű; új tartalmakhoz új formanyelvet kell keresnie. És úgy érzem: ez az új, kialakuló költészet próbaköve; ha erre a magasságra helyezzük a mércét (amit, sajnos, sokszor elfelejtünk), el tudunk igazodni a költészet hitelének romlásáról vallott különböző nézetek között.

E kételyekre nyugtatást keresve vettem kézbe Tornai József második kötetét. „Az égigérő föld”-et. Egy tehetséges költő, aki belépett első könyvével, a „Paradicsommadár”-ral az „irodalmi aranykapun”, akit jegyeznek már, vajon folytatni, szélesíteni tudja-e a megkezdett utat; vargabetűt ír le, vagy pedig elmaradt valamelyik mérőföldkőnél? Tornainál az utóbbi kettőről nincs szó. Az út egyenesen ível

felfelé és ezen haladva, kétoldalt változatos tájakra bukkan: derűsekre, nyugodt szépségűekre, de komorakra is. És ezért érzem igaznak, becsületesnek a Tornai költészetet: ember ő, akit a szépség ugyanúgy a sírógörcsig ráz meg, mint a bánat. Nem lakkoz, nem hazudik. A valóságot akarja megmutatni, versbe zárni minden áron, habár pokolba is kell mennie ezért. Kemény, állja a kínokat. A háború utáni évek gyermeke, eszmélésével párhuzamosan egy új világ alakult ki, amely szervesen épült esztendőibe, hogy úgy mondjam: gyermekkora és ifjúkora az új társadalom kezdő lépéseivel egyidejű. Az ő nemzedéke már hatványozottabban képes felfogni e kor szívdobogását, az ütőereket erősebben érzi, hiszen együtt nőtt a korral. És e kor keverte már a bizakodást az ijedelemmel, míg végül mégis az előbbi győzött. Tornai költészetébe is kísérő szólamként bele-belezenget a komorabb hang, hogy feleletként mindig felszárnyaljon a megnyugvásé, az erős hité, — hogy bizakodás fogja el az embert. Persze, nem ilyen nyilvánvaló, a kor rezdüléseire ilyen konkrétan és közvetlenül reagáló költészet ez, (habár Lumumba halálára írt, „Ezer gyászdob szívemben” című verse erre is példát szolgáltat), inkább átszűrtebb, szubjektívebb, de amelynek erővonalai érezhetően a jelenhez igazodnak.

Nyugtalan költő. Van bátorsága megmondani, hogy nem a rendíthetetlen, a minden kísértés és kétely közepette is egyértelműen, változatlanul viselkedő és épp ezért emberietlen ember eszménye az övé, hiszen ez a reagáló képesség, a fogékonyság elvesztéséhez vezetne:

Ne kívánd, hogy most is
kötelességtudóan bálványod
karcolhatatlan követ rágjuk, míg
vérezen dül ki fogunk a szánkból.

(A napnak nincs szíve)

Írásra kényszeríti a naponta látott táj: Csepel vidéke, a gyárak, üzemek. Habár József Attila óta erősen tért hódított, sőt már-már kötelező fiataljaink költészetében a „város peremén” témája, a szemlélet, a történelmi alaphelyzet is más, Tornai nem kopírozza József Attilát. Em-

berközelben, melegen csillantja fel az itt élő munkások hétköznapijait, esti hazautazásukat a HÉV-en (Éjszakások a vonaton), egy finoman, egyszerűen megírt életképben az öregek sorsát (Ó, a kis Kovács néni), szüleinek öregedése a részvét szavait indítja meg benne (Az ablakban begónia). Másutt gyermekkorát méri fel (Dunaharaszti). A nagyváros, ahol él, nyugtalanságával, szédítő iramú életével erősen hat rá, nem marad közömbös vele szemben (Sugárzó szörnyvete), mégis igazabb hazája, mint ahogy kötetének borítóján olvashatjuk, „a Budapest környéki gvárok világa; mindig innen indul ki, ide tér vissza.” Nem fitogtatás, mellverés ez nála, hanem természetes körültekintés a jól ismert tájakon, eligazodás, bizonyíték önmagának: honnan jött, hol is áll?

Igazi témája a harmónia utáni vágy, a megnyugvás, a béke és kiegyensúlyozottság utáni áhítozás. Ez, természetesen csak küzdelem, kegyetlen csaták árán érhető el. És ő ezeket a csatákat nem hallgatja el, megírja a szenvedéseket és a helytállásokat, hogy úgy mondjam: nemcsak a végeredményt, hanem a műveletet is látjuk. Ezért érezhette rokonának Hemingwayt, akinek egész életműve ezt a tanítást példázza. Halála szép vers írására ösztönzi. „Hemingway nyara” című verse abban különbözik a nagy író elsrítését megéneklő költeményektől, hogy megmutatja, pontosan megmondja azt a hiányt, amely az író halálakor bennünket ért:

...Szegény, jó Hemingway,
de jó volt lakni egy-földön veled!
Legjobb szomszéd: hozzátartoztál
a föld emberi arcához!
...De te elvágódtál. És felülvöltenek,
akikre
lövöldöztél, a halhatatlan ragadozók.

Ilja Ehrenburg: Emberek, évek, életem

Konstantin Fegyin nemrégiben írószövetségi felszólalásában arról beszélt, hogy a mai szovjet irodalomban három nemzedék él egymás mellett. Az első még a forradalom előtt indult és különböző megtorpanások, meggondolások, útkeresések és vargabetűk után a forradalom és polgárháború lélekzetelállító, egész élet-

Külön kell szólnunk szerelmes verseiről. Egy emberi arcél legtisztábban a szerelemben rajzolódik ki s az arcél finomításában szerelmére építő következtetéseink nyújtanak legtöbb segítséget. Tornai esetében sem ér meglepetés. Kínjait, bizakodását ugyanolyan őszintén feltáró,

szerelmében testét fedezetlenül hagyó költő áll előttünk. Vezérszólam itt is a harmónia-teremtés vágya, ez indítja hosszabb lélegzetű vers írására (Virágkerék). Teljesnek életét csak a szerelemmel érzi, hiszen „öncsalás minden magánv.”

Formaművészete biztos, kialakult, mer kísérletezni újfajta hanggal, ritmusképletekkel és versformákkal. Egvaránt szuverénen használja az egyszerűbb kifejezési módokat és a lélek belső tájait megsejditő, bonvolultabb asszociációkat. Sokat tanult más művészetektől: komponálásban a zenétől, látásmódban a festészetől („a földet emlékül hagyom / egy szép halforma nyárra”).

Összegezve: újabb kötetével szép, izgalmas könyvvel ajándékozta meg Tornai az olvasókat. Kár, hogy a frapánssabb versek hatását néhány kevésbé kiértelt, kidolgozott vers rontja le (Piros napcsos Duna-part. A nádas meg a víz. Feked csillagával); ezeknél a meggyőzőbb költői erő hiánvát érzem. Nem hinném, hogy tehetségéből nem futná, hiszen a kötet az ellenkezőt igazolja, és egyben a költészet hitelének romlásáról vallott nézetek ellen is bizonyíték. Az elkövetkezőkben várjuk elhatározásának megvalósulását, amelyet feladatként ars poetica-szerűn maga elé tűzött:

Most énekelj azt el,
amit a gyökerek tudnak,
de attól a gyöngy-lepkék is
szarvasbikákká vadulnak.

ARATÓ KÁROLY

rekán kezdte szárnyait bontani. A második nemzedéket, amely a 20-as évek végén nyúlt a toll után, Gorkij mesteri keze irányította. Könyvespolcán már szovjet műveket is talált, de talán ennél is fontosabb, hogy a szovjet művek mellé viszszakerültek a proletkultosok és futuristák által száműzött orosz és világirodalmi nagy alkotások. E nemzedék legnagyobb élménye a Nagy Honvédő Háború lett. A harmadik nemzedék már az iskola padjaiban a szovjet irodalom sugárzása alatt eszmélkedett, ma magáénak vallja a két első nemzedék irodalmi örökségét is, de ezen túllépve új utak, új módszerek után kutat. Az indulási energia és élményanyag differenciáltsága ellenére is a három nemzedék eszmei és művészi egységet alkot, egybefűzi a kommunizmus építésének páthosza.

Az első nemzedék megriktult soraival már átlépte hetvenedik életévét. Ilyen korban az emberek mérlegre teszik életüket, rendezik gondolataikat, a lenyugvó nap fényénél visszatekintenek a megtett útra, számba veszik munkájukat, utitársaikat és megszűrt emlékeik, élményeik szintézisével tanítani akarják a mögöttük következőket.

Ehrenburg arról ír, hogy korunkban „kevés a memoár-irodalom.” Az elmúlt félszázad túlságosan sebesen sodorta magával az embereket, menet közben nem volt idejük az eszmélkedésre, tűnő és változó gondolataik rögzítésére, s így életük alkonyához érve sokukban csak ködös, időrendben nehezen differenciálható emlékek gomolyognak. Azt írja, hogy „az elmúlt fél évszázad alatt gyakran változtak az értékelések, az embereké is, meg az eseményeké is, a mondatok félszavaknál megakadtak, a gondolatok meg az érzések akaratlanul is engedtek a körülmények befolyásának.”

Ezek a megállapítások azonban csak félig igazak. Éppen Ehrenburg szovjet kortársai közül sokan vannak, akik ma ilyen vagy olyan műfajban életük útját, személyes emlékeiket, a lezajlott eseményeket idézik. Gondoljunk csak Fegyinre, Pausztovszkijra, Bergholzra. Libeginszkijre. És nem véletlenszerű persze, hogy éppen ezekben az években nyúlnak vissza az írók az elmúlt évtizedek politikai, irodalmi, művészi mozgásának hiteles megírásához. Ismeretes, hogy a XX. Kongresszus óta a szovjet irodalom kiteljesedett: ismét bevonultak az irodalomtörténetbe azok az írók, akiket a személyi kultusz éveiben onnan kirekesztettek, elhallgattak, méltatlanul háttérbe szorítottak. A XX. Kongresszus nagyjelentőségű határozatai nyomán sok mindent és sok min-

denkit újra kellett értékelni, olyan nevek merültek fel a szovjet könyvkiadásban, amelyekről azelőtt csak kevesen hallottak.

Az elmúlt néhány esztendő alatt igen sok olyan jelentős mű látott napvilágot, amely a szovjet irodalomnak újszerű és mélyen marxista elemzését adja, mentes a sematizmustól, nem készen kapott idézetekhez akarja az irodalmi élet sodrását szelídíteni. Bloknak, Jeszenyinnek, Kuprinnak, Brjusovnak, Mandelstamnak és másoknak újjászületését éljük át, az olvasó megismerkedhetik a proletkultosok, imaginisták, akmeisták műveivel, és maga alkothat ítéletet róluk.

A 20-as évek eleji rendkívül zajos, sokszor szertelen, egymásbafolyó és egymásba csapódó irodalmi élet jobb megismerésében az olvasónak nagy segítségére vannak az öregek visszaemlékezései, amelyek ugyan irodalmi műfajokban a regénytől a tematikus tanulmányig sok variációban születnek, de jóformán valamennyi a 20-as évek elejét ragadja meg legszélesebben.

Ilja Ehrenburgnak az idei könyvnapra magyarul megjelent könyve: *Emberek, évek, életem* ennek a memoár irodalomnak talán legérdekesebb alkotása. Érdekessé teszi maga az író személye, a megélevedő kor és az író látásmódja.

Ehrenburg a szovjet irodalomnak valószínűleg a legintellektuálisabb alakja. A mostaniak közül senki sincs, aki annyi különböző kultúrhatást szívott és oldott fel magában, mint ő. Hét évtizedet átfogó életébe esik az emberiség legnagyobb és legmerészebb fordulata. Születése évében Lenin Szamarában Marxot tanulmányozta, nálunk Ferenc József ült a trónon, Nagy-Britanniában Viktória, Oroszországban III. Sándor abban az időben verte szét a narodnyik mozgalmat. A legmélyebb békében sokan gondoltak-e arra, hogy húsz egynéhány év múlva olyan földomlás indul meg, amely eltemeti ezt a békés világot, hogy egy ember életére két világháború szakad, hogy Európa legelmaradottabb országában a proletariátus meghódítja a hatalmat, hogy az emberi szellem a csillagok közé tör. Ehrenburg végigélte ezt az időt és kamasz korától kezdve szomjas és fáradhatatlan szívvel ott állt a hullámok taraján. Emlékezéseinek most megjelent első két része 1921-ig követi a kor nagy változásait: az író megjárta a cári börtönt, egy évtizeden át ette Párizsban az emigránsok sovány kenyerét, végigkoplalta a polgárháború nehéz éveit, és első nagyobb írói tervével a szívében visszatér az elnyugodott Párizsba.

Századunk legzajosabb második évtize-

dét talán senki sem tudná Ehrenburgnál hitelesebben felidézni. Senki sem ismerheti nála jobban az öreg Európa két legélesebb pólusát — a cári Oroszországot és a polgári Franciaországot. A háború előtti években Párizsba gyűlekeznek a világ minden sarkából azok az emberek, — politikusok, írók, költők, festők, szobrászok — akik elégedetlenek a világ folyásával és ebben a városban, ahol az utcán még fel-fel tűnnek az életben maradt kommunárok, az élet megváltoztatásáról és új művészetről vitáznak és csatáznak. A Rotonde kávéház füstös falai védelmet nyújtanak anarchistáknak, szocialistáknak, kubistáknak, szimbolistáknak, expresszionistáknak egyaránt. A moszkvai gimnáziumból kicsapott és a rendőri felügyelet elől Párizsba menekülő borzashajú, kopott és éhes diák idejárt iskolába, a végtelenbe nyúló éjszakai viták, az orosz emigránsok heves és sokszor természetlen csatározásai és civakodásai, a lázas szomjúsággal falt könyvek jelentették számára a felkészülést az életre. Párizsban találkozott Leninnel is, aki egyedül tudta, mit kell csinálni. Hebehurgia felszólalása után az orosz szociáldemokraták egy gyűlésén lenyűgözte Lenin kikezdetetlen vaslogikája. A Rotondeban fordultak meg a Párizsba térő orosz írók: a róthajjú, színészi pózolású, büszkén sántító Balmont, az orosz szimbolisták előfutárja, az akkor verseket író Alexej Tolsztoj, a szimbolista költő és festő Max Volsin, az esszer Szavinkov és még sokan mások. Emigrációs éve alatt megismerkedik az olasz Marinettivel, Papinivel, Modiglianival, a spanyol Picassoval, a francia kubista Légerrel, a mexikói Rivera-val, írókkal, festőkkel, színészekkel. A könyv végén felsorolt névmutató 8 lapon át csak egy részét ismerteti azoknak az embereknek, akikkel Ehrenburg szorosabb, vagy lazább kapcsolatba került.

Komlós János Ehrenburgról szóló tanulmányában azt írja, hogy „Ehrenburg valóban még forradalom utáni emigrációja idején is szemben állt az avantgard, weimarista, futurista és egyéb hagyományromboló irányzatokkal.” Elmondhatjuk, hogy finom művészi ösztöne még párizsi „inas éveiben” is megvédte a képrombolástól, de megértette Léger arc- és szín nélküli katonáit, robotembereit, sikkokra, műszaki rajzra emlékeztető vázlatait, az ifjú Picasso kubista szertelenségeit, Rivera kubista csendéleteit, (két ifjúkori könyvét Rivera illusztrálta); a háború katalizmája, a régi világ széthullása láttán azt vallotta, hogy a beköszöntő kor számára új művészi formanyelvet kell találni. „Egész életemben

megőriztem szeretetemet a múlt sok műalkotása iránt... Ez egyáltalán nem akadályozott meg abban, hogy gyűlöljem a régiek utánzóit és szeressem Picassót vagy Meierholdot.” De ha szemben is állt a hagyományromboló irányzatokkal, pályája elején nem vonhatta ki magát a kor irodalmi divatjai alól. Korai verseiben könnyű kimutatni Brjusov, majd Appollinaire hatását, később Andrej Belij ritmikus prózája, Remizov szeszélyes mondatszerkesztése kerítette hatalmába.

A könyv második része 1917-es hazatérésével indul. A mai olvasóhoz ez a rész horizontjában közelebb áll. A háború előtti és háború alatti Párizs ezerszínű, tarka arca, a művészi lázadás fenegyerekeskedései, még az idősebb nemzedék számára is csak messzi történelmet jelenítenek, a laponként felbukkanó nevek zöme a legtöbb olvasó számára már csak lexikon segítségével fejthető meg. A második rész viszont az új kor hajnalát festi, irodalmi élményeinkben is közelebb áll hozzánk, mint a réginek viharos alkonya. Ehrenburg már mint ismert költő és újságíró tér haza, és a forradalom első négy évének viharos eseményeit elsősorban az író szemével látja és láttatja. A forradalom, a polgárháború politikai és katonai eseményei csak ott és annyiban villannak elő, ahol és amennyiben a szerző hányatott életébe beleakaszkodnak. Az emlékezés fénycsóvjára, mint az autó reflektora a valóság kis szeleteit és főleg az irodalmi kortársak vonásait világítja meg. És ez a rész a magyar olvasó számára is fölöttébb izgalmas. Hisz éppen a szovjet irodalom kibontakozásának, az első évek késhegyig menő irodalmi csatáinak idejéről mi vajmi keveset ismerünk. A néhány évvel ezelőtt nálunk megjelent tanulmánykötet a szovjet irodalomról csak irodalmi portrékat fest, meg sem kíséri, hogy az irodalmi életéről képet adjon. Ehrenburg természetesen maga sem vállalkozik a teljességre — hiszen könyve akkor nem memoár, hanem értékezés lenne —, de a publikált részek, élesen megrajzolt portrék nagyban hozzásegítenek ennek az irodalomtörténetileg fehér foltnak a benépesítéséhez. Ekkori magáról így ír: „1917-ben szemlélő voltam és két év kellett ahhoz, hogy megértsem az Októberi Forradalom jelentőségét. A történelemben két év semmi kis idő, egy emberéletben viszont sok kusza napot, bonyolult tépelődést és sok egyszerű fájdalmat jelent.”

Az események kavargásában, az éhségtől tántorgó, rongyokba bugyolált, didergő emberek, a sötétségbe hullott utcák, megbénult forgalom, üresen ásító üz-

letek láttán nem értette meg a történelemformáló erő logikáját, de hite hazája nagyságában, népe erejében sohasem hagyta cserben. Ez a hite segítette át ezeken az éveken.

Nemcsak a hétköznapi életnek mindennapi megnyilvánulásai bénultak meg, az irodalomnak is magva szakadt. A jelentősebb írók vándorbotot fogtak, csak akik nagyon hittek Oroszország jövőjében, maradtak tétován a helyükön, a költészet és forradalom pedig csupán kevésben fért jól meg egymással. Az elszaporodott irodalmi kávéházak dobogóin a költészet visszanyerte ősi formáját, papír nem lévén, a költők előszóban harsogták bele verseiket a kávéházi mahorka füstbe. Az irodalmi élet központjában a futurista írók álltak, Lunacsarszkij támogatásával ők adják ki az első irodalmi folyóiratot: A Kommün művészete címen. Tagadják a múlt hagyományait (Majakovszkij még Puskint is ki akarja dobni „korunk gőzhajójából”), a költészetet versekkel próbálják agyonütni, a tárgyaknak, fogalmaknak új elnevezést akarnak adni. Az elefántcsont toronyból a költészetet az újságok nyelvébe, táviratok, üzleti tárgyalások megszövegezésébe akarják átvinni. A festők azon civakodnak, melyik irányzat fesse át május elsejére Moszkva falait, és hogy vásznat fessenek-e, vagy a textil-gyárak mintázó műhelyeiben hasznosítsák-e magukat. Dávid Burljuk rizsporos arccal a kávéház dobogójáról rikoltja a közönség (firkászok, spekulánsok, feketézők) harsány kacagása közben: „Szeretem a terhes férfiakat...” A kávéház fala telemázolva érthetetlen festményekkel, meghökkentő versekkel. Az élet merő láz volt, hónapok alatt több élmény halmozódott fel, mint máskor évek alatt. De a kor csak verseket szült, egyetlen regényt sem.

Az általános kép mellett rendkívül izgalmasak írói portréi is. Elsősorban olyan kortársairól ír, akik már kidőltek a sorból, akik valamilyen oknál fogva és valamilyen módon az út szélére szorultak, akikről a személyi kultusz éveiben nem lehetett beszélni: meleg színekkel festi meg Oszip Mandelstámnak, a tragikus sorsú lírikusnak, az orosz nyelv mély titkai ismerőjének alakját, részletesen ír Meierholdról, aki „megteremtette a jövő színházának gyökereit”, rendezői stílusáról, dinamikus egyéniségéről, művészete körül zajló vitákról, tragikus végéről. Barátai közé számítja Szergej Jeszenyint is, akit a mai nemzedék újra felfedezett és gyönyörködve csodál. Ehrenburg megpróbálja magyarázni ellentmondásainak okait, gyökereit és helyesen állapítja meg,

hogy a mai olvasó már alig érzi a nagy költő politikai tévelygéseit, de csodálja verseiben a középorosz táj felejthetetlen szépségét, az érzések lágyágát, az elringató melódiát. Borisz Paszternákról azt írja, hogy „korunk egyik legnagyobb lírai költője volt, de mint minden művészenek, neki is határokat szabott saját természet; amikor megpróbálta, hogy regényben ábrázolja más emberek egész sorát, a kort, hogy felidézze a polgárháború levegőjét, visszaadja a vonatban elhangzott beszélgetéseket, kudarcot szenvedett, mert csak önmagát látta és hallotta.”

Ehrenburgot a fiatalabb olvasók világszerte a második világháború idejétől ismerik. Háborús regényeit számtalan nyelvre fordították, de talán regényeinél is többet olvasták publicisztikai cikkei. Rendkívül széles és mély műveltsége, lényeglátása, egy-egy eseménynek széles összefüggésbe állítása, szenvedélyessége, tömör nyelve, sodró stílusa a világ legjobb publicistái közé emelik. Egy-egy cikket, a Béke Világtanács ülésein elhangzott egy-egy ragyogó felszólalását tízmilliók olvassák. Ez a csillogó publicisztikai stílus regényeibe is behatol, az ember úgy olvassa, mint kitűnő riportsorozatot. Ez a sajátos ehrenburgi stílus a memoár irodalomban is pompásan felhasználható. A 70 éves Ehrenburg filozófiai magasságból tekint vissza az 50 év előtti életre, de má sem tud higgadtan írni koráról és kortársairól. Rég elporladt emberektől olyan szenvedélyesen ír, mintha ma is a Rotonde kávéházban vitázna velük és róluk. Nem véletlen, hogy az epikus alkatú Pausztovszkij és Fegyin a regény műfaját és eszközeit választja életútja felidézésénél, Ehrenburg pedig a riporthoz közelálló memoárt. Ahogy írja, sohasem vezetett naplót, emlékei elrendezésénél pontos memóriájára, hajdan írott műveire, régi, megfakult újságokra támaszkodik, a könyv mégis olyan friss lüktetésű, mintha minden gondolatát az író azon melegében ragadta volna meg. Az itt-ott beleszótt dialógusok, jegyzőkönyvi hitelességre emlékeztető, kettőspontokkal idézett vélemények, a távoli események leírása után az írónak zárojelbe fűzött mai reflexiói, a képek változatossága, az epigrammikusan csattanó mondatok, a fel-fel villanó ironikus megjegyzések, a jó arányokra szabott életképek, a színes és plasztikus portrék mindig új fordulatot hoznak és végig ébren tartják az olvasó figyelmét.

A Gondolat Kiadó helyesen tette, hogy ezt a könyvet megjelentette; reméljük, a folytatását is olvasni fogjuk.

SELYMES FERENC

Dante összes művei

A Magyar Helikon Könyvkiadó, ez év ünnepi könyvvetere, az Isteni Költőhöz méltó köntösben jelentette meg Dante Alighieri összes műveit, magyar nyelven ez alkalommal első ízben. A vállalkozás, eredményeit és arányait tekintve, oly nagy jelentőségű, hogy eseménynek számítana más, nagyobb lélekszámú népek irodalmi életében is, — a miénkben kétszeresen az.

A magyarországi „fortuna di Dante” — a költőnek és műveinek hazai históriája — nem tekinthet vissza túlságosan távoli múltra. Kaposi József könyvét — „Dante Magyarországon” —, sajnos nem a számottevő anyag bősége, hanem az olykor pedáns, modern apróságokra is ügyelő kutatómunka nyújtotta oly tiszteletreméltó terjedelművé. Dante, mi tagadás, meglehetősen későn vonul be a pannoniai múzsák birodalmába. Ha meggondoljuk, ez természetes is. A magyar középkorban és Reneszánszban, akárcsak a Barokkban, szép számmal találhatók ugyan a dante-kultuszra utaló nyomok, — mostoha századaink azonban, érthető okokból, ebben a tekintetben nem versenyezhetnek más, szerencsésebb népek gazdag anyagával. A Felvilágosodás kora (XVIII. sz.) európaszerte mélypontot jelent a költő értékelésében. Még a XIX. század első évtizedeiben sem ritkaság nálunk az olyan kézikönyv, vagy „ad usum Delphini”, készült „irodalomtörténet”, mely Dantét egyszerűen meg sem említi. Azok a derék magyarok, akik először foglalkoznak vele és kísérleteznek lefordításával (a romantika évtizedeiben), unatkozó széplelkek vagy szemfüles műkedvelők. Még Császár Ferenc magyar *Vita Novája* sem több ma már egyszerű könyvészeti adaléknál. — bár az úttörés érdeme nem vitatható el tőle. Szász Károly *Színjáték*-fordításában, elvben, remélhettük volna Dante főművének korszerű átültetését, de — néhány sikerült részlet-megoldásáról nem szólva — az eredmény mélyen alatta maradt a várakozásnak. Munkájának legfőbb érdeme, hogy formahíven készült. A magyar századvégnek Dantéhez való viszonyát szépen példázza Gárdonyi Géza esetlen és hajmeresztő kontárkodása: a *Divina Commedia* a milleniumi kiállítás propagandaeszközüvé süllyedt. Századunk első harmadában azonban Babits Mihály korszakalkotó, nagy műve, a teljes magyar *Színjáték*, végre kiköszörülte a kényes csorbát: nemzetének adott ajándéka ma is biztos fénnel ragyog. A későbbi műfordítói vállalkozások közül kiemelkedik

Jékely Zoltán kétnyelvű kiadásban megjelent *Új élete*.

Babits Mihály és Jékely Zoltán munkája (a dantei életmű kezdete és vége) biztos alapot teremtett egy leendő teljes kiadás számára. Ez az óhajítás azonban bizonyára beláthatatlan ideig még jámbor szándék maradt volna, ha Kardos Tibor személyében nem jelentkezik az az ember, aki tudományos készültsége, a tárgy iránti lelkesedése és szívós munkálkodása révén sikerre nem viszi ezt a nem mindennapi vállalkozást, s el nem hártja a megvalósulás útjából azt a számtalan nehézséget, melynek tömegét pillanatnyilag föl sem mérhetjük. Övé az eszme fölvetésének és kivitelezésének legfőbb érdeme. Dante, ahogy számos alkalommal hangsúlyozták, „külön világ”, zárt birodalom, mely bizony ellenáll az avatatlan behatolóknak, s nem mindenkinek adja meg magát. Kardos Tibor megszervezte, s jól szervezte meg és irányította azt a fordítói gárdát, mely — véleményünk szerint — nyelvünkhez édesítette a büszke ellenfelet, s véghezvitte a meghódoltatás nagy művét. Dante most már mindeztől, minden megmaradt sorával a miénk is, magyaroké, s valahányszor tanulmányozni akarjuk, vagy gyönyörködni szeretnénk élete alkotásában, sokkal kedvezőbb helyzetben vagyunk, mint bármely más nép fiai. Egyetlen kőtetben, jól áttekinthető, egységes elrendezésben, a szükséges jegyzetekkel s a legfontosabb tudnivalókkal együtt maga Dante, a dantei alkotás teljessége szólal meg anyanyelvünkön; amikor erre gondolunk, eszünkbe jut Rilke, aki Balzac összes műveinek új megjelenésekor kitűzte ablakába a francia zászlót. Igen, ismételjük, esemény ez a könyv, és minden elismerés megilleti a szerkesztőt, aki harcolt ezért a maradandó diadalért.

A kötet utószavában Kardos Tibor egyetemes áttekintést nyújt a költő életéről, alkotásairól, kora társadalmi, gazdaságtörténeti és politikai küzdelmeiről, irodalmi viszonyairól, — majd tanulmányának függelékében, a legfontosabb könyvészeti adatok közlése után, ismerteti a szerkesztés és a fordítói munka közös alapelveit. Tanulmányát, mely több évtizedes kutatásainak leszűrődése és rendszerezése, tüzetes részletmunkálatok támasztják alá és egészítik ki; ezek közül a legfontosabb *Dante alkotó képzelete* c. akadémiai előadása (1956). Amikor *A Világirodalom Klasszikusainak* sorozatában, 1957-ben, megjelent az *Isteni Szín-*

játék — az ő gondozásában —, a kötethez csatolt tanulmánya ugyanazon elgondolások alapján készült, mint a mostani: az összkiadás *Utószava*, éppen ezért, átveszi annak eredményeit és véglegesnek érzett megállapításait. Az író nem volt könnyű helyzetben; negyvenöt lapon kellett összegeznie saját gondolatait s a régi és újabb Dante-kutatás eredményeit; nem mellőzhette a széles alapokra fektetett, igényes korábrázolást, de életrajzot is kellett adnia, s mindezt kritikai modorban. Ha mindehhez hozzávesszük az értékelés szüntelen és felelősségteljes munkáját, a gondos tartalmi és stílus-elemzéseket, az egész esszé harmónikus, arányos felépítését: egyik legsikeresebb műveként tarthatjuk számon ezt az aránylag rövid terjedelmű, de minden lényeges mozzanatot szemmel tartó írását. Kardos Tibor a magyar és európai humanizmusnak és reneszánsznak nálunk legkiválóbb ismerője, ki tudományát nem csupán rendszerezi, leírja és feldolgozza, hanem — már e körülmény ritkaságánál fogva is ez méltó leginkább a figyelemre — alkotó szellemben műveli. Gazdag anyagát felemeli és megneemesíti, teremtő látásmódjának szerkesztésével a megismerést teszi, átforrósítja képzeletének s a hivatásos szépírókat is gyakran megszégyenítő írásművészetének merész lendületével: a tudomány nála valóban élet s a teljes valóság megragadásának irigylésre méltó eszköze. Dantéről festett képében a reneszánsz vonásokat részesíti előnyben: mindvégig hangsúlyozza az autonóm emberre s a humanista költőre valló jelenségeket; az ő szemében Dante az Újkor egyik első hőse, kinek cselekvő része van mindabban, ami a laicizálódás nagy jelentőségű folyamatának kezdetén tapasztalható.

A műveknek s a fordítók teljesítményének részletekből elemzése, szabott kereteink között, lehetetlen. Babits Mihály munkájáról eddig Rába György írta a legszebb méltatást (*Babits Mihály Dante-fordítása*. Filológiai Közöny. 1961. 1—2. 43—68. l.). A magunk részéről csak ennyit: Babits *Színjáték*-fordítására úgy tekintünk, mint legfőbb, maradandó értékű alkotására s ezen túlmenően költői hitvallására; ez a konfesszió mindent magában foglal, ami egy íróember literátori és eszmei világában lényeges. Babits Mihály dante-szemlélete „modern”, meglehetősen korához és személyiségéhez kötött, viszonya a „Sommo Poetá”-hoz föltétlenül a lírikusé s az egyéni lelkiismereti drámák szenvedő emberé. — ám éppen ezért kapcsolódik oly szorosan Dantéhoz, hogy kettejük műve (a mi szemünkben) el sem választható egymástól.

Joggal mondja Kardos Tibor (az *Utószó*-ban): „A XX. századi magyar irodalomnak ez a nagy alkotása most is és a jövőben is Dantéről való ismereteinknek és gondolatainknak legfőbb forrása. Javíthatjuk kisebb-nagyobb tévedéseit, ki egészíthetjük magyarázatait, sőt le is fordíthatjuk újra — s talán hívebben —, de Babits egyszer s mindenkorra Dante mellé írta le nevét”.

Jékely Zoltán új átdolgozásban közrebocsátott *Vita Nuova*-ja, mint gyengéd alkotás, de szilárd ékszerszertartó, hiba nélkül őrzi az eredeti szöveg minden báját s olykor mélyértelmű, jelképes és zenei tartalmát; nyelve tökéletes, csipke-finom-ságú, forró és illatos egyszerre. Dante — s a fordító — a látomásokba nem vegyít több anyagszerűséget, mint amennyi, a költészetben, a felfogó érzékek számára nélkülözhetetlen. A javarészt álomlátásban fogant apró, de következményeikben messzire ható események, hangok és legkivált színek változatlan pompával, középkori varázsukból mit sem veszítve érvényesülnek a magyar prózában és versekben. Jékely Zoltánnak az olasz trecentóra emlékeztető lény s a versművészetének hangulata, úgy véljük, méltó és illő feladatot vállalt és oldott meg e kis remekmű magyartásával.

A többi mű (a *Versek* néhány darabjának s az *Egyeduralom*nak kivételével) ez-alkalommal jelenik meg először magyarul. A költemények tárgya, hangja, célja és hangulata — akárcsak keletkezésük ideje — meglehetősen változatos és eltérő. Legfőbb mondanivalójuk a szerelem (különösen a korai s a Pietrához intézett versekben); önálló ciklusba oszthatók a Forese Donatival vívott költői párba szövegei. A fordítók közül ki kell emelnünk Csorba Győző és Weöres Sándor nevét. A canzone valamennyi lírai forma között talán a legnehezebb s a legigényesebb; Csorba Győző csodálatra méltó, olykor halálos biztonsággal követi az eredeti szöveg minden váratlan mozdulását, maga iránti szigorúsága és iskolázott fegyelme egy pillanatra sem hagyja cserben. Pontossága, hajlékonysága, kifejezősége lefegyverző. Leginkább a *Vendégség* canzoneinek átültetésében ad példát a klasszikus tökéletességre: a laikus szemében sokszor csüggesztően nehéz bölcséleti fejtegetéseket s a szillogizmusoknak versebe — dallamos, énekelhető versebe — kényszerítet, kibogozhatatlannak tetsző csomóit rendre feloldja, s az eredetivel kongeniális színvonalra emeli. Weöres Sándor a Pietra-versek fordításában nyújt hasonló élményt: nem ismer lehetetlent, s szilárd léptekkel jár a for-

mák nyaktörő meredélyein lépegető nagy Mester nyomában: — ugyanakkor érti a módját, hogy e félelmet ébresztő költemények sötét, keserű és büszke hangját mindvégig megőrizze. Végh György talpraesetten fordította a civódó-sonetteket, a negyedik Pietra-versre gondolva pedig egyik legsikerültebb munkájára emlékeztetünk. Jékely Zoltán könnyedén, megnyerően és problémátlanul versel; Szedő Dénes pontosan, lelkiismeretesen és költőien dolgozik; Károlyi Amy kellemes, tiszta nyelven ír. Rónai Mihály András legtöbb munkája eléri a megkívánható szintet, hangvétele azonban sokszor hibás, s Dante formai fegyelméhez és nyelvi erőfeszítéseire nem mindig illő. A két, latin nyelvű ekloga (*Pásztori versek*), zsúfolt kifejezésmódja és bonyolult utalásai ellenére, természetes kedvességgel és valóban arkádiai édességgel folyik Szedő Dénes tollából.

A prózai művek fordítóiról szólva: Szabó Mihály gáncstalan, az olasz eredetivel egyenlő értékű munkát végzett, amikor a *Vendégséget* adta magyarul: a mindvégig fogós és néha csak figyelmünk végső megfeszítésével követhető bölcséleti szöveget híven, példás magyarsággal, tagoltan és ritmikusan tolmácsolta. Ugyanezekkel a szavakkal méltatható Mezey László eleven, fordulatossá és szabatos munkája (*A nép nyelvén való ékesszólásról*); ami pedig *Az Egyeduralom* című (nemcsak értéke, hanem formája szerint is) klasszikus értekezést illeti, Sallay Géza a könyv egyik legsikerültebb darabját vallhatja magáénak. A *Levelek* fordításában Mezey László remekel; Dante vérgisértett, nemes ragadozóra emlékeztető temperamentuma, őszövétségi haragja, villámokat hajigáló szenvedélye és bámulatos önérzete legegényibb, de mindenképpen legemberibb hangjait hallatja ezekben a sístergő és lángoló episztolákban, — s nem ritkán az az érzésünk, hogy (az eredetit kivéve) éppen a mi nyelvünkön szólal meg legtökéletesebben ez a hasonlíthatatlanul fenséges zenekar. — A *Vita a vízről és a földről* c. tudományos vita-előadást Mezey László és Szedő Dénes fordította kifogástalanul.

Tekintélyes helyet foglalnak el a *Jegyzetek*; ezek megírásának vesződséges, de hasznos munkáját legnagyobb részben Kardos Tibor vállalta: az ő kommentárjait olvashatjuk *Az új élettel*, a *Versekkel*, a *Pásztori versekkel*, azonkívül a *Levelekkel* és az *Isteni Színjátékkal* kapcsolatban, (a két utóbbi múnél Mezey László, ill. Babits Mihály jegyzeteivel együtt); a *Vendégséget* Szabó Mihály, a *nép nyelvén való ékesszólásról* c. tanulmányt Gáldi László magyarázta; az *Egyeduralomhoz* Sallay Géza, a *Vita a vízről és a földről* c. értekezéshez pedig Mezey László írt kommentárt. A jegyzetek, érthető módon, csak a szükségességre szorítkoznak: szakszerűek, igényesek és élvezetes stílusban íródtak. — Néhány szép, megvilágosító, a korhoz és a művekhez illő képmellékletet szívesen láttunk volna a kötetben. Elmaradásuk, nem tudjuk, elvi döntés vagy szűkmarkúság következménye-e? Az illusztráció, ha valóban az, nem pusztán henye dísz, hanem test a könyv testéből és vér az ő véréből.

Üdvözljük ezt a könyvet és mindenkit, akinek megjelenésében része volt. Ezután, valahányszor kezünkbe vesszük, így szólhatunk: íme, Dante — a *mi Danténk* — összes művei.

RAJNAI LÁSZLÓ

Ernst Fischer: A nélkülözhetetlen művészet

Ernst Fischer nevét és munkásságát a magyar közönség valamelyest már ismer-te korábban is, a „Nagyvilág” és a „Valóság” az elmúlt esztendőkből közölte néhány tanulmányát. Most — Nyilas Vera fordításában — egy hosszabblevegűtő munkája van előttünk. (Az eredeti mű 1959-ben, Drezdában jelent meg.)

A kötet írója változatos és harcos életet élt. Apja a Monarchia magasrangú katonatisztje volt, — fia viszont baloldali szociáldemokrata, majd az 1934-es Stárhemberg-puccs után kommunista lesz. Ma is egyik vezetője az Osztrák Kommunista Pártnak. A második világháború idején a moszkvai rádió hírmagyarázója

volt, 1945-ben az osztrák koalíciós kormány kultuszminisztere. Költő, drámaíró, történész, irodalomtörténész, esztéta, publicista, műfordító. Párbeszédes regényt írt Savoyai Jenő herceg életéről, tanulmányokat szentelt Goethének, Gogol-nak, Grillparzer-nak, Thomas Mann-nak, — sokat fordított Baudelaire-től és Verlaine-től. Polihisztóri elme, aki a zene és a képzőművészet területein is otthonosan mozog. Munkásságát Thomas Mann is sokra becsülte, egyik — Fischerhez írott — levelében a következőket írja: „Goethe-magyarázatai, a szó legnemesebb értelmében vett derűlátó beállítottsága és hite a művészet örök küldetésében, s ter-

mészteresen különösképp az Ön teljesen avatott tanulmánya a Faustus-regényről, — valósággal lebilincsel és felpeszditett szellemileg...”

A kötet első részében a művészet funkciójával és jövőjével foglalkozik Fischer. Vitába száll a nagynevű holland absztrakt festőművésszel, Mondrian-nal, aki szerint a művészet fokozatosan el fog halni, ahogyan az életben létrejön az egyensúly. Fischer erre azonnal válaszol: „a művészet nemcsak a múltban volt nélkülözhetetlen, hanem mindig is az marad az ember számára.” A művészet összeforrásánál a mágiát találjuk, később aztán kibontakozik a világot megismertető és megváltoztatni kívánó szerepe is, de megmarad továbbra is „immanens varázsereje”. Fischer határozottan elkülöníti a tudomány és a művészet szféráját, a „művészet sohasem lehet csupán a valóság tudományos leírása.” (Amikor az olvasó elérkezik az első fejezet végéhez, már teljesen megkönnyebbül, — látva, hogy Fischer stílusa szerencsére egészen távol áll attól a pedáns, élvezhetetlen iránytól, amely nem egy német tudós munka elolvasását gyötrelmes kinszenvedéssé teszi.)

A következő — sajnos kissé hosszúra nyújtott részben — az ösközösség művészetével, a művészet gyökereivel foglalkozik Fischer. Az emberiség kialakulásának hajnalán a művészetnek kevés köze volt a „szépséghez”, az elsősorban a létért való küzdelem mágikus fegyvere volt. Az ösközösség bomlása hozza magával az egyéni sors, az „Én” előtérbe kerülését, a művészet szubjektivizálódását. (Az Énekek Éneke, Szappho, Euripidész.) De a legszubjektívebb művész is „a társadalom megbízottja”, aki „az embert szétforgácsolt létéből teljes létbe emeli.” A művészet társadalmi szükségesség, — a társadalomnak *kell* ez a nagyszerű varázsló: a művész, s *joga* van megkövetelni tőle, hogy tudatában legyen társadalmi funkciójának. Fischer érint itt egy napjainkban sokszor felmerülő kérdést: a tematika megadásának kérdését. Felfelé ívelő, harmonikus társadalmakban, amelyeket nem feszítettek társadalmi antagonizmusok, „a művész nem érezte művészi egyénisége korlátozásának, ha megadták neki a tematikát, mert ez nem holmi szeszélyes megbízótól származott, hanem többnyire általános, a népből mélyen gyökerező tendenciákból és hagyományokból fakadt.”

A könyv harmadik része a kapitalizmus kora művészetének főbb irányzataival (romantika, impresszionizmus, naturalizmus stb.) és jelenségeivel (misztifiká-

ció, menekülés a társadalomból stb.) foglalkozik. Figyelmet érdemelnek a romantizmusról szóló fejtegetések: „A romantika — a középkorhoz való viszonyulása ellenére — teljesen *polgári* mozgalom, és az összes „modern”-nak nevezhető problémák csíráit megtaláljuk benne.” Fischer utal arra, hogy a romantikusoknál jelentkező „pánszexuális és halálösztön megelőzi Freud motívumait”, és a futurizmus, expresszionizmus, de még inkább a szürrealizmus őse is a romantika. — Ugyanakkor Thomas Mann is erős szálak kapcsolják a német romantikához. — Fischer különbséget tesz azok között az írók között, akiket a „l'art pour l'art” gyűjtőcím alatt szoktak tárgyalni. Az önelégült polgári társadalmat és a kapitalista civilizációt Baudelaire még sajátos forradalmi törvényszéke elé állítja. A l'art pour l'art tartalma Hérédianál, Mallarménál, Stefan Georgenál már lényegesen más. Náluk a merő „semmi fuvallata csap meg bennünket.” — Az impresszionizmusról szólva, Fischer nem titkolja nagy csodálatát e művészek iránt. „Az impresszionizmus a hanyatlás előfutára”, de mégis: „a polgári művészet nagyszerű felragyogása”, amelynek „múltányoljuk maradó alkotásait” és a „művészi kifejező eszközök páratlan gazdagodását.” — Figyelemreméltóak Fischer megállapításai a dekadenciáról. Idézi Schlegel-t, aki a halódó ízlés fő jellemzőit a „pikáns” és a „frappáns” hajszozásában látja. A romantikus esztéta jó jó volt, — a modernista művészet sok képviselője valóban elsősorban az eltompult érzékek ingerlésére és a meghökkentőre tör. Fischer a dekadens jelenségek megítélésében gondos mérlegelést és higgadtságot tanácsol. „A tőkés társadalom hanyatlása, dekadenciája nyilvánvaló, ... de ez nem jelenti azt, hogy a dekadencia formulájával a polgári művészet és irodalom minden fádadozását és alkotását elintézhettük... A dekadencia is létrehoz nem megvetendő, jelentős alkotásokat.” A dekadencia problémája továbbá azért sem intézhető el egykönnyen, mert az ide tartozó iskolák ellentmondásosak. s megvan bennük a forradalmi döntés lehetősége is.

Fischer az az esztéta, aki egy-egy tehetséges író, művészt nem szívesen enged át a „másik oldalnak”. Bár Paul Klee festését ő is formalistikusként tekinti, de már Franz Kafka műveiről azt mondja, hogy azok „kétségbeesetten vádoló szatírák”, Kafka műve „nem csupán misztifikáció, hanem kísértetiesen felfokozott realitás”. A kései polgári társadalom nagy írói közé nemcsak a Mann-ok, Dreiser,

Martin du Gard tartoznak, hanem Proust és Musil is.

A magyar szellemi élet polémiáiban is felvetődött az elmúlt években a kérdés: mi jelenti a nagyobb veszélyt, a gőgös formalizmus-e, amely az „Odi profanum vulgus” szavait mormolja, vagy a szórakoztató ipar szennye, a giccs. Fischer e kérdésre azt feleli, hogy nem az igen kevesekhez szóló Mallarmé, Klee s társaik művészete a fő gátja a haladó művészet térhódításának, hanem a nagy tömegek elkábítását és elbutítását szolgáló kulturális tömegáru.

A szocialista realizmusról Fischernek az a véleménye, hogy az „nem stílus, hanem magatartás”. Definíálható a szocialista realizmus módszerként is, ha gondosan ügyelünk arra, hogy ezt a fogalmat ne fogjuk fel túlságosan szűk értelemben. A stílusbeli változatosság nélkülözhetetlen a szocialista realizmus számára, amely nem rekedhet meg a régi formáknál: experimentáció útján újakat kell kifejlesztenie.

A tartalomról és formáról szóló részben Fischer szembefordul mindenféle naturalizmussal: „A művészi alkotás célja és lényege nem a természet reprodukálása, s jelentése és tartalma nem merül ki abban, hogy hasonlít az ábrázolt tárgyhoz.” A nagy klasszikus műalkotások értelmezése sem könnyű feladat, és nem egy mű lehetővé tesz más-más értelmezést. J. R. Becher a „Vihar Toledo felett” c. Greco-festmény mondanivalóját érdekesen fejtegeti, de egy más kor fia vagy egy más szemlélő talán mást olvas ki e halhatatlan mesterműből... Óvakodni kell attól, hogy minden művészi alkotásban, minden stílusében egy osztály, egy társadalmi helyzet közvetlen és egyértelmű kifejezősét lássuk, vagy hogy egy művet leegyszerűsítve aszerint ítéljünk meg, hogy az „progresszív” vagy „regresszív”-e, — mert a két tendencia nem is egyszer kereszteződhet, mint azt Tolsztoj esetében Lenin feltárta.

A szocializmust építő korszak szellemi életének kérdéseiről is van Fischernek sok okos, józan, őszinte megállapítása. Az ún. „kényes” problémákat sem kerüli meg, így az irodalmi szabadság kérdését a szocializmus felé való haladás periódusában. Leszögezi, hogy a kommunista pártnak joga és kötelessége a művészetet és irodalommal foglalkozni, — de a művészet *formai* kérdéseiben a párt ne foglaljon állást. A nép, a munkásosztály ítélete, tetszése vagy nemtetszése fontos tényező, s mindenkor figyelembe veendő, de hamis az az érv, hogy a munkásos-

tály ízlése a művészet területén is megfellebbezhetetlen fórum, hiszen „a művészetnek és irodalomnak a kispolgári hazudozással, szentimentalizmussal és banalitással való megrontása sok munkásra is hatást gyakorolt.” Fischer hitet tesz amellett, hogy a szocialista irodalomnak-művészetnek az irányzatok és áramlatok gazdag versenye, s szenvedélyes, argumentáló vitákra van szüksége. Ez vonatkozik a jelenre és a közeljövőre, — de a távoli jövőben, a megvalósult osztály nélküli társadalomban is a stílusok sokféleségét tartja Fischer valószínűnek. „Lesz bonyolult az egyszerű mellett, bensőséges a kollektív mellett, játékos a komoly mellett.” Az embernek törekvései, vágyai, sőt bizonyos konfliktusai (nem alapvető gazdasági-társadalmi konfliktusokról van természetesen szó!) mindig lesznek, s ezek megszólaltatására mindig szükség lesz a művészetre, amely „csak az emberiség halálával halhat el.”

Ernst Fischer könyve bizonyára ösztönző hatású lesz irodalmi, művészeti és kritikai életünkre. Könyve elutasít minden szűklátókörű esztétikai merevséget, különösen a formai megoldások terén. Álláspontja emlékeztet Lunacsarszkijéra, aki ezeket mondta: „Szabad fejlődést kell biztosítani valamennyi művészek és művészeti csoportnak. Nem szabad megengedni, hogy egyik irányzat, akár a hagyományos hírnevére, akár divatos sikerére támaszkodva, elnyomja a másikat.” (Az idézet Ehrenburg „Emberek, évek, életem” c. önéletrajzi művéből való.) Fischer szemlélete teljes mértékben marxista, ezért a magunk részéről a túl sok Marx- és Engels-idézetet nem is tartjuk szükségesnek. Egyes fejezetek (pl. a kristályokról szóló rész) kevésbé középszerűek, a Német Demokratikus Köztársaság mai irodalmi életére való kitekintést is szükségtelennek érezzük. Általában a publicisztikus és a tudományos tárgyalásmód és hangneme legtöbbször szerencsésen ötvöződik Fischernél, néhol azonban az előbbi, kevésbé mély tárgyalási mód veszi át a primet. E néhány kritikai megjegyzésünk azonban Fischer munkájának lényegét nem érinti. Christopher Caudwell „Illúzió és valóság” című könyve után most egy újabb kiváló nyugati marxista esztétikus szemléletével ismerkedhettünk meg. — „Öröm volt a szellemi együttlét egy ilyen finom és erőteljes, emberiessége által vezetett, melegen érző gondolkodóval”, — nem túlzott Thomas Mann, amikor — egy Fischerhez írott levelében — e szavakat papírra vetette.

DÉVÉNYI IVÁN

Arany János „kapcsos könyve”. — Facsimile. — Akadémiai Kiadó. 80,— Ft.

A barokk. A bevezető tanulmányt írta, a szövegeket válogatta, fordította és magyarázta Bán Imre. — Gondolat. 17,50 Ft.

Cusack, Dymphna: Hőhullám Berlinben. Regény. Fordította Vámosi Pál. — Kossuth Kiadó. 28,50 Ft.

A futurizmus. A bevezető tanulmányt írta, a szövegeket válogatta, fordította Szabó György. — Gondolat. 21,50 Ft.

Gádor Béla: Ideges emberek. Válogatott humoreszkek. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 4,— Ft.

Galambos Lajos: Isten őszi csillaga. Regény. — Szépirodalmi. 19,50 Ft.

Gerézy Rabán: A magyar világi líra kezdetei. Irodalomtörténeti könyvtár 7. — Akadémiai kiadó. 50,— Ft.

Honismereti szakkörvezetők tájékoztatója. Összeállította: Dr. Dömötör Sándor. — Hazafias Népfőrt.

Honti János: Válogatott tanulmányok. Szerkesztette és az előszót írta Ortutay Gyula. — Akadémiai kiadó. 50,— Ft.

Illés Endre: Homokóra. Komédia és erkölcsrajz. Három felvonás. — Szépirodalmi. 14,— Ft.

Jirásek, Alois: A kutyafejűek. Regény. Fordította Németh László. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 4,— Ft.

Jókai Mór összes művei. Szerkeszti Nagy Miklós. Regények I. Hétköznapiak (1846). — Akadémiai kiadó. 42,— Ft.

Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül. Olcsó Könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Koroda Miklós: A Holt-Szamos két partja. Regény. — Szépirodalmi. 21,— Ft.

Krúdy Gyula: A podolini kísértet. Regény. Kincses könyvek — Szépirodalmi. 6,— Ft.

Móricz Zsigmond: Kivilágos kivirradtig. Úri muri. — Szépirodalmi. 40,— Ft.

Móricz Zsigmond: Rokonok. — Szépirodalmi. 29,50 Ft.

Móricz Zsigmond: Tyúklevés. Válogatott elbeszélések. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Mikszáth Kálmán: A fekete város. Regény. I.—II. kötet. Kincses könyvek. — Szépirodalmi. 12,— Ft.

Mikszáth Kálmán: A Krúdy Kálmán csinnytevései. Mindenki lépik egyet. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Molnár Géza: Város a felhők alatt. Regény. — Szépirodalmi. 31,— Ft.

Murányi-Kovács Endre: Akik szeretni tudtak. Regény. — Szépirodalmi. 32,— Ft.

Nagy Péter: Móricz Zsigmond. Második, átdolgozott kiadás. — Szépirodalmi. 33,— Ft.

Oravec Paula: Dudvatépés. Regény. — Szépirodalmi. 19,50 Ft.

Otčenášek, Jan: Romeo, Júlia és a sötétség. Fordította Bóné András. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Pausztovszkij: Nagy várakozások kora. Regény I—II—III. kötet. Fordította Szőlősy Klára. Olcsó Könyvtár. — Szépirodalmi. 9,— Ft.

Sásdi Sándor: Boldog hajlék I—II. kötet. Regény. Kincsen könyvek. — Szépirodalmi. 12,— Ft.

Scott, Walter: Ivanhona. Regény. I—II—III. kötet. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 9,— Ft.

Stendhal. — Bibliográfia. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár bibliográfiai sorozata. 8. szám. Összeállította Benjámin László.

Tímár Máté: A jövődő tavaszán. Útinapló. — Kossuth könyvkiadó. 24,— Ft.

Tolnai Lajos: A polgármester úr. Regény. — Szépirodalmi. 24,50 Ft.

Tolsztoj emlékkönyv. Szerkesztette Tóbiás Áron. — Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 50,— Ft.

Traven: Embervásár Mexikóban. I—II. kötet. Regény. Olcsó könyvtár. — Szépirodalmi. 6,— Ft.

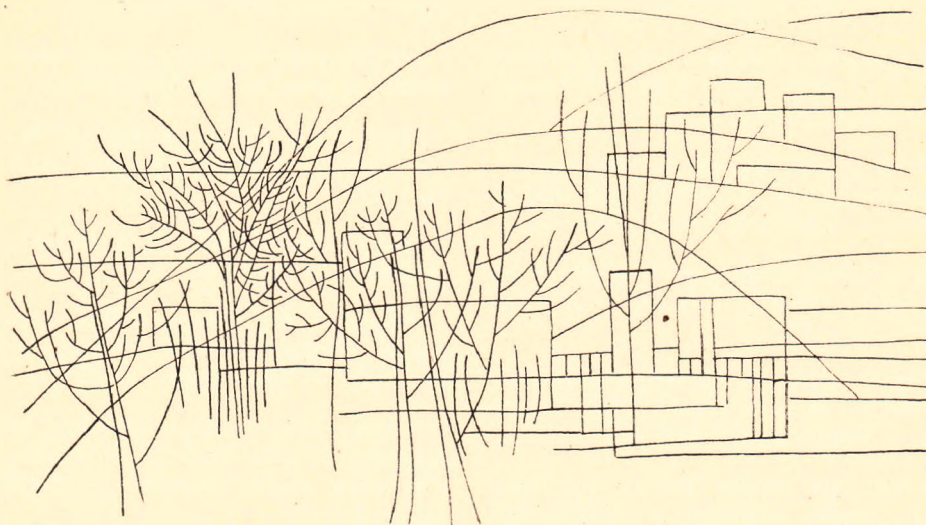
Vörösmarty Mihály összes művei. Szerkeszti Horváth Károly és Tóth Dezső. 8. Drámák III. — Akadémiai kiadó. 95,— Ft.

Tamási Áron: Akaratos népség I—II. kötet. Színpadi művek. — Szépirodalmi. 46,— Ft.

Vailland, Roger: 325 000 frank. Regény. Fordította Tardos Tibor. Olcsó Könyvtár. — Szépirodalmi. 3,— Ft.

Vető Miklós: Hideg napok. Versek. A kötet anyagát összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, az utószót írta Pintér József. — Szépirodalmi. 20,— Ft.

Vörösmarty Mihály összes művei. Szerkeszti Horváth Károly és Tóth Dezső. 3. Kisebb költemények III. — Akadémiai kiadó. 70,— Ft.

Lantos Ferenc rajza